

‘Gij letterdames en gij letterheren’

Verkenningen, deel 6

Eerder verschenen in deze reeks:

1. De toekomst van het wiskunde-onderzoek in Nederland
2. Bio-exact. Mondiale trends en nationale positie in biochemie en biofysica
3. De toekomst van de theologie in Nederland
4. Tussen Aarde en Leven. Strategische verkenning van de biogeologie in Nederland
5. De appel van Newton. Nieuwe mogelijkheden voor natuurkundig onderzoek van levende materie

Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen
Verkenningcommissie Taal- en letterkunde.

‘Gij letterdames en gij letterheren’

Nieuwe mogelijkheden voor
taalkundig en letterkundig
onderzoek in Nederland

Amsterdam, 2004

Op het omslag: Deel van de verklaring van de term 'Nederlands' uit het van Dale groot woordenboek der Nederlandse taal, twaalfde herziene druk.

Redactie: Joost R. Swanborn

Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen
Postbus 19121, 1000 GC Amsterdam T 020-551 07 00
F 020-620 49 41 E knaw@bureau.knaw.nl, www.knaw.nl

Voor het bestellen van publicaties:
T 020-551 07 80 E edita@bureau.knaw.nl

ISBN 90-6984-406-0

Het papier van deze uitgave voldoet aan  iso-norm 9706 (1994) voor permanent houdbaar papier

© 2003 Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW). Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, via internet of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende, behoudens de uitzonderingen bij de wet gesteld.

*gij letterdames en gij letterheren,
gij die herenhuizen diep zit uit te pluizen daden,
ik zeg Daden van genot en van ontberen,
wanneer gij blake rimbaud of baudelaire leest;
hoort, door onze verzen jaagt hun heilige geest:
de blote kont der kunst te kussen onder uw sonnetten en balladen.*

Uit: 'Verdedigers van de 50-ers'

In: Lucebert, *verzamelde gedichten*, Amsterdam 2002

Voorwoord

De wetenschapsverkenningen vormen een zwaartepunt in de adviesfunctie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Met haar verkenningen probeert zij richting te geven aan het denken over wetenschappelijke ontwikkelingen en aan het beleid. Bij een verkenning gaat het er doorgaans om het Nederlandse onderzoek op het verkende wetenschapsgebied beter te laten inspelen op denkbare toekomstige trends en ontwikkelingen – in de nationale én internationale wetenschappelijke en maatschappelijke context. De verkenningen worden doorgaans geïnitieerd door de adviesraden van de KNAW, maar verschijnen onder verantwoordelijkheid van het Dagelijks Bestuur.

De Raad voor Geesteswetenschappen (RGW), een van deze adviesraden, publiceerde in 2000 *De toekomst van de theologie in Nederland*. Deze verkenning verscheen in 2000 als derde deel in de serie Verkenningen van de KNAW. In dat jaar begon de RGW ook een verkenning op het gebied van de taalkunde en letterkunde, waarvan de resultaten in dit rapport worden gepresenteerd.

De verkenningscommissie geeft hierin naast een afbakening van deze wetenschapsgebieden een overzicht van de knelpunten in het onderzoek. Op grond van haar constatering formuleert zij een aantal aanbevelingen voor universiteiten,

onderzoekers, onderzoekscholen, NWO en beleidsmakers. De komende tijd zal met hen gesproken worden over de implementatie van de aanbevelingen. De taalkunde en de letterkunde zijn de afgelopen jaren hun eigen wegen gegaan, zo constateert de verkenningscommissie. Dat is niet verrassend voor wie de internationale trends kent. Interessant is wel dat de verkenningscommissie desondanks van mening is dat het onjuist is als in de opleiding tot taalkundige of letterkundige geen systematische kennis van het complementaire wetenschapsgebied dat taal tot object heeft, wordt aangeboden.

Het verkennen van een wetenschapsgebied is een *tour de force*. Een reden te meer de verkenningscommissie taalkunde en letterkunde te feliciteren met het behaalde resultaat en haar namens de KNAW van harte te bedanken.

prof. dr. W.J.M. Levelt
president KNAW

Inhoud

Deel 1 Het verkenningsadvies

<i>Summary</i>	x
Samenvatting	xi

1. Inleiding 1
2. Verkenning letterkunde 5
3. Verkenning taalkunde 19
4. Slotbeschouwing 31

Aanbevelingen 35

Literatuur 39

Deel 2 De essays

1. *Lijnen en geleidelijkheid: Theorie en praktijk van de literatuurgeschiedschrijving in Nederland*
O. Heynders 42
2. *Notities over literatuur en literatuurwetenschap*
J.J.H. van Luxemburg 71
3. *Parameters, positions, perspectives: on the future of literary studies*
A. Rigney 95
4. *Algemeen of bijzonder: de westerse letterkundes in literatuurwetenschappelijk perspectief*
P.J. Smith 114
5. *De historische taalkunde*
O.C.M. Fischer 130
6. *Fonologie*
C.H.M. Gussenhoven 154
7. *Terug naar Wundt. Pleidooi voor integraal onderzoek van taal, taalkennis en taalgedrag*
G. Kempen 174
8. *Taalkunde en letterkunde in 'de kleine letteren'*
C.H.M. Versteegh 189

Bijlagen

1. Deelnemers conferentie 14 maart 2002 206
2. Overzicht van relevante door de KNAW erkende onderzoekscholen op het gebied van taalkunde en letterkunde 212

Summary

This document presents the results of the foresight study of linguistics and literature studies. In this report, linguistics is taken to be the scientific study of linguistic phenomena, while literature studies are the study of the creation, distribution, and reception of literature within a specific cultural context and individual language, and of the features of literature in general.

Linguistics and literature studies have gone their separate ways in recent decades. In the field of research, there are only a few points of contact – both disciplines have been influenced by structuralism, for example. This divergence is in fact part of an international trend and the committee has therefore dealt with the two disciplines in separate chapters.

However, the committee considers that it would be wrong for educational programmes in linguistics or literature not to inculcate a systematic knowledge of the sister discipline; both of them, after all, deal with language. Where education is concerned, the committee is therefore in favour of broad, complementary programmes dealing with linguistics and the study of literature.

Samenvatting

In dit rapport worden de resultaten van de verkenning taalkunde en letterkunde gepresenteerd. De taalkunde wordt in dit rapport opgevat als de wetenschap der taalverschijnselen, de letterkunde als de studie naar de literaire produktie, distributie en receptie in haar culturele context in afzonderlijke talen en de kenmerken van de literatuur in het algemeen.

De taalkunde en de letterkunde zijn in de afgelopen decennia eigen wegen gegaan. Op het terrein van het onderzoek bestaan slechts enkele raakvlakken; beide zijn bijvoorbeeld beïnvloed door het structuralisme. Het uit elkaar groeien is een internationale trend en om die reden heeft de commissie de twee wetenschapsgebieden in afzonderlijke hoofdstukken besproken.

De commissie vindt het echter onjuist als in de opleiding tot taalkundige of letterkundige geen systematische kennis wordt aangeboden van het complementaire wetenschapsgebied dat taal tot object heeft. Op het gebied van onderwijs pleit de commissie dan ook voor een brede, complementaire vorming, waar taalkunde en letterkunde beide aan bod komen.

Literature studies

Literature studies today focus on the various aspects of literary communication; research in the Netherlands follows this international trend. Dutch researchers are highly thought of internationally due to their solid basis in theory and their knowledge of various different aspects of language.

One area of concern, however, is the fact that literature studies is seemingly being absorbed into the broader context of cultural studies. The committee believes that it is important for literature studies to continue to investigate the way in which *literary* texts and their aesthetic dimension function within a given cultural context. Literary texts must not be reduced to the status of mere documents; we need to continue to focus on them as literature. This does not mean, of course, that we should not also promote the study of the ideological, ethical, and commemorative functions of literature.

Another concern is the lack of dialogue between complementary approaches within literature studies. Discussing this problem would increase theoretical and methodological precision and self-reflection but also the level of collaboration between researchers in the form of concrete projects. Such discussion is also required when it comes to assessing research, which is sometimes ideologically tinted. We need to focus not only on large-scale research programmes; there must also be room for small-scale projects.

The committee is impressed by Dutch research in the field of literature, including as it does new developments that follow international trends. Funding for research is restricted, however, which hampers the historical study of literature. Greater protection should be afforded to this kind of research, together with research in the area of literary history.

Linguistics

The study of linguistics in the Netherlands enjoys a prominent position internationally. One strength of linguistics in this country is that it approaches the object of study from theoretical perspectives in a variety of areas which are regarded as interrelated. Linguistics also plays a prominent role within broader current trends, often leading to the opening up of less familiar areas.

However, there are a number of causes for concern, for example the fact that it is difficult to bring together researchers working in different areas of the discipline. The committee believes that it is the task of the research school to foster useful collaboration.

A variety of factors also mean that language-specific linguistics and historical linguistics are in danger of falling between two stools. Collaboration at a wider level than that of individual languages is required but at the same time international participation means that language-specific linguists need to make their

Letterkunde

De hedendaagse literatuurwetenschap richt zich op de diverse aspecten van de literaire communicatie. Het Nederlands onderzoek sluit aan bij deze internationale trend. Nederlandse onderzoekers genieten aanzien vanwege hun grondige theoretische onderlegdheid en hun kennis van diverse taalgebieden.

Een punt van zorg is echter het breder verband van de culturele studies waarin de literatuurwetenschap lijkt op te gaan. De commissie hecht eraan dat ook in de toekomst de literatuurwetenschap blijft onderzoeken hoe *literaire* teksten en hun esthetische dimensie in een bepaalde culturele context functioneren. De literaire tekst mag niet tot document worden gereduceerd; er moet aandacht blijven voor het specifiek literaire. Dit laat onverlet dat er ook onderzoek naar de ideologische, ethische en commemoratieve functie van literatuur gestimuleerd dient te worden.

Een ander punt van zorg is het gebrek aan dialoog tussen complementaire benaderingen in de literatuurwetenschap. Een regelmatig gesprek daarover zou de theoretische en methodologische precisie en zelfreflectie, maar ook de samenwerking tussen onderzoekers bij concrete projecten ten goede komen. Deze discussie is ook van belang in verband met de beoordeling van het onderzoek, dat soms ideologisch gekleurd lijkt te zijn. Er dient niet alleen aandacht te zijn voor groot-schalig onderzoek, ook voor kleinschalig onderzoek moet er ruimte zijn.

De commissie is onder de indruk van het onderzoek naar de Nederlandse letterkunde. Nieuwe bij internationale tendensen aansluitende ontwikkelingen zijn daar zichtbaar. De middelen zijn echter beperkt, met als gevolg een verschromping van het historisch letterkundig onderzoek. Samen met het onderzoek op het terrein van de literatuurgeschiedschrijving dient dit onderzoek beschermd te worden.

Taalkunde

De Nederlandse taalwetenschap bekleedt een internationaal prominente positie. Een sterk punt van de Nederlandse taalwetenschap is dat zij haar object op uiteenlopende gebieden in onderling verband bestudeert vanuit theoretische perspectieven. De taalkunde speelt bovendien een belangrijke rol in ruimere hedendaagse ontwikkelingen die veelal leiden tot de ontginning van minder bekende gebieden.

Er zijn echter ook zorgen. Zo is het bijvoorbeeld moeilijk onderzoekers op uiteenlopende terreinen samen te brengen. Het is, zo vindt de commissie, de taak van de onderzoeksschool om zinnige vormen van samenwerking te stimuleren.

Ook dreigen taalspecifieke taalkundes en de historische taalkunde door uit-

findings available. Historical linguistics, in its turn, makes an important contribution to linguistic research; however, this is not reflected in the level of funding which that sub-discipline receives.

Another important point is to find the right balance between scientific independence and the social relevance of research. The committee believes that researchers should focus more on concrete applications than they do at present. Improvements are also necessary in the relationship between education and research in the area of applied linguistics and communication, on the one hand, and of linguistic theory on the other. Better coordination of policy on research and education will benefit the new generation of linguists.

Conclusion

With respect to linguistics and literature studies in general, the committee notes that greater attention needs to be paid to the study of Dutch. The Netherlands should give the study of Dutch language and literature a prominent place within the educational landscape. Programmes in these fields at Dutch and Flemish universities are moreover of a high standard and in recent years have attracted ever-increasing numbers of students, including those living abroad.

The committee also believes that researchers in the fields of linguistics and literature studies should make a contribution to pre-university secondary education. They are the people who can raise the standard of teaching provided in languages and literature. University research assistants can spend some of their time training as teachers, thus improving their career prospects and cutting down on the number of PhDs who are unemployed. The research schools have a role to play in this respect.

eenlopende omstandigheden tussen wal en schip te vallen. Samenwerking op taaloverstijgend niveau is noodzakelijk, maar tegelijkertijd is het voor internationale participatie noodzakelijk dat de specifieke taalkundes hun kennis beschikbaar houden. De historische taalkunde op haar beurt levert een belangrijke bijdrage aan het taalkundig onderzoek; dit wordt echter niet vertaald in de toekenning van middelen.

Een ander punt van aandacht is het vinden van de juiste balans tussen wetenschappelijke onafhankelijkheid en maatschappelijke inbedding van het onderzoek. Onderzoekers zouden, zo is de mening van de commissie, zich meer dan nu het geval is, moeten richten op concrete toepassingsgebieden. Ook dient de relatie tussen onderwijs en onderzoek op het gebied van taalbeheersing en communicatie enerzijds en van taaltheorie anderzijds verbeterd te worden. Een betere afstemming tussen onderzoeks- en onderwijsbeleid zal de taalkundige *Nachwuchs* ten goede komen.

Tot slot

Over de taalkunde en de letterkunde in het algemeen, merkt de commissie op dat speciale aandacht voor de neerlandistiek wenselijk is. Het is de plicht van de Nederlandse samenleving het onderzoek naar de Nederlandse taal- en letterkunde een prominente plaats te geven in het onderzoekslandschap. De neerlandistiek aan de Vlaamse en Nederlandse universiteiten is bovendien van hoge kwaliteit en trekt de laatste jaren steeds meer studenten. Ook in het buitenland.

Ook acht de commissie het wenselijk dat onderzoekers op het gebied van de taalkunde en letterkunde (gedeeltelijk) betrokken worden bij het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs. Juist zij kunnen een hoger niveau van het onderwijs in taalkundige en letterkundige vakken garanderen. Aio's kunnen een deel van hun opleidingstijd gebruiken om zich te scholen in het lerarenvak. Zij kunnen zo zelf werken aan een beter carrièreperspectief; minder gepromoveerden hoeven zo werkloos te blijven. Hier ligt een taak voor de onderzoekscholen.

1. Inleiding

Een verkenning vanuit wetenschappelijk perspectief

De Raad voor Geesteswetenschappen volgt bij haar verkenningen in grote lijnen de door de KNAW uitgezette verkenningsstrategieën, maar houdt uiteraard rekening met de aard van het te verkennen domein. Bij een KNAW-verkenning dienen de volgende vragen als leidraad:

- Wat zijn mondiale trends en ontwikkelingen op een wetenschapsgebied, zowel als gevolg van de dynamiek van de wetenschap zelf als van maatschappelijke invloeden?
- Waar bieden zich nieuwe richtingen van onderzoek aan?
- Waar kunnen doorbraken worden verwacht?
- Welke kansen voor combinaties of confrontaties van benaderingen of disciplines zijn er?
Welke ethisch-maatschappelijke belemmeringen zijn er?
- Wat zijn, in het licht van de gesignaleerde ontwikkelingen, de sterktes en zwaktes – zowel kwalitatief als kwantitatief – van het Nederlandse *research-systeem* op het desbetreffende wetenschapsgebied?
- Waarop zou het Nederlandse – publiek gefinancierde – onderzoek de inspanningen moeten concentreren? Welke *niches* zijn er in internationaal perspectief?

- Welke maatschappelijke problemen dienen een belangrijk richtsnoer te vormen voor de prioriteitenkeuze van onderzoekthema's?
- Welke structurele veranderingen in de organisatie en financiering van het desbetreffende wetenschapsgebied zijn wenselijk?
- Welke conclusies kunnen worden getrokken en welke aanbevelingen over beleidsprioriteiten kunnen aan overheid, andere sponsors en universiteiten, onderzoeksorganisaties en onderzoeksinstellingen worden gedaan?

Kortom, met de beantwoording van bovengenoemde vragen hoopt de KNAW een grondslag te bieden voor het voeren van beleid en het kiezen van prioriteiten. Daarnaast kunnen met verkenningen consensusvorming in het te verkennen gebied worden bereikt.

In dit rapport worden de resultaten van de verkenning taalkunde en letterkunde gepubliceerd. De twee gebieden zijn door het bestuur van de Raad voor Geesteswetenschappen als volgt afgebakend en gedefinieerd.

Zowel de studie van de literaire productie in afzonderlijke talen als die van de kenmerken van literatuur in het algemeen maakt onderdeel uit van het letterkundig onderzoek. Doorgaans worden drie tradities onderscheiden: die van het interpretatieve onderzoek, die van het literair-historische onderzoek en die van het onderzoek naar maatschappelijke aspecten van literatuur (bijvoorbeeld onderzoek naar lezers en leesgedrag).

De taalkunde is de wetenschap der taalverschijnselen. Zij bestudeert zowel de kenmerken van afzonderlijke talen als die van talen in het algemeen. Belangrijke onderdelen van de taalkunde in ruime zin zijn: syntaxis, semantiek, morfologie, fonologie, fonetiek, lexicologie, psycholinguïstiek, sociolinguïstiek, dialectologie, eerste- en tweedetaalverwerving, taalpathologie, computationele taalkunde, taal- en spraaktechnologie, taalbeheersing en communicatiekunde. Ook de logica en de taalfilosofie kunnen in een verkenning taalkunde aan bod komen. De Raad voor Geesteswetenschappen is echter van mening dat deze disciplines al voldoende aan bod zijn gekomen in een advies dat de KNAW over het filosofie-onderzoek in Nederland zal uitbrengen.

Opzet van de verkenning

Het bestuur van de Raad voor Geesteswetenschappen heeft een Commissie ter voorbereiding van de verkenning taalkunde en letterkunde benoemd, die bestaat uit prof. dr. W. van den Berg (voorzitter), mw. prof. dr. E.J. Korthals Altes, prof. dr. P.H.A. Coopmans, prof. dr. W.G. Weststeijn, prof. dr. W. Zwanenburg en dr. K. Hilberdink (secretaris). Deze verkenningscommissie heeft wetenschapsbeoe-

fenaren gevraagd een essay te schrijven over hun visie op de afgelopen en de te verwachten ontwikkelingen van het onderzoek in Nederland en daarbuiten. Ook is verzocht aandacht te besteden aan de infrastructurele situatie waarin dat onderzoek wordt verricht. De essays zijn opgenomen in het tweede deel van dit boek.

De essays waren de opmaat voor een startconferentie die op 14 maart 2002 in het Victoria Hotel te Amsterdam werd gehouden. De discussies werden ingeleid door een aantal referenten. De schrijvers van de essays en hun referenten zijn:

- mw. prof. dr. O.C.M. Fischer, UVA (taalkunde van de Germaanse talen, in het bijzonder de historische Engelse taalkunde).
Referent: prof. dr. F. Weerman, UVA (Nederlandse taalkunde);
- prof. dr. G.A.M. Kempen, UL (cognitieve psychologie).
Referent: mw. prof. dr. A. Hulk, UU (taalverwerving en taalkunde van de Romaanse talen);
- prof. dr. C.H.M. Gussenhoven, KUN (algemene en experimentele fonologie).
Referent: prof. dr. G. Booij, VU (algemene taalwetenschap);
- mw. prof. dr. A. Rigney, toentertijd VU, nu UU (algemene literatuurwetenschap).
Referent: prof. dr. H.A. Steinmetz, UL (algemene literatuurwetenschap);
- dr. J.J.H. van Luxemburg, UVA (algemene literatuurwetenschap).
Referent: prof. dr. J.J.A. Mooij, RUG (algemene literatuurwetenschap);
- mw. dr. O. Heynders, UVT (taal- en literatuurwetenschap).
Referent: prof. dr. G.J. Dorleijn, RUG (moderne Nederlandse letterkunde);
- prof. dr. C.H.M. Versteegh, KUN (talen en culturen van het Midden-Oosten en leer en instellingen van de Islam).
Referent: prof. dr. P. Muysken, KUN (algemene taalwetenschap);
- prof. dr. P.J. Smith, UL (Franse taal- en letterkunde).
Referent: mw. prof. dr. C. van Boheemen-Saaf, UVA (moderne Engelse letterkunde).

Tijdens het avondprogramma is gesproken over het feit dat de taalkunde en de letterkunde zich de laatste decennia onafhankelijk van elkaar hebben ontwikkeld. Over dit onderwerp hield mw. prof. dr. G. Laureys, Universiteit van Gent (Scandinavistiek en Noord-Europakunde) een inleiding.

Op grond van de essays, de reacties van de referenten en de plenaire discussie heeft de commissie een conceptverkenning opgesteld. Deze is gezonden aan de deelnemers van de conferentie. De commissie ontving negentien reacties, die zijn betrokken bij de vaststelling van de definitieve versie.

De taalkunde en de letterkunde zijn de afgelopen decennia eigen wegen gegaan, zo is de commissie zowel op de studiedag als tijdens de voorbereiding van deze rapportage gebleken. Op het terrein van onderzoek zijn er slechts raakvlakken. Zowel de taalkunde als de literatuurwetenschap is beïnvloed door het structuralisme en de kritische reflectie daarop. Ook zijn er gedeeltelijke parallellen als gekeken wordt naar de verbreding van de 'context' in beide disciplines. Daarnaast zijn er (mogelijke) raakvlakken in de filologie, in het stilistische en retorische onderzoek en in discourse analysis, psycho- of sociolinguïstiek. Deze raakvlakken hebben echter zelden tot gezamenlijke onderzoeksprojecten geleid.

Het uit elkaar groeien van de taalkunde en letterkunde is een internationale trend. Die constatering vormt voor de commissie de aanleiding beide wetenschapsgebieden in twee afzonderlijke hoofdstukken te presenteren. In beide hoofdstukken wordt een historische schets van de gebieden gegeven, een analyse gepresenteerd van belangwekkende ontwikkelingen in binnen- en buitenland, en worden opmerkingen gemaakt over de maatschappelijke inbedding en de organisatie van onderzoek. Op grond van haar waarnemingen en analyse doet de commissie een aantal aanbevelingen.

De Raad voor Geesteswetenschappen zal overleg over dit verkenningsadvies in kringen van letterkundigen, taalkundigen, directies van onderzoekscholen en universiteitsbestuurders bevorderen. Ook zal er overleg plaatsvinden met het Ministerie van OCW, de VSNU en NWO.

2. Verkenning letterkunde

1.1 Inleiding

De verkenning van het letterkundig onderzoek aan de Nederlandse universiteiten komt op een goed moment. De sterke expansie van het vakgebied, naast de ontwikkelingen aan de universiteiten en in onze cultuur, stelt de literatuurwetenschap voor nieuwe vragen, uitdagingen en mogelijkheden. Tegelijk roept een aantal van deze ontwikkelingen bezorgdheid op, zoals tijdens de discussiedag op 14 maart 2002 kon worden waargenomen: waar blijft de eigenheid van literatuur als object als literatuurwetenschap opgaat in cultuurwetenschap? Vormt de diversiteit aan methodologische invalshoeken een risico van versnippering en verdeling van het veld, of is dit een teken van vitaliteit?

1.2 Historische achtergrond

In de jaren zestig van de twintigste eeuw maakte het letterkundig onderzoek in Nederland een snelle ontwikkeling door. Uitbreiding van de staven van de taal- en letterkundeopleidingen en vooral de instelling aan bijna alle literaire faculteiten van aparte leerstoelen algemene (theoretische en/of vergelijkende) literatuurwetenschap gaven een duidelijke impuls aan het onderzoek. Nieuwe trends in het zich internationaal snel ontwikkelende vakgebied raakten hier te lande direct bekend. In veel gevallen, in het bijzonder op theoretisch en methodologisch gebied, werd daaraan vanuit Nederland een belangrijke bijdrage geleverd.

In de jaren zestig en zeventig stond het literatuurwetenschappelijk en letterkundig onderzoek sterk in het teken van het structuralisme, waarbij de semiotiek een overkoepelend theoretisch kader vormde. De aandacht was vooral gericht op het beschrijven van tekststructuren en literaire procédés, en voorts op tekstinterpretatie. Met de receptie-esthetica kwam ook de lezer in beeld, maar vooralsnog eerder als projectie van de onderzoeker dan als reële lezer. Onder invloed van de psychoanalyse was er aandacht voor de wetten van de verbeelding en het creatieve proces van schrijven en lezen. De zich (vaak op marxistische leest) ontwikkelende literatuursociologie onderzocht de sociale en economische voorwaarden voor productie en receptie van literatuur.

Bij al deze richtingen stond de legitimiteit van de concentratie op het literaire werk en de evidente 'waarde' van de literatuur nauwelijks ter discussie. Met andere woorden: over het object van onderzoek was men het zelden oneens. De discussies concentreerden zich met name op de wetenschappelijkheid van de methoden en de theorievorming. Dit leidde soms tot een heftige strijd tussen de verschillende scholen. De groei van een voor buitenstaanders (en soms zelfs vakgenoten) moeilijk te begrijpen jargon wekte weerstand: over literatuur moest toch iedereen kunnen meepraten. Deze klacht is misschien wel het duidelijkst verwoord in de Huizinga-lezing 'Het raadsel der onleesbaarheid' (1978) van de slavist Karel van het Reve.

In de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw ontstond er onvrede met benaderingen die het literaire werk als autonoom kunstwerk bestudeerden. De roep om onderzoek naar de maatschappelijke, historische en ideologische context waarin literatuur wordt geschreven en gelezen klonk steeds luider. Met name onder invloed van het opkomende feminisme, postkolonialisme en andere ideologiekritische invalshoeken verschoof de aandacht van de 'hoge' of canonieke literatuur naar zogenaamde lagere en 'onderdrukte' vormen van cultuur en literatuur (vergeten schrijfsters, zwarte auteurs, populaire literatuur) en naar de machtsbevestigende beelden die literatuur met zich meedraagt. Zowel vanuit deze kritische invalshoek, als vanuit het deconstructivisme en de filosofie van het postmodernisme, werden vragen gesteld naar de objectiviteit en de wetenschappelijke pretenties van de literatuurwetenschap. De verkenningcommissie heeft geconstateerd dat deze discussie over de literatuurwetenschap en wat zij misschien onzorgvuldig schaarft onder de term *culturele studies* nog steeds gaande is. Het soms felle debat hierover wordt ook internationaal gevoerd. Nederlandse onderzoekers leveren een belangrijke bijdrage aan deze gedachtewisseling.

1.3 Huidige tendensen: sterkte/zwakte

De hierboven geschetste ontwikkeling levert winst op. De hedendaagse literatuurwetenschap in binnen- en buitenland richt zich meer dan ooit op de *diverse* aspecten van de literaire communicatie: de schrijver, de tekst (als materieel en als esthetisch object), de lezer, de context (van productie en receptie, en van het werk zelf) in synchroon dan wel diachroon perspectief. Zij onderscheidt daarbij verschillende taken:

- het beschrijven van vorm, structuren en conventies van literaire genres en werken;
- het interpreteren van literaire werken, met name van werken die door historische afstand, complexe vorm of thematiek moeilijk toegankelijk zijn;
- het bestuderen van de literaire communicatie;
- het onderzoeken van de functies van literatuur in de literaire en cultuurhistorische context;
- het bewaren, analyseren en actualiseren van het literaire verleden;
- het ontwikkelen van nieuwe theorieën en methoden.

Hieronder worden de belangrijkste tendensen binnen de Nederlandse literatuurwetenschap en het letterkundig onderzoek kort geschetst. De onderscheidingen zijn soms wat kunstmatig, aangezien men zich vaak richt op meerdere aspecten van de literatuur, en verschillende invalshoeken combineert. Duidelijk wordt dat het Nederlands onderzoek aansluit bij de hierboven genoemde internationale tendensen.

De volgende accenten zijn aan te wijzen.

Literatuur als 'materieel object'

De boek- en editiewetenschap is in ons land een kleine maar bloeiende tak van onderzoek. De invloed van nieuwe, met name digitale, media op de materiële vorm van het boek en op de nieuwe vormen van literaire communicatie (publicaties op internet, websites van auteurs, meeschrijven door lezers enzovoort) is een uitdagende invalshoek voor het onderzoek.

Het literaire werk zelf

Een groot deel van het literatuurwetenschappelijke onderzoek heeft betrekking op de compositie en de thematische aspecten van literaire werken, hetzij algemeen beschrijvend en theoretisch (poëtica, precisering van genrebegrippen, stijlfiguren en andere conventies), hetzij interpretatief. Het ontsluiten van de betekenis van individuele teksten uit heden en verleden blijft een belangrijke culturele taak van de literatuurwetenschap.

Een interessante ontwikkeling op theoretisch gebied is het onderzoek naar narratieve structuren of *narratologie*, waaraan Nederlandse literatuurwetenschappers al tijdens de bloei van het structuralisme internationaal een wezenlijke bijdrage hebben geleverd. Gezien de cruciale rol van narrativiteit in menselijk gedrag en cultuuruitingen, toont men vanuit tal van disciplines – geschiedenis, psychologie, theologie of filosofie – belangstelling voor deze tak van de literatuurwetenschap, die zich dan ook opmerkelijk heeft verbreed.

Literatuur en haar media

De nieuwe digitale media hebben een groeiende impact op de materiële vorm van literatuur en de literaire communicatie zelf. Productie van teksten op internet, waarbij de lezer creatief aan ‘zijn’ of ‘haar’ tekst mee kan schrijven, en communicatie tussen auteurs en lezers via een website, betekenen een transformatie van de rol van de lezer, die tot medeauteur gemaakt kan worden, en van de vorm van het artefact, dat niet meer per se als afgerond object aangeboden wordt. In haar nabootsing van de werkelijkheid en het vertellen van verhalen heeft de literatuur stevige concurrentie gekregen van de (televisie)film. Dit hoeft in het geheel niet het einde van de literatuur te betekenen, maar het impliceert misschien wel een verschuiving van haar functie, bijvoorbeeld naar het exploreren van moeilijk visualiseerbare aspecten van de ervaring en verbeelding (de vergelijking met de veranderingen in de schilderkunst onder invloed van de fotografie ligt voor de hand). Onderzoek naar dergelijke verschuivingen onder invloed van de nieuwe media staat nog in de kinderschoenen.

De relatie tekst-lezer

Vond in de jaren zeventig de receptie-esthetica in ons land een goed onthaal, nu heeft zich hier vernieuwend empirisch onderzoek ontwikkeld naar de psychologische processen van het lezen (hoe roept literatuur emoties, esthetische ervaringen, waarden, identificatie op? Hoe kan dat effect, en het eventuele beklijven ervan, gemeten worden?) en naar de sociologische factoren die leesgedrag bepalen. Naast een welkome toetsing van hypothesen uit de traditioneel hermeneutische literatuurbenadering, levert dit onderzoek een bijdrage aan discussies over de rol van literatuur in onderwijs en opvoeding, en in breder (multi)cultureel perspectief (zie bijvoorbeeld het nwo-project ‘De Nederlandse Multiculturele en Pluriforme Samenleving’).

Tekst-auteur

Na alle ‘doodverklaringen’ van de auteur (Barthes, Foucault), zwengelen geruchtmakende kwesties als de *fatwa* over Salman Rushdie of de processen tegen Michel

Houellebecq opnieuw de discussie aan over de rol van de intenties en de morele of ideologische verantwoordelijkheid van de auteur. Daarnaast sluit het toenemend aantal wetenschappelijk verantwoorde biografieën aan bij de huidige belangstelling voor persoonlijke identiteit en de positie van de auteur in de samenleving. Dergelijke biografieën hebben een belangrijke maatschappelijke functie: op een aansprekende manier wordt een breed publiek bij de literatuur en het letterkundig onderzoek betrokken. Ook vanuit psychoanalytisch perspectief wordt onderzoek verricht naar het schrijven als creatief proces en als verbeelding van ervaring.

Tekst-context

De belangrijkste ontwikkeling van de laatste tijd is de tendens om literatuur weer midden in de cultuur, in de samenleving en in de geschiedenis te plaatsen. Dit gebeurt vanuit een (a) cultuurkritische en (b) historiserende invalshoek, beide mede gericht op het beschrijven, interpreteren en kritisch waarderen van literatuur als cultureel verschijnsel, en vanuit (c) een sociologische benadering, werkend met sociaal-wetenschappelijke methodes.

(a) De cultuurkritische invalshoek

Cultural studies, afkomstig uit de Anglo-Amerikaanse wereld, hebben zich ook in ons land sterk ontwikkeld. Het onderzoek binnen *cultural studies* richt zich met name op het kritisch ‘lezen’ van allerlei (vooral hedendaagse) cultuuruitingen, van literatuur tot reclame en videoclip, met speciale aandacht voor hun ideologische – seksespecifieke, etnische of klassegekleurde – representaties en wijze van functioneren. De grens tussen literaire en niet-literaire teksten wordt daarbij vaak niet meer relevant geacht. Ook is men gespist op de ideologische (uitsluitings)mechanismen in de literatuurwetenschap, de literatuurkritiek en de literatuurgeschiedenis zelf (zoals in het onderzoek naar de literaire canon, die zijn vanzelfsprekendheid als verzameling ‘grote werken’ verloren heeft).

Verwant en verweven met *cultural studies* zijn de feministische literatuurwetenschap en *gender criticism*. Beide zijn sinds de jaren zeventig duidelijk aanwezig in ons land. Dit heeft tot relevante resultaten geleid, zoals het publiceren en onderzoeken van werk van ‘vergeten’ schrijfsters, en bijstelling van het literair-historische beeld van bepaalde periodes uit de geschiedenis. Daarnaast groeit de aandacht voor de wijze waarop literatuur – ook de Nederlandstalige – (post)koloniale verhoudingen en beelden weergeeft (interculturaliteit, culturele identiteit en hybriditeit). *Cultural studies* en de andere ideologiekritische benaderingen maken gebruik van methoden uit andere disciplines – psycho-

analyse, filosofie, antropologie, kritische sociologie – naast tekstanalytische methoden zoals narratologische en retorische analyse of *discourse analysis*.

Zeker in deze tijd van ingrijpende maatschappelijke veranderingen (multiculturaliteit, ontwikkelingen in wetenschap en techniek, digitalisering, globalisering) kan dergelijk onderzoek bijdragen aan een beter inzicht in de symbolische vormgeving van machtsverhoudingen, en in de wijze waarop de wereld als vaak verscheurde *global village* wordt beleefd.

(b) Literatuur in historisch perspectief

De historiserende bestudering van literatuur, verwaarloosd tijdens het structuralisme, is weer terug. Niet alleen in de literatuurgeschiedschrijving, maar ook in de bestudering van de literatuur als historisch document. Diverse richtingen sluiten aan bij internationale ontwikkelingen en spelen daarbij een prominente rol.

- De *cultuurhistorische benadering* onderzoekt literatuur, naast andere documenten en getuigenissen, als verwerking en geheugen van historische gebeurtenissen en trauma (literatuur als *cultural memory*); anders dan *cultural studies* is dit onderzoek expliciet historisch en minder gericht op ideologiekritiek en politiek-emancipatoire stellingname.
- De *literatuurgeschiedschrijving*: op dit gebied is zonder meer belangrijke vernieuwing gaande. In het bijzonder binnen de neerlandistiek wordt veel literatuurhistorisch onderzoek verricht waarbij nadrukkelijk aandacht wordt besteed aan de cultuurhistorische en institutionele context (rol van de literaire instituties als onderwijs, kritiek, uitgeverijen, tijdschriften, genootschappen en van mecenaat). De kracht van dit onderzoek ligt onder meer in de combinatie van sociaal-wetenschappelijke ('empirische') en historisch-beschrijvende en interpretatieve methodes, zoals in het succesvolle NWO-programma 'De impact van literatuuropvattingen in het literaire veld'. Op dit moment wordt gewerkt aan een uitvoerig overzicht van de Nederlandse en Vlaamse literatuur die de gehele geschiedenis van die literatuur zal bestrijken, met inbegrip van de receptie en socioculturele inbedding. Daarnaast zijn Nederlandse literatuurwetenschappers betrokken bij grotere internationale projecten. Zo wordt onder Nederlandse leiding een vanuit comparatistische optiek opgezette literatuurgeschiedenis van Midden-Europa geschreven en wordt een belangrijke bijdrage geleverd aan internationale modernisme- en avant-gardeprojecten. Ook in de boekgeschiedenis wordt, vaak in nationaal en internationaal samenwerkingsverband, toonaangevend onderzoek verricht.

(c) Literatuur in sociologisch perspectief

In ons land bouwt het ('empirische') literatuursociologische onderzoek veelal voort op de cultuurtheorie van Pierre Bourdieu, gericht op de economische en sociale organisatie en instituties van het literaire veld (samen met het 'empirische' lezersonderzoek is deze institutionele benadering als aparte themagroep vertegenwoordigd binnen de Onderzoeksschool Literatuurwetenschap).

Vanuit die optiek werpt dit onderzoek een geheel ander licht op kwesties als literaire waarde, de rol van kritiek en uitgevers, en de vorming van literaire scholen en stromingen.

Literatuur en andere kunsten

Dit gebied van onderzoek, dat internationaal sterk in opkomst is, omvat de bestudering van de relaties tussen literatuur en de andere kunsten in historisch (zoals in het *paragone-* en *ekfrasis*onderzoek) maar ook in filosofisch, semiotisch of sociologisch perspectief. Net als bijvoorbeeld tijdens de twintigste-eeuwse avant-garde vertoont de huidige cultuur veel experimenten waarbij verschillende kunsten worden gecombineerd (zoals poëzie in theater, dans, popmuziek of beeldende kunst). De positie van literatuur verandert door de *impact* van andere kunsten (film met name). In de context van dergelijke veranderingen is onderzoek naar de functies van de diverse kunsten en naar hun onderlinge relaties bijzonder relevant.

Literatuur en cognitie

De 'revolutie' in de cognitieve wetenschappen heeft ook de literatuurwetenschap niet onberoerd gelaten. Cognitieve wetenschappen refereren veelvuldig aan literatuur als specifieke vorm van (esthetische) ervaring en kennis (zie het werk van Lakoff en Johnson, Turner, Bruner); omgekeerd vinden literatuurwetenschappers in toenemende mate hun inspiratie bij cognitieve psychologie, neurowetenschappen en evolutionaire psychologie (onder meer bij onderzoek naar semiotische processen, naar taal – in het bijzonder naar metafoor -, naar narrativiteit of naar lyriek).

Literatuur, filosofie en antropologie

Van oudsher is literatuur beschouwd als verbeelding van levensvisies en ethische vragen, en het lezen als een individuele zoektocht naar inzicht. Na de desinteresse van het structuralisme voor deze invalshoek, is bij filosofen (Rorty, Taylor, Nussbaum) en literatuurwetenschappers de belangstelling weer gegroeid voor literatuur als *Morallaboratorium*, en voor de rol van de esthetische structuren en conventies bij een mogelijke ethische 'inhoud' en werking van literatuur. Daarnaast

vindt er belangrijk onderzoek plaats naar de theorie van ‘mogelijke werelden’, op het raakvlak van filosofie en literatuurwetenschap. Met de antropologie deelt de literatuurwetenschap de aandacht voor de cultuurgebonden verbeelding van antropologische constanten als leven en dood, geslacht, liefde of geweld.

De meeste leerstoelhouders letterkunde bij de talen zijn breed gevormde literatuur- en/of cultuurwetenschappers. Sterk aanwezig is bij hen de tendens literatuur in breder cultureel verband te onderzoeken. Daarbij vindt in verschillende mate integratie van oudere literatuur en cultuur plaats. Maar met de kaalslag die in de formaties van de talenstudies heeft plaatsgevonden zijn veel specialismen, met name op historisch gebied (van de Middeleeuwen tot eind achttiende eeuw), verdwenen, om over *Nachwuchs* in de vorm van jonge onderzoekers maar niet te spreken. De internationale inbreng vanuit ons land op deze gebieden dreigt dan ook volstrekt gemarginaliseerd te raken, wat in schril contrast staat met het bloeiende historische onderzoek binnen de neerlandistiek.

Aanbeveling 1

De internationale inbreng van leerstoelhouders letterkunde van de vreemde talen is van eminent belang. Universiteiten dienen landelijke samenwerking na te streven, zodat Nederland op dit punt zijn belangrijke positie kan behouden.

De bestudering van de Nederlandse letterkunde neemt aan onze universiteiten (net als aan die in Vlaanderen) een unieke positie in. Dit onderzoek, dat zich richt op in de moedertaal geschreven en voor het merendeel in de nationale cultuur totstandgekomen teksten, wordt voor het grootste deel aan de Nederlandse (en Vlaamse) universiteiten beoefend. Daar worden, aansluitend bij internationale tendensen, nieuwe, grensverleggende ontwikkelingen zichtbaar.

Kortom, de literatuurwetenschap bevindt zich aan het begin van de eenentwintigste eeuw in een positie die sterk verschilt van die in de jaren zestig. Terwijl ‘de literatuur’ nu ook voorheen als perifeer beschouwde auteurs en genres omvat, is het begrip tekst eveneens verbreed: het gaat vaak niet meer om uitsluitend literaire en geschreven teksten, maar tevens om allerlei andere soorten cultuuruitingen, in woord, beeld of een ander medium. Behalve contextualisering is ook interdisciplinariteit een sleutelbegrip geworden. Literatuur wordt steeds meer gezien als één vorm van representatie temidden van andere, die in samenhang met andere culturele verschijnselen bestudeerd dient te worden. Zo kan onderzocht worden wat mensen met teksten doen en wat teksten betekenen voor individuen en groepen.

Dit laat onverlet dat de literatuurwetenschap als onderdeel van de cultuurwetenschappen tot taak heeft te onderzoeken hoe juist de *literaire* teksten en hun es-

thetische dimensie functioneren in een bepaalde culturele context. Er dient voor gezorgd te worden dat de literaire tekst niet tot document wordt gereduceerd en dat er voldoende aandacht blijft voor het specifiek literaire.

De commissie is dan ook van mening dat er in elke Letterenfaculteit een aparte leerstoel literatuurwetenschap moet zijn. Duidelijke functies van een dergelijke leerstoel zijn:

- a. het stimuleren van reflectie over theoretische uitgangspunten en methoden;
- b. het bevorderen van samenwerking tussen onderzoekers uit verschillende periodes en verschillende taalgebieden, èn met onderzoekers uit andere disciplines: de kunsten, taalkunde, sociologie, geschiedenis, en filosofie.

Van groot belang hierbij is de inbreng vanuit de verschillende talen, opdat niet enkel de Anglo-Amerikaanse traditie gaat overheersen. Nederland heeft op dit punt een naam hoog te houden. Het valt te overwegen om per faculteit expliciet een specifiek theoretisch accent te leggen (hetgeen in de praktijk nu al impliciet het geval is), zodat verschillende invalshoeken in den lande zichtbaar vertegenwoordigd zijn.

Aanbeveling 2

Aan elke Nederlandse letterenfaculteit moet een aparte voorziening literatuurwetenschap zijn. Voor decanen van de letterenfaculteiten is hier een grote rol weggelegd.

Een punt van discussie onder de onderzoekers vormt de diversiteit van theoretische kaders en methoden. De veelzijdigheid van het object literatuur en de verschillende taken van de literatuurwetenschap rechtvaardigen een veelheid aan invalshoeken. Wel zouden deze tot op zekere hoogte complementaire benaderingen baat hebben bij een intensievere dialoog, die de theoretische en methodologische precisie en zelfreflectie, maar ook de samenwerking tussen onderzoekers bij concrete projecten ten goede zal komen. Deze discussie is van eminent belang in verband met de beoordeling van het onderzoek, waarover hieronder meer.

2.4 De organisatie van het onderzoek

Het opzetten van landelijke onderzoekscholen en lokale onderzoeksinstituten heeft voor de literatuurwetenschap zeker een positieve invloed gehad op het onderzoek. De scholen en instituten fungeren als belangrijke ontmoetingsplaats van vakgenoten, nationaal en internationaal, en als kader voor de aio-opleiding. De scholen stimuleren gezamenlijke onderzoeksthema's, maar ook kleinschalig onderzoek gedijt binnen deze organisatie. Een aantal scholen is landelijk: de On-

derzoekschool Literatuurwetenschap OSL (gericht op de negentiende- en twintigste-eeuwse literatuur), het Huizinga Instituut voor Cultuurgeschiedenis (gericht op de cultuur vanaf 1500), de Onderzoekschool voor Vrouwenstudies, de Onderzoekschool voor Mediëvistiek en de Onderzoeksschool klassieke letteren Oikos. Daarnaast zijn er plaatselijke scholen en instituten, zoals de Amsterdam School for Cultural Analysis ASCA, het Instituut voor Cultuur en Geschiedenis aan de UVA, het Onderzoeksinstituut voor Geschiedenis en Cultuur aan de UU en het Rudolf Agricola Instituut aan de RUG.

Aanbeveling 3

Gezien de relatief kleine lokale cohorten promovendi binnen de literatuurwetenschap, dienen voor de aio-opleidingen de onderzoekscholen nationaal en internationaal (zoals nu al plaatsvindt in het OSL partnership met London University College en Aarhus) samen te werken.

Een andere kwestie die met name voor het letterkundig onderzoek van belang is, is de vraag of juist grotere projecten of ook individuele projecten gestimuleerd dienen te worden. De commissie is van mening dat beide vormen van onderzoek financiële steun verdienen. Goed kleinschalig (individueel) onderzoek dient wederom gekoesterd te worden. Daarnaast dienen speerpunten geformuleerd en samenwerkingsprojecten op veelbelovende gebieden gestimuleerd te worden en te blijven. Bij grotere – met name de meer sociaal-wetenschappelijke – projecten moet gestreefd worden naar een goede balans tussen interpretatieve en empirische benaderingen.

Aanbeveling 4

Naast grootschalige projecten moet er bij NWO meer ruimte geschapen worden voor kleinschalig individueel letterkundig onderzoek.

Op het gebied van de literatuurwetenschap en het letterkundig onderzoek lijken beoordelaars het vaak oneens te zijn over de over de wetenschappelijke merites van een onderzoeksvoorstel. Gedeeltelijk is dit te verklaren door de in sommige aanvragen meeklinkende ideologische stellingname. Dit leidt tot het relatief geringe succes bij de erkenning van de op het gebied van de literatuurwetenschap en letterkundig onderzoek aangemelde en ingediende aio-projecten en NWO-aanvragen. Deze ontwikkeling baart de commissie zorgen.

Aanbeveling 5

Voor een betere kans op succes bij subsidieaanvragen moet de KNAW op korte termijn een open discussie organiseren, waaraan ook NWO deelneemt. Dan dient gesproken te worden over de criteria voor letterkundig onderzoek. Er moet rekening worden gehouden met verschillende wetenschapsopvattingen (methodenpluralisme) en de verschillende taken van de literatuurwetenschap.

2.5 Maatschappelijke inbedding

Hoewel dit rapport gericht is op wetenschappelijk onderzoek, kan het niet voorbijgaan aan de maatschappelijke inbedding van de literatuurwetenschap en het letterkundig onderzoek. Dat geldt des te meer voor een tijd waarin de ‘ontlezing’, in het bijzonder bij jongeren, voortschrijdt, ten gunste van een meer visuele cultuur. Het onderwijs op de middelbare scholen, waar de literatuur onderdeel is geworden van het profiel ‘cultuur’, zowel als het geringe aandeel van de letterkunde in het vreemdetalenonderwijs is zeker mede debet aan de geringe affiniteit die jongeren met literatuur lijken te hebben. Universiteiten kunnen meer uitwisseling zoeken met leraren en dienen in de bijscholingen extra aandacht te besteden aan ontwikkelingen op het vakgebied die leerlingen misschien verrassende aanknopingspunten bieden: literatuur als cultureel geheugen of als vehikel van *gender* of rassenbeelden, de dwarsverbanden met de andere kunsten, ook de ‘populaire’ als pop, strip of film (die allang hun status als kunst hebben verworven). Daarnaast vormt literatuur op scholen en in de media bij uitstek de aanleiding voor discussies of individuele reflectie over persoonlijke en culturele identiteit en ethische dilemma’s. Met het verwaarlozen van literatuuronderwijs is een belangrijke mogelijkheid verdwenen om jongeren bewust te maken van hun eigen waarden en de betrekkelijkheid ervan, en om hun culturele horizon en invoelingsvermogen te verbreden. De noodzaak voor een dergelijke reflectie is in een multiculturele samenleving alleen maar groter geworden.

2.6 Conclusies, vragen en verdere aanbevelingen

De huidige literatuurwetenschap omvat een waaier van benaderingen, die het veld heterogeen maar tevens levendig maken, en die zeker mogelijkheden bieden de ‘maatschappelijke relevantie’ van literatuur en literatuurwetenschap te benadrukken. Internationaal genieten Nederlandse literatuurwetenschappers bekendheid om hun goede theoretische vorming en hun kennis van ontwikkelingen in diverse taalgebieden. Er is een uitgebreid netwerk van internationale contacten die leiden tot het uitwisselen van docenten en het organiseren van gezamenlijke congressen en aio-cursussen.

Wel is de institutionele positie van de literatuurwetenschap aan het veranderen. In verschillende faculteiten verbreden de opleidingen literatuurwetenschap zowel als de letterkundes in de talen zich tot cultuurstudies, in een enkel geval gaat literatuurwetenschap op in het bredere verband van de kunstwetenschappen. Dit biedt nieuwe perspectieven. Maar juist bij deze verbreding is het van groot belang dat de vraag naar de eigenheid van literatuur als kunst – in verschillende tijden en culturen – centraal staat: waarom en hoe worden bepaalde ‘teksten’ als literair bestempeld, welke functies vervullen zij, ten opzichte van andere discoursen – historisch, religieus, juridisch en dergelijke, ten opzichte van de geschiedenis, en van andere vormen van kunst? Deze vraag kan vanuit diverse invalshoeken benaderd worden: (cognitie)psychologisch, filosofisch, antropologisch, sociologisch, of historisch. Daarnaast zouden ook in de toekomst de letterenfaculteiten de plaats moeten zijn waar op de actuele rol van literatuur wordt ingegaan, specialistische kennis over literatuur wordt overgedragen, de voortdurende herijking van de literatuurgeschiedenis plaatsvindt en eruditie gekoesterd wordt.

Door de krimpende formaties, zowel bij de letterkundes van de afzonderlijke talen als bij de opleidingen literatuurwetenschap, worden thans beduidend minder gebieden bestreken. Dit is met name voor historisch (vergelijkend) onderzoek en onderwijs een ernstige verschraling. Ook de geringe kansen voor *Nachwuchs* baren zorgen, en dat is des te meer te betreuren gezien de vele nieuwe onderzoeksgebieden.

De rol van Nederlandse deskundigen op het gebied van anderstalige literatuur verdient speciale aandacht, juist in internationaal verband. Deskundigen uit een bepaald taalgebied zijn vaak geneigd ‘hun’ nationale literatuur vanuit een voornamelijk nationale context te onderzoeken. Inzicht van buitenaf leidt tot een verhelderende reflectie op de inbedding van nationale literatuur in een bredere context en op verscherpte aandacht voor literatuur als factor van nationale, regionale of ‘multiculturele’ identiteit. In het algemeen spelen Nederlandse onderzoekers buiten ons land vaak een specifieke rol, omdat zij dankzij hun talenkennis toegang hebben tot wetenschappelijke tradities uit verschillende landen en deze internationaal helpen verspreiden. Bovenstaande beschrijving van het letterkundig onderzoek en de literatuurwetenschap in Nederland laat zien hoezeer zij in beweging zijn. Zij sluiten op deze wijze nauw aan bij relevante internationale trends, betreden met vrucht nieuwe terreinen van onderzoek en maken op andere punten een belangrijke inhaalslag. De commissie wil echter ook over de krappe en steeds verder teruglopende geldelijke middelen voor dit onderzoek haar zorg uitspreken. De bezuinigingen vormen een reële en acute bedreiging voor de instandhouding en verdere uitbouw van relevant onderzoek.

Hoe kan die imminente afkalving van het onderzoek voorkomen worden? Vooreerst wil de commissie pleiten voor een ruimhartiger financieel toedelingsbeleid dan nu het geval is. Daarnaast acht zij het haar taak aan te geven welke onderzoekssegmenten bij teruglopende of krappe financiering in ieder geval gestimuleerd dienen te worden. Zij kiest daarbij voor gebieden waarop de laatste jaren veelbelovende vernieuwingen zijn aan te wijzen, voorts terreinen waarop een belangrijke inhaalslag wordt gemaakt, en ten slotte het gebied dat zich vanuit een theoretische invalshoek bezint op de grondslagen van het uitwaaierende onderzoeksterrein. Op grond van de in bovenstaande beschrijving verschaftte gegevens doet zij nog een aantal aanbevelingen, waarmee zij een richting van het onderzoek wil aangeven.

Aanbeveling 6

Gezien het belang van kritische reflectie op cultuur, samenleving en geschiedenis, en voorts op kwesties van persoonlijke en collectieve identiteit, moet onderzoek naar de ideologische, ethische, esthetische en commemoratieve functie van literatuur gestimuleerd worden. Onderzoekscholen dienen daartoe in samenspraak met NWO beleid te ontwikkelen.

Aanbeveling 7

Op het terrein van de literatuurgeschiedschrijving, die inzicht biedt in het functioneren van literaire teksten in heden en verleden, vindt in de laatste jaren een opmerkelijke inhaalslag plaats. De commissie vindt dit een gelukkige ontwikkeling en acht bescherming van deze literair-historische discipline en de historische letterkunde vereist. Ook hier dienen onderzoekscholen in samenspraak met NWO beleid te ontwikkelen.

Aanbeveling 8

Een vruchtbaar onderzoeksterrein dat ook internationaal hoog scoort, vormt de relatie tussen de verschillende kunsten. Dit onderzoeksterrein verdient, vooral omdat het onderzoekers uit verschillende disciplines samenbrengt, verdere aanmoediging door NWO-programmering en prioriteit op de agenda's van de onderzoekscholen.

3. Verkenning taalkunde

3.1 Inleiding

Een verkenning op het gebied van de taalkunde maakt deel uit van een continu proces van verkenning en planning. De commissie kan daarom met vrucht gebruik maken van een aantal recente notities waarin de taalwetenschap in Nederland omschreven wordt als een succesvol wetenschapsgebied, dat zich de afgelopen decennia spectaculair heeft ontwikkeld: *Language in interaction* van de Landelijke Onderzoeksschool Taalwetenschap (LOT) en de *Strategienota 2002-2005* van het Gebiedsbestuur Geesteswetenschappen van NWO. Daarnaast heeft zij geput uit nota's met programmavoorstellen van NWO, zoals *Fruits of enlightenment* (over de cognitieve wetenschappen), *Taalverwerving en meertaligheid* en *Endangered language research in the Netherlands*. De verkenningscommissie ziet haar rapport als een gelegenheid het voortschrijdende proces van verkenning en planning te vervolgen.

De commissie signaleert dat zich in alle bronnen een belangrijke lijn aftekent. Er is een vergaande overeenstemming over de richting waarin het onderzoek naar taal en taalgebruik zich in de ruimste zin des woords zou moeten ontwikkelen. Het vakgebied is in een stadium beland waarin het niet alleen wenselijk maar ook mogelijk is de verschillende, vaak zeer uiteenlopende aspecten van het onderzoek binnen een gemeenschappelijk kader op elkaar te betrekken.

Maar in die bronnen, inclusief het verslag van de discussiedag, wordt tegelijkertijd duidelijk dat er, naast die gunstige inhoudelijke ontwikkeling, ook praktische zorgen zijn, die hieronder aan de orde komen. Die betreffen in het bijzonder het samenbrengen van onderzoekers op uiteenlopende terreinen, en verder het feit dat een aantal nader te noemen wezenlijke deelgebieden van de taalkunde door uiteenlopende omstandigheden tussen wal en schip dreigt te vallen. Andere punten van aandacht zijn het vinden van de juiste balans tussen wetenschappelijke onafhankelijkheid en maatschappelijke inbedding van het onderzoek en de *Nachwuchs* waarvoor het onderwijs moet zorgen.

3.2 Historische achtergrond

De succesvolle ontwikkeling van de taalwetenschap als discipline in de afgelopen decennia heeft betrekking op zowel een toenemend aantal deelgebieden dat is ontgonnen als op de competitie tussen een aantal theoretische benaderingen en scholen. Deze ontwikkeling is met name te danken aan het feit dat de instrumenten voor beschrijving van talen, hun overeenkomsten en verschillen, aangewend werden voor enerzijds taal als een natuurlijk object van onderzoek, en anderzijds voor taal als een cultureel verschijnsel. In navolging van Chomsky (1986) wordt voor de natuurlijke dimensie wel de term *I-language* gebruikt, en voor de culturele dimensie *E-language*. Theorieën over I(interne of binnen)-taal zijn theorieën over het cognitieve domein, die zich richten op de taalkennis en daarbij behorende mentale processen binnen een individu. Hier is de taalwetenschap in essentie een onderdeel van de cognitieve wetenschappen. Theorieën over E(xterne of buiten)-taal richten zich op het bestaan van taal als een sociaal, cultuur-historisch fenomeen. Hier raakt de taalwetenschap het domein van de sociale, de historische en de cultuurwetenschappen.

Tegen deze achtergrond is de taalwetenschap in zijn kern in het bijzonder de studie van de architectuur van talige kennis die de mensen in staat stelt als cognitief individu te opereren in een omgeving met historisch gewortelde, sociale en culturele conventies en gewoonten. In het onderzoeksvoorstel van LOT *Language in interaction* en recentelijk in het NWO-programmavoorstel *Taalverwerving en Meertaligheid* wordt hierbij de volgende indeling in drie wetenschappelijke invalshoeken gehanteerd:

1. architectuur van het taalsysteem (*architecture*);
2. gebruik en verwerving van taalsysteem (*processing*);
3. sociale en culturele inbedding van talige communicatie (*context*).

Het is de vraag of deze dimensionale driedeling een juiste weergave biedt – zo stelt Muysken (2001) de vraag of er nog wel een aparte disciplinaire ruimte is

voor de traditionele op architectuur gerichte focus op taal – maar cruciaal is dat het geheel een raamwerk vormt waarbinnen de verschillende onderzoeksvragen gesteld kunnen worden en taalkundigen zich kunnen positioneren. Voor veel van hen is dat van oudsher een positie die via architectuuronderzoek perspectieven opent naar de andere invalshoeken.

Binnen dit kader zijn op vrijwel alle terreinen van de taalkunde in de ruimste zin van het woord beoefenaars in Nederland te vinden, en op een aantal ervan spelen Nederlandse taalkundigen een internationaal erkende rol. De internationaal prominente positie die de Nederlandse taalwetenschap als geheel bekleedt, is wellicht mede te danken aan het feit dat taalwetenschappelijke beschrijving en theorievorming de afgelopen decennia hebben kunnen profiteren van samenwerking tussen algemene-taalwetenschappers en beoefenaars van specifieke taalkundes.

De geschetste ontwikkeling van de taalkunde in de laatste decennia, gekenmerkt door een steeds ruimere belangstelling voor allerlei aspecten van binnen- en buitentaal, met een variëteit aan specialismen, leidt tot een steeds rijker landschap, maar brengt tevens een gevaar van versnippering mee. Tegelijkertijd moet men ook constateren dat dit rijke landschap door de continue stroom van bezuinigingen kale plekken begint te vertonen. Ook tijdens de discussiedag bleek dat naar meer mogelijkheden voor samenwerking gezocht moet worden, zonder dat dit inhoudelijk tot een fusie zou moeten leiden met verwarring van niveaus. Daar waar de scheiding wordt opgeheven, moet men wel blijven onderscheiden.

3.3 Huidige situatie. Sterkte/zwakte-analyse

De hierboven geschetste ruime blik van de taalkunde in Nederland hoort tot haar sterkste kanten. Waar het op aankomt, is een vorm van modulair denken: we hebben te maken met een aantal autonome systemen op verschillende niveaus die als zodanig en in onderlinge relatie bestudeerd moeten worden, maar niet in een heilloos holisme waarin onderscheidingen verdoezeld worden. Deze gedachte wordt *mutatis mutandis* mooi verwoord in een rapport over de cognitiewetenschappen, *Fruits of enlightenment*, in termen van verscheidene onherleidbare niveaus van redeneren die elkaar aanvullen (zie hieronder). Daarbij is het van belang de kern van de discipline steeds goed in het zicht te houden. LOT verklaart zich daarom in zijn programmavoorstel *Language in interaction* op pagina 9 van zins ‘om de kern van de discipline te versterken en te moderniseren, waaraan de taalkunde haar fundamentele sterkte ontleent en waardoor ze zich onderscheidt van andere menswetenschappen zoals psychologie en antropologie. Deze kern moet de basis verschaffen om resultaten van de verschillende subdisciplines in een coherent kader samen te brengen.’

Ook binnen deze kern van de taalkunde als studie van de architectuur geldt de noodzaak verschillende aspecten van het onderzoek niet van elkaar los te maken, omdat dit toch het hart van het taalkundig onderzoek is. Zo is het van groot belang dat in het onderzoek (en in het daarop voorbereidend onderwijs, waarover hieronder meer) theorie en descriptie niet van elkaar gescheiden worden, dat de algemene taalwetenschap en de specifieke taalwetenschappen op elkaar betrokken blijven, en ook dat het historische perspectief, zeker waar het de moedertaal betreft, niet uit het oog wordt verloren. (Bij dit laatste is te bedenken dat het niet alleen gaat om de conservering van wat men cultureel erfgoed mag noemen, maar dat bestudering van de geschiedenis van taal ook inzicht geeft in de interpreterende gebruiker.) De sterkte van de taalkunde in Nederland heeft steeds voor een belangrijk deel gelegen in een goede behartiging van de theorie zonder verwaarlozing van de descriptie, en in de stevige beoefening van een aantal specifieke taalkundes (die vergelijking en de zoektocht naar universalia mogelijk maakt) en van de historische taalkunde.

De verruiming van de blik van de taalkunde manifesteerde zich in de discussies ter voorbereiding van dit rapport duidelijk in de aandacht voor een groot aantal aspecten van I-taal en E-taal. Taalkunde in deze ruime zin omvat ook de gebieden van taalbeheersing en communicatiewetenschap. Het vakgebied dat de vraag centraal stelt naar de relatie tussen bepaalde tekstkenmerken van een verbale boodschap en de communicatieve functies van die boodschap, zowel vanuit een verklarende als vanuit een prescriptieve doelstelling, heeft een natuurlijke plaats binnen het eerder genoemde raamwerk. Maar ook een aantal andere aspecten kwam aan de orde – aspecten die ook onderwerp zijn in drie onlangs verschenen positiebepalende NWO-rapporten over cognitiewetenschappen, taalverwerving en meertaligheid, en bedreigde talen. In al die gevallen wordt steeds benadrukt dat het gaat om de samenwerking tussen beoefenaars van verschillende disciplines of subdisciplines, die zich niet langer laten scheiden, maar die wel steeds onderscheiden moeten worden. Hierbij dient niet vergeten te worden dat onderzoekers in verschillende deelgebieden veelal eigen circuits van uitwisseling en publicatie hebben, hetgeen goed is zolang dat communicatie over de grenzen van die gebieden heen niet uitsluit.

In het rapport over de cognitiewetenschappen, *Fruits of enlightenment*, wordt gesignaleerd dat neurowetenschappen, taalkunde, psychologie en artificiële intelligentie met een aantal andere disciplines zich snel ontwikkelen naar een gemeenschappelijk conceptueel en methodologisch referentiekader. Maar op pagina 9 wordt een heldere argumentatie tegen deze fusie geformuleerd:

‘If we continue to speak of unification it should be on the understanding that scientific explanation requires several independent levels of discourse, each with its own irreducible complementary “language of mind”. Unification on the basis of these levels, by defining in what ways they complement each other, is a realistic objective for the cognitive sciences. It allows rational and computational aspects of knowledge and communication to be connected with the (neuro)biological and (neuro)psychological analysis of cognitive function.’

Ook in het programmavoorstel *Taalverwerking en meertaligheid*, waarin de drie invalshoeken architectuur, *processing* en context worden onderscheiden, wordt een dergelijke positie over samenwerking ingenomen. De terreinen van taalverwerving en meertaligheid bieden naar de mening van de samenstellers bij uitstek de mogelijkheid om de wisselwerking tussen taal als cognitie en taal als sociaal gedrag te bestuderen. Zij bepleiten bestudering van taalverwerving en meertaligheid in onderlinge samenhang, omdat een fundamentele verdieping van het inzicht in deze verschijnselen een aanpak behoeft waarbij factoren uit meer dan één invalshoek betrokken worden. Daarvoor is samenwerking nodig met psychologen, onderwijskundigen en anderen. Maar ook hier gaat het om samenwerking en niet om fusie met disciplines waarvan het referentiekader, zelfs wanneer het om taal gaat, niet samenvalt met dat van de taalkunde.

In het programmavoorstel *Endangered language research in the Netherlands* worden prioriteiten aangegeven op basis van het belang van dit domein voor de bestudering van taalkundige universalia, maar ook van taalgeschiedenis en antropologie, nog afgezien van het maatschappelijke belang. Een belangrijk uitgangspunt daarbij is de in Nederland aanwezige expertise voor een aantal specifieke taalgebieden.

In de *Strategienota 2002-2005* van het Gebiedsbestuur Geesteswetenschappen van NWO worden naast de bovenstaande taalkundige programma's nog genoemd het programma *Origin of men, language and languages*, dat in Europees verband als eerste EUROCORE-programma is ontwikkeld, en het programma *Interactieve multimodale informatie extractie*, dat deel uitmaakt van een initiatief voor het opzetten van een volledige onderzoekslijn op het gebied van taal- en spraaktechnologie. Veel van de bij dit programma betrokken experts zijn ook betrokken bij het Platform voor Nederlands in taal- en spraaktechnologie van NWO, OCW, EZ, FWO en de Nederlandse Taalunie, evenals het in 1998 gestarte Vlaams-Nederlandse project *Corpus Gesproken Nederlands*.

De belangrijkste sterkte van de Nederlandse taalkunde bestaat uit de bestudering in onderling verband van uiteenlopende gebieden van het vak en theoretische perspectieven, en de belangrijke rol die het vak daarbij speelt in ruimere hedendaagse ontwikkelingen die veelal leiden tot de ontginning van minder

bekende gebieden. Eerder is al opgemerkt dat daarbij voortdurend aandacht moet zijn voor een zwakte die bestaat in een dreigende versnippering waarbij subdisciplines het contact met elkaar verliezen.

Daarnaast zijn er een paar traditioneel sterke terreinen in de Nederlandse taalkunde die door die ontwikkelingen en ook door een aantal andere omstandigheden ten onrechte in de verdrukking dreigen te raken. Dat betreft met name twee deelgebieden die ook op de discussiedag uitvoerig aan de orde zijn geweest en die een bijzondere plaats in het hele spectrum innemen, samenhangend met de landsgrenzen en de grenzen van het Nederlandse taalgebied.

In de eerste plaats is daar de zorg van de taalkundes van de vreemde talen, in het bijzonder wellicht die van de schooltalen anders dan Engels. Zeer beperkte financiële middelen en teruglopende studentenbelangstelling maken het steeds moeilijker om die taalkundes in het onderwijs, en daarmee ook voor een groot deel in het onderzoek in stand te houden. Het niet vervullen van vrijkomende leerstoelen creëert met name hier 'kale plekken in het landschap', die nopen tot samenwerking, vaak op taaloverstijgend niveau. Tegelijkertijd is het voor deelname aan de internationale discussie en voor comparatief taaltheoretisch onderzoek nodig de in de specifieke taalkundes verzamelde kennis beschikbaar te houden. Men moet daarbij wellicht beter onderscheid maken tussen datgene wat in bijvoorbeeld de Duitse taalkunde betreffende het Duits van belang is voor de internationale discussie en wat niet. Een belangrijke conditie voor het voortbestaan van dit soort onderzoek is het onderwijsaanbod van de faculteiten, en in dat opzicht is de discussie met de entree van de *bachelor-master*structuur in volle gang.

Een andere zorg is die voor de historische taalkunde, die inhoudelijk een steeds centralere bijdrage is gaan leveren aan het taalkundig onderzoek in algemene zin, maar als subdiscipline steeds minder middelen ter beschikking heeft. In deze zorg ligt het voor de hand een onderscheid te maken tussen de historische taalkunde van het Nederlands en die van andere talen. Voor de historische taalkunde van het Nederlands heeft Nederland samen met Vlaanderen immers een bijzondere zorg die onder meer in het kader van het culturele erfgoed geplaatst kan worden. Echter, in de rechtvaardiging van de bestudering van oudere taal-fases, zowel van het Nederlands als die van de vreemde talen, spelen dezelfde elementen een rol die voor de specifieke taalkundes hierboven werden genoemd: deelname aan de internationale discussie en comparatief taalkundig onderzoek. De noodzakelijke comparatieve dimensie in het taalwetenschappelijk onderzoek naar de overeenkomsten en variaties tussen en binnen natuurlijke talen is voor diachronisch onderzoek niet minder belangrijk dan voor het synchronische onderzoek. Bestudering van het Oud- en Middelen-gels profiteert bijvoorbeeld met

name van expertise van (jongere) Westgermaanse talen, en andersom. Zo blijft ook de Nederlandse taalgeschiedenis ongrijpbaar zonder kennis van (de eerste fasen van) de Romaanse talen en het contact met deze gebieden.

Voor veel deeldisciplines van de taalkunde is dataverzameling van groot belang. Descriptieve databronnen kunnen ook een verbindende functie vervullen tussen de deeldisciplines van de taalkunde. Digitalisering van corpora en andere databestanden, en meer algemeen nieuwe technologische hulpmiddelen, vergroten nog steeds de mogelijkheden op dit gebied, en alleen gezamenlijke inspanning en afstemming op zowel nationaal als internationaal niveau kunnen hier het gewenste rendement opleveren.

Aanbeveling 1

In het onderzoeksbeleid dient een onderzoekschool zich te blijven richten op nauwe samenwerking tussen verschillende onderdelen van het taalkundig onderzoek, onder handhaving van de uiteenlopende niveaus van analyse van die onderdelen.

Aanbeveling 2

De bedreigde positie van de taalspecifieke taalkundes en van de historische taalkunde verdient bijzondere aandacht, en waar nodig specifieke bescherming, vanwege hun onmisbaarheid in de samenhang van taalkundige disciplines. Voor decanen van de letterenfaculteiten is hier een grote rol weggelegd.

3.4 Maatschappelijke inbedding

In de taalkundige gemeenschap is niet alleen het bewustzijn gegroeid dat een ruime blik op uiteenlopende aspecten van de taalkunde essentieel is voor wezenlijke vooruitgang, maar in samenhang daarmee is het contact met samenleving en maatschappij van steeds groter belang gebleken. Ook hier geldt tegelijkertijd dat dat contact niet tot vermenging van belangen en onduidelijkheid mag leiden.

Het Gebiedsbestuur Geesteswetenschappen van NWO zegt in zijn *Strategienota* (bladzijde 2) zich in hoofdzaak te richten op het meer funderende onderzoek, maar niet uitsluitend en ook niet zonder rekening te houden met maatschappelijke eisen en verlangens. Het constateert dat het tot op heden in beleidsnota's aangehouden onderscheid tussen wetenschappelijk en maatschappelijk geïnspireerd onderzoek of tussen funderend en strategisch onderzoek en de wenselijke verhouding daartussen, de afgelopen jaren is vervaagd.

Gussenhoven noemt in zijn essay over de fonologie de betrokkenheid van taalkundigen bij de maatschappij echter zonder meer opvallend gering. Naar zijn mening zouden de maatschappelijke aspecten van taal en taalgebruik op zichtbaarder wijze moeten worden geëtaleerd. Als voor de hand liggende belangrijke

gebieden waar de taalkunde meer te bieden heeft dan nu het geval is, noemt hij taal- en spraaktechnologie (die veel nauwer met vrucht zouden kunnen samenwerken), de inbreng van deze beide in de informatie- en communicatietechnologie, en de maatschappelijke kwestie van de meertaligheid. Wat dit laatste betreft, zwalkt ‘de politiek [...] al jaren door een beleidsruimte waar informatie en visie schaars zijn.’ Een en ander is krachtig en helder verwoord in het manifest van Bennis en anderen, *Het multiculturele voordeel: meertaligheid als uitgangspunt*, uit 2000.

In het eerder genoemde rapport over Cognitiewetenschappen wordt er op aangedrongen dat ICT beter gebruik maakt van cognitief onderzoek bij het ontwikkelen van nieuwe producten en diensten, met name ook in onderwijs en trainingsprogramma’s. Taal- en taalgebruiksprogramma’s in het onderwijs en daarbuiten vormen goede voorbeelden van waar gedeelde samenwerking en *commitment* tussen cognitieonderzoekers, ontwerpers, gebruikers en onderzoekers van groot belang zijn voor de nabije toekomst (zie bijvoorbeeld ook het NWO-rapport *Meertaligheid en taalverwerving*).

Interessant hierbij is de reactie van NWO op de nota *Towards a European research area*, waarin men tevreden constateert dat de EU haar tot nu toe zeer utilitaristische houding tegenover onderzoek en ontwikkeling laat varen. Maar toch wordt er ook door NWO (bladzijde 3) op aangedrongen dat bijzondere aandacht wordt besteed aan de noodzaak om onderzoekers op te leiden en te trainen in gevoeligheid voor de mogelijke toepassing van hun onderzoek.

Aanbeveling 3

Taalkundig onderzoekers dienen mede hun aandacht te richten op meer concrete toepassingsgebieden in het maatschappelijke veld.

3.5 Organisatie van het onderzoek. Nationale en internationale samenwerking

De instelling van taalwetenschappelijke onderzoeksinstituten, midden jaren tachtig van de twintigste eeuw, en de manier waarop zij elkaar hebben gevonden binnen de landelijke aio-netwerken en later de onderzoekscholen, hebben onmiskenbaar bijgedragen tot de prominente positie die de Nederlandse taalwetenschap nationaal en internationaal heeft verworven. Taalwetenschappelijk Nederland is uitzonderlijk goed georganiseerd, en weet vanuit die organisatie flexibel doch helder in te springen op nieuwe beleidsinitiatieven, en daarbij nieuwe lijnen van programmatisch onderzoek te genereren.

De landelijke onderzoeksschool Taalwetenschap (LOT) bestaat uit vier onderzoeksinstituten:

- het Amsterdam Centre for Language and Communication (UVA);
- het Leiden Centre for Linguistics (UL);
- het Center for Language Studies (KUN/UVT);
- het Utrechts Instituut voor Linguïstiek OTS (UU).

Zij werkt met name op het gebied van het aio-onderwijs nauw samen met de taalkundigen van het Instituut voor Taal en Cultuur (UU), de taalkundigen van de Groningse School of Behavioural and Neurocognitive Sciences (RUG), het Max Planck Instituut voor Psycholinguïstiek (MPI) en het Institute for Logic, Language and Computation (UVA), en verder met het Meertens Instituut (Amsterdam), het Instituut voor Nederlandse Lexicologie (Leiden), en de Fryske Akademie (Leeuwarden).

De beschrijvende en vergelijkende taalwetenschap aan de Universiteit Leiden is opgenomen in het Centre for Non-Western Studies.

Met zijn onderzoekscholen verkeert de Nederlandse taalwetenschap in een gunstige positie voor internationale samenwerking. Behalve voor aio-onderwijs mogen zij immers de zorg voor nationale samenwerking en sturing tot hun taak rekenen, maar ook die voor internationale samenwerking. Enkele voorbeelden hiervan zijn de samenwerkingsverbanden met partners als Potsdam-Berlijn, de UC-universiteiten in Californië, MIT, CNRS Frankrijk en Université de Paris III, VII en VIII, the North West Circle van universiteiten in Engeland, en de regio Noord-Duitsland (Oldenburg).

Wel moet geconstateerd worden dat er een duidelijke spanning bestaat tussen de nationale rol van onderzoekscholen en de functie die faculteiten plaatselijk vervullen. Men moet er voor zorgen dat deze op zichzelf niet onvruchtbare spanning zoveel mogelijk positief naar beide kanten wordt aangewend. De goede en brede samenwerking in landelijk onderzoeksverband mag niet verhullen dat de taalkundige onderzoeksgroepen van de meeste betrokken universiteiten lokaal niet erg omvangrijk zijn, en daardoor slechts beperkt kunnen blijven investeren in onderzoeksinfrastructuur en opleidingsplaatsen.

Een bijzondere rol is weggelegd voor Nederlands-Vlaamse samenwerking waar het gaat om het Nederlands en alles wat daarmee samenhangt, zoals gebeurt in het kader van het Platform voor Nederlands in taal- en spraaktechnologie, en in het *Corpus Gesproken Nederlands*.

In Europees verband is een start gemaakt met de EUROCORE-programma's (ESF Cooperative Research Programmes), internationale programma's met een geza-

menlijke selectieprocedure waarbij de nationale lidorganisaties de kosten van de ‘eigen’ deelnemers dragen. Het eerste EUROCORE-programma is *Origin of men, language and languages*.

Aanbeveling 4

De organisatie van het taalwetenschappelijk onderzoek blijft een sterke fundering vereisen op zowel lokaal, landelijk als internationaal niveau.

3.6 Onderzoek en onderwijs. Nachwuchs

De bovengenoemde ontwikkelingen en perspectieven stellen hoge eisen aan het universitair onderwijs in de taalkunde. Tegelijkertijd komen onderdelen van de taalkunde onder nog grotere druk te staan dan ze al stonden, en misschien zelfs wel het taalkundig onderwijs in zijn geheel, bij de ontwikkeling van de *bachelor-master*structuur en de krapte van de middelen. Nu al zien we in de nieuwe voorstellen voor de *bachelor*-programma's een reductie van de verplichte onderdelen in de taalkunde. Bij radicalere inrichtingsvoorstellen van het letterenonderwijs, zoals bijvoorbeeld bepleit door de adviescommissie *Modernisering curricula moderne talen*, zullen programma's worden ingevoerd, voor taal en communicatie enerzijds en voor literatuur en cultuur anderzijds, waardoor een grote groep ‘talenstudenten’ zal ontstaan die weinig ingevoerd is in de specifieke of algemene taalkunde. Daardoor zal de noodzakelijke verbinding tussen taal- en letterkundige bestudering van een vreemde taal *in het onderwijs* in het gedrang komen.

Een andere oorzaak van druk is het feit dat in taal of taalgebruik geïnteresseerde studenten in grote aantallen kiezen voor opleidingen als communicatiewetenschap, taalbeheersing en beleidscommunicatie, net zoals in literatuur geïnteresseerde studenten veelal graag de kant van de ruimer georiënteerde culturele studies uitgaan. De traditionele bronnen waaruit jonge taalkundige onderzoekers worden gerekruteerd – de talenopleidingen en de algemene taalwetenschap – zijn kleiner geworden. Nieuwe bronnen zoals opleidingen in communicatie en cognitiewetenschappen vereisen een heroriëntatie op de manier waarop de verschillende facetten van de taalwetenschap het beste tot hun recht komen in het onderwijsaanbod.

Een dergelijke ontwikkeling maakt het des te belangrijker dat de boven bepleite samenhang tussen theorie en descriptie, bestudering van architectuur, verwerking en context, en ten slotte ook tussen taalkunde in ruime zin en maatschappelijke context zeer serieus wordt genomen in onderwijs én onderzoek. Zonder dat is elk pleidooi voor ruimere financiële middelen, hoe gerechtvaardigd ook, kansloos. Dat betekent, gezien de onderlinge afhankelijkheid tussen universitair

onderwijs en onderzoek, en ook gezien de noodzaak van maatschappelijk draagvlak voor meer theoretisch en op abstractie gericht onderzoek, dat men op alle niveaus veel energie zal moeten investeren in de samenwerking zonder dat die tot een verdoezelende fusie leidt.

Hier speelt ook de kwestie van de specifieke taalkundes in de talencurricula een rol. Op de discussiedag is gepleit voor een onderscheid tussen een algemenere en een taalspecifiekere fase daarin, hetzij in die volgorde, hetzij omgekeerd. Welke optie wordt gekozen is uiteraard mede afhankelijk van de structuur en verbredingsmogelijkheden die een universiteit zal aanbieden in zowel de *bachelor*- als de *master*opleiding, alsook de kwestie van de lengte van de *master*fase.

De ontwikkeling van grote onderzoeksprogramma's waarvoor aio's en post-docs geworven worden, maar ook de *KNAW-fellowships* en *NWO-pionierprogramma's*, en recentelijk de vernieuwingsimpuls initiatieven, blijken steeds meer bepalend voor de agenda van het aanstellingsbeleid bij de universiteiten, en kan daardoor op gespannen voet staan met de zorg voor vak- en taalspecifieke *Nachwuchs*. Dit betekent wellicht dat men, naast alle vormen van samenhang die hierboven bepleit worden, met name ook een betere samenhang tussen onderzoeks- en onderwijsbeleid tot stand zou moeten brengen, en dat wellicht zelfs zozeer dat universitaire beleidsmakers zich ook meer betrokken voelen bij het secundair onderwijs, in luisterende zowel als raadgevende zin.

Aanbeveling 5

De relatie tussen onderwijs en onderzoek op het gebied van taalbeheersing en communicatie enerzijds en van taaltheorie anderzijds dient daadkrachtig versterkt te worden, zowel inhoudelijk als organisatorisch. De onderzoekscholen dienen op dit punt het voortouw te nemen.

Aanbeveling 6

*Er dient een betere afstemming te komen tussen onderzoek- en onderwijsbeleid, onder meer ten behoeve van de taalkundige *Nachwuchs*. Dat sluit overigens niet het streven uit naar een onafhankelijker financiering van onderzoek. Onderzoekscholen en het ministerie van OCW dienen hier hun verantwoordelijkheid te nemen.*

4. Slotbeschouwing

De verschillen tussen de taalkunde en letterkunde worden in deze verkenning zichtbaar in de 'toon' van de verslaggeving. De taalkunde mag vele richtingen kennen, over het object is geen verschil van mening: het onderzoek cirkelt met kleinere en grotere bogen rond het verschijnsel taal in al haar facetten. Dat geldt in mindere mate voor het letterkundig object. Als er in die discipline in de laatste decennia veel discussie is geweest, dan heeft dat voor een niet gering deel te maken met de vraag wat haar object is. Het heeft er onder meer toe geleid, dat het begrip 'tekst' sterk is opgerekt en binnen bepaalde benaderingen ook niet-talige objecten insluit. De commissie interpreteert dergelijke grensoverschrijdingen als tekenen van wetenschappelijk elan en vitaliteit, en een terechte visie op literatuurwetenschap als cultuurwetenschap. De literatuurwetenschap heeft concepten en modellen ontwikkeld die bruikbaar zijn voor de analyse van andere culturele representaties, met hun onderliggende conventies, semantische en retorische structuren. Toch wil de commissie waarschuwen voor het verdwijnen van *literatuur* als focus. Ook al deelt literatuur tegenwoordig haar positie als toonaangevende culturele uiting met film of popmuziek, de bestudering van het literaire verdient eigen aandacht, naast andere onderdelen van de cultuur- of kunstwetenschap.

Voor beide disciplines geldt, dat het nationale onderzoek internationaal hoog staat aangeschreven. De Nederlandse taalkunde kan zich moeiteloos meten met

hoogstaand buitenlands onderzoek en neemt in vele gevallen het voortouw. Met name op het terrein van cultuurhistorisch en cultuurkritisch onderzoek naar literatuur, zowel van empirisch als narratologisch onderzoek, scoort het Nederlandse letterkundeonderzoek internationaal hoog. Hoe verheugend dit ook mag zijn, de commissie kan niet verhelen dat de groeiende slagschaduw van de bezuinigen het met de dag moeilijker maakt de concurrentie met het buitenland aan te gaan. Door het onbezet blijven van opengevallen plaatsen raakt de continuïteit van het onderzoek in het nauw, en ook het creëren van de zo onontbeerlijke *Nachwuchs* gaat steeds moeilijker. De commissie bepleit dan ook een grotere financiële armslag voor het taalkundig en letterkundig onderzoek dan nu geboden wordt voor de instandhouding van het wetenschappelijk niveau.

Dat onderzoek zou zowel klein- als grootschalig moeten zijn. De commissie pleit dan ook, in het bijzonder voor het letterkundig onderzoek, voor kleine programma's van oio's en aio's naast de nu vigerende grootschalige programma's. NWO zou voor dit soort onderzoek meer ruimte moeten creëren. Voor de honorering van aanvragen zullen bovendien duidelijke gedifferentieerde beoordelingscriteria gehanteerd moeten worden, die recht doen aan de variëteit in letterkundig en taalkundig onderzoek.

Beide wetenschapsgebieden kennen dus hun eigen ontwikkeling en cultuur, maar het zou onjuist zijn als in de opleiding tot taalkundige of letterkundige geen systematische kennis wordt aangeboden van het complementaire wetenschapsgebied dat taal tot object heeft. Een letterkundige moet weet hebben van diverse taalkundige theorieën die relevant kunnen zijn bij het analyseren van het literaire discours; een taalkundige dient na te denken over de rol die literatuur kan spelen bij het inzichtelijk maken van taalgebruik of betekenisproductie. Op het gebied van onderwijs pleit de commissie dan ook voor een brede, complementaire vorming, waar taalkunde en letterkunde beide op zijn minst een rol spelen. In de nieuwe onderwijsstructuur blijft samenwerking tussen de taal- en letterkundigen dan ook geboden.

Aanbeveling 1

In de nieuwe onderwijsstructuur dienen taal- en letterkundigen samen te werken in voor studenten complementaire opleidingsprogramma's.

Speciale aandacht vraagt de commissie voor de neerlandistiek. Het is de plicht van de Nederlandse samenleving het onderzoek naar de Nederlandse taal en letterkunde een prominente plaats te geven in het onderzoekslandschap. De neerlandistiek aan de Vlaamse en Nederlandse universiteiten is bovendien van

hoge kwaliteit. Met name in het hoofdstuk over de letterkunde werd daar al op gewezen. De commissie ziet op dit gebied ook interessante ontwikkelingen in het buitenland, waar de neerlandistiek de laatste jaren steeds meer studenten trekt en waar boeiend onderzoek op dit terrein wordt verricht.

Aanbeveling 2

De commissie is zich ervan bewust, dat de neerlandistiek een unieke positie inneemt. De komende jaren moet daarom door de gezamenlijke universiteiten gewerkt worden aan een solide infrastructuur voor de neerlandistiek. De KNAW dient op dit punt het initiatief te nemen.

Tot slot wil de commissie enkele opmerkingen maken over het voortgezet onderwijs. Zij betreurt het zeer dat het Nederlandse middelbare onderwijs niet grondiger aandacht besteedt aan de mogelijkheden van taalkundige en letterkundige vakken. Taalbeheersing, inzicht in de communicatieve en argumentatieve aspecten van taal behoren tot de elementen van mondig burgerschap, dat van groot belang is in een multiculturele samenleving. Literatuur biedt mogelijkheden om waarden en opvattingen spelenderwijs ter discussie te stellen, en inzicht in cultuur en identiteit te verdiepen. Juist in tijden van ingrijpende culturele verandering is dergelijke reflectie relevant.

De commissie acht het daarom van belang dat onderzoekers (gedeeltelijk) betrokken zijn bij het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs. Juist zij kunnen een hoger niveau van het onderwijs in taalkundige en letterkundige vakken garanderen. Aio's kunnen een deel van hun opleidingstijd gebruiken om zich te scholen in het lerarenvak. Zij kunnen dan zelf werken aan een beter carrièreperspectief; en zo hoeven minder gepromoveerden werkloos te blijven. Hier ligt een taak voor de onderzoekscholen. Gepromoveerden moeten weer welkom zijn in het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs, wat kan worden uitgedrukt in een hogere inschaling. Het ministerie van OCW moet op dit punt zijn verantwoordelijkheid nemen.

Aanbeveling 3

De onderzoekscholen moeten onderzoekers in opleiding de gelegenheid bieden zich te scholen in het lerarenvak. Het ministerie van OCW dient het aanstellen van gepromoveerde taal- en letterkundigen als leraar in het vwo door financiële prikkels te bevorderen.

Aanbevelingen

Letterkunde

Aanbeveling 1

De internationale inbreng van leerstoelhouders letterkunde van de vreemde talen is van eminent belang. Universiteiten dienen landelijke samenwerking na te streven, zodat Nederland op dit punt zijn belangrijke positie kan behouden.

Aanbeveling 2

Aan elke Nederlandse letterenfaculteit moet een aparte voorziening literatuurwetenschap zijn. Voor decanen van de letterenfaculteiten is hier een grote rol weggelegd.

Aanbeveling 3

Gezien de relatief kleine lokale cohorten promovendi binnen de literatuurwetenschap, dienen voor de aio-opleidingen de onderzoekscholen nationaal en internationaal (zoals nu al plaatsvindt in het OSU partnership met London University College en Aarhus) samen te werken.

Aanbeveling 4

Naast grootschalige onderzoeksprojecten moet er bij NWO meer ruimte geschapen worden voor kleinschalig individueel letterkundig onderzoek.

Aanbeveling 5

Voor een grotere kans op succes bij subsidieaanvragen moet de KNAW op korte termijn een open discussie organiseren, waaraan ook NWO deelneemt. Dan dient gesproken te worden over de criteria voor letterkundig onderzoek. Er moet rekening worden gehouden met verschillende wetenschapsovattingen (methodenpluralisme) en de verschillende taken van de literatuurwetenschap.

Aanbeveling 6

Gezien het belang van kritische reflectie op cultuur, samenleving en geschiedenis, en voorts op kwesties van persoonlijke en collectieve identiteit, moet onderzoek naar de ideologische, ethische, esthetische en commemoratieve functie van literatuur gestimuleerd worden. Onderzoekscholen dienen daartoe in samenspraak met NWO beleid te ontwikkelen.

Aanbeveling 7

Op het terrein van de literatuurgeschiedschrijving, die inzicht biedt in het functioneren van literaire teksten in heden en verleden, vindt de laatste jaren een opmerkelijke inhaalslag plaats. De commissie vindt dit een gelukkige ontwikkeling en acht bescherming van deze literair-historische discipline en de historische letterkunde vereist. Ook hier dienen onderzoekscholen in samenspraak met NWO beleid te ontwikkelen.

Aanbeveling 8

Een vruchtbaar onderzoeksterrein dat ook internationaal hoog scoort, is de relatie tussen de verschillende kunsten. Dit onderzoeksterrein verdient, vooral omdat het onderzoekers uit verschillende disciplines samenbrengt, verdere aanmoediging door NWO-programmering en prioriteit op de agenda's van de onderzoekscholen.

Taalkunde

Aanbeveling 1

In het onderzoeksbeleid dient een onderzoekschool zich te blijven richten op nauwe samenwerking tussen verschillende onderdelen van het taalkundig onderzoek, onder handhaving van de uiteenlopende niveaus van analyse van die onderdelen.

Aanbeveling 2

De bedreigde positie van de taalspecifieke taalkundes en de historische taalkunde verdient bijzondere aandacht, en waar nodig specifieke bescherming, vanwege hun onmisbaarheid in de samenhang van taalkundige disciplines. Voor decanen van de letterenfaculteiten is hier een grote rol weggelegd.

Aanbeveling 3

Taalkundig onderzoekers dienen mede hun aandacht te richten op meer concrete toepassingsgebieden in het maatschappelijke veld.

Aanbeveling 4

De organisatie van het taalwetenschappelijk onderzoek blijft een sterke fundering vereisen op zowel lokaal, landelijk als international niveau.

Aanbeveling 5

De relatie tussen onderwijs en onderzoek op het gebied van taalbeheersing en communicatie enerzijds en van taaltheorie anderzijds dient daadkrachtig versterkt te worden, zowel inhoudelijk als organisatorisch. De onderzoekscholen dienen op dit punt het voortouw te nemen.

Aanbeveling 6

Er dient een betere afstemming te komen tussen onderzoek- en onderwijsbeleid, onder meer ten behoeve van de taalkundige *Nachwuchs*. Dat sluit overigens niet het streven naar een onafhankelijker financiering van onderzoek uit. De onderzoekscholen en het ministerie van OCW dienen hier hun verantwoordelijkheid te nemen.

Algemeen

Aanbeveling 1

In de nieuwe onderwijsstructuur dienen taal- en letterkundigen samen te werken in voor studenten complementaire opleidingsprogramma's.

Aanbeveling 2

De commissie is zich ervan bewust, dat de neerlandistiek een unieke positie inneemt. De komende jaren moet daarom door de gezamenlijke universiteiten gewerkt worden aan een solide infrastructuur voor de neerlandistiek. De KNAW dient op dit punt het initiatief te nemen.

Aanbeveling 3

De onderzoekscholen moeten onderzoekers in opleiding de gelegenheid bieden zich te scholen in het lerarenvak. Het ministerie van OCW dient het aanstellen van gepromoveerde taal- en letterkundigen als leraar in het vwo door financiële prikkels te bevorderen.

Literatuur

- Baby Krishna. Rapport van de Adviescommissie Kleine Letteren* ('Commissie Staal'), Den Haag 1991.
- Bennis, Hans en anderen, 'Het multiculturele voordeel: meertaligheid als uitgangspunt, Manifest'; in: *Tijdschrift voor docenten aan (jong) volwassen anders-taligen*, 113, jaargang 19 (2000), 14-15.
- Chomsky, Noam, *Knowledge of language*, New York 1986.
- Endangered language research in the Netherlands*, nwo rapport Geesteswetenschappen, Den Haag 2000.
- Fruits of enlightenment. A special program for the cognitive sciences*, nwo rapport Geesteswetenschappen, Den Haag 2001.
- Language in interaction*, Second stage proposal dieptestrategie onderzoekscholen van de Landelijke Onderzoekschool Taalwetenschap (LOT), Utrecht 1998
- Men weegt Kaneel bij 't lood*, Commissie Toekomst van de Geesteswetenschappen, Utrecht 1995.
- Modernisering curricula moderne talen*, Rapport van een adviescommissie van het Disciplineoverleg Letteren en Geschiedenis van de vsnu, Utrecht 2002.
- Muysken, Pieter, *Waar is de taalwetenschap?*, Oratie Katholieke Universiteit Nijmegen, Nijmegen 2002.
- Reve, Karel van het, 'Het raadsel der onleesbaarheid', Huizinga Lezing, Leiden 1978.
- Strategienota 2002-2005*, Gebiedsbestuur Geesteswetenschappen nwo, Den Haag 2001.
- Taalverwerving en meertaligheid. Programmavoorstel*, nwo rapport Geesteswetenschappen, Den Haag 2002.
- Vensters op de wereld. De studies van de zogenoemde 'Kleine Letteren' in Nederland*, KNAW, Amsterdam 2002.

Essays

Lijnen en geleidelijkheid: theorie en praktijk van de literatuurgeschiedschrijving in Nederland

O. Heynders

In woorden uit het verleden ligt vaak een rake beschrijving van het heden: ‘We are, then, living in an age of intellectual scruples as well as of unscrupulous practice, and the two aspects are not altogether unrelated’. Het zijn woorden van D.J.B. Hawkins uit het essay *The anatomy of judgement*, dat opgenomen werd in het jaarboek: *Centaur, Revue internationale des arts et des sciences*, jaargang 1947/1948. *Centaur* is een inspirerende verzamelbundel die zijn mythische naam (noch paard/noch mens) eer aandoet. Auteurs, essayisten, filosofen en kunstenaars uit verschillende nationale culturen komen naast elkaar aan het woord. Het filosofisch essay waarmee de jaargang opent is een verhandeling over intellectuele ervaring en over objectieve versus intuïtieve zekerheid. Het wordt onder meer gevolgd door gedichten van Stephen Spender, Nicolas Moore en Wolfgang Cordan, door foto’s van kunstwerken, essays van Thomas en Klaus Mann (in het Duits), prozagedichten van Paul Éluard (in het Frans) en een verhaal van S. Vestdijk (in het Nederlands). In contemporaine termen vertaald, reflecteert het essay de twee polen van het wetenschappelijke debat over de humaniora, en dus ook over literatuurwetenschap en geschiedschrijving: namelijk de pool van theoretische legitimering en daartegenover die van de, soms literair gefundeerde, *laissez-faire* van de praktijk. In vierenvijftig jaar is er misschien niet zoveel veranderd als we wel eens denken.

Vooraf: een ‘kwestie’ van literatuurgeschiedschrijving

Laten we eerst eens bepalen welke handelingen de literair-historische actie veronderstelt. We beginnen met een gekozen historisch *feit* en veronderstellen voor het gemak maar dat dit feit onproblematisch is – hoewel kiezen of selecteren natuurlijk altijd afhangt van de vraag die je als literatuurhistoricus stelt.¹ De roman *Eenzaam avontuur* van de vrouwelijke auteur Anna Blaman (pseudoniem van P.J. Vrugt, 1905-1960) verschijnt drie jaar na de Tweede Wereldoorlog. Het is de tweede roman van een auteur die in totaal vier romans, verhalen en poëzie heeft geschreven en voor haar werk in 1956 de P.C. Hooftprijs ontving. Dit historisch feit, deze daad van schrijven en publiceren, staat vast. Het heeft *werkelijk* plaats gehad.

Vervolgens kunnen we een literair historische *interpretatie* van dit feit geven. *Eenzaam avontuur* wordt ten onrechte op één lijn gezet met *De avonden* (1947) en *Tranen der acacia's* (1949), maar in tegenstelling tot de meer traditioneel

vertelde² romans van Gerard Reve en Willem Frederik Hermans, waarin het thema van naoorlogse troosteloosheid centraal staat, is *Eenzaam avontuur* een experimentele roman, waarin gespeeld wordt met cliché, herhaling, vermenging van genres en raamvertelling. De protagonisten, die zo weggelopen lijken te zijn uit de *Bouquet*-reeks – hij is lelijk maar met intelligente grijze ogen en gaat als zijn alter ego, de detective King ten onder aan de drank; zij is engelachtig mooi maar ongrijpbaar en richt haar beide minnaars te gronde – worden gedetailleerd beschreven in hun denken en in hun enigmatische en destructieve gedrag, zonder dat de lezer werkelijk vat op hen krijgt.

Als derde handeling noem ik de literair-historische *situering* die we aan het feit kunnen verbinden. Ton Anbeek suggereert in *Na de oorlog* dat de roman past in het ‘existentialisme van eenzaamheid en wanhoop’,³ maar evengoed lijkt het verdedigbaar, met nadruk op het gegeven dat min of meer gelijktijdig verschenen romans een *afwijkend* beeld laten zien,⁴ de roman op basis van bovengenoemde eigenschappen te karakteriseren als een voorloper van het postmodernisme dat vanaf de jaren tachtig in de Nederlandstalige literatuur zal gaan postvatten.⁵

Ten slotte kunnen we nog een laatste literair-historische handeling onderscheiden: de *evaluatie*. Als postmoderne roman bekeken is *Eenzaam avontuur* voor de hedendaagse lezer wellicht ‘interessanter’ ofwel spannender en in elk geval complexer. Het clichématige, parodiërende element van de tekst heeft langer standgehouden dan de thematiek van traagheid en troosteloze existentie.

Deze vier handelingen die door de historicus na elkaar, maar ook door elkaar heen uitgevoerd kunnen worden, tonen de mogelijkheden én beperkingen van de literatuurgeschiedschrijving: feit, interpretatie, situering en evaluatie maken gezamenlijk de historiserende activiteit uit. Het historische feit kan vanuit verschillende benaderingswijzen bekeken worden. Het is de taak van de historicus een begrijpelijke constructie te maken van feit én context. Beperking daarbij is dat de literair-historische uitspraak pas legitimeerbaar is, als de verschillende analysemomenten en de vooronderstellingen die daaraan ten grondslag liggen van elkaar onderscheiden kunnen worden. Maar hier duiken onmiddellijk de spaken van wetenschappelijke justificatie op; hoe bakenen we het feit (wat er gebeurd is), de representatie ervan, en de toenmalige en ‘mijn’ hedendaagse interpretatie en evaluatie eigenlijk af? Hoe kan de literatuurhistoricus de teksten anders waarnemen dan door hen te lezen? En zodra hij daarmee bezig is, heeft hij toch een objectiverende distantie opgeheven?⁶

Wel of geen crisis?

Literatuurgeschiedenis is een vruchtbare⁷ wetenschappelijke discipline, die in de afgelopen decennia een sterke theoretische basis heeft gekregen en tegelijkertijd in haar praktische uitwerking een toenemende differentiatie laat zien. Historici beschrijven teksten, poëtica's, biografieën, sociaal-culturele gegevens, mediaire instituties en andere fenomenen, en zij gaan daarbij uit van een evolutionair of een 'breuken'-model. Dat wil zeggen dat zij de geschiedenis als een beweging van continuïteit beschouwen, of als beweging van actie en reactie. Zij houden met hun didactisch doel een bepaald publiek voor ogen en stemmen daar hun betoog op af, en daarmee ook een eventuele problematisering van het objectieve gehalte van de historische beschrijving. Als we de Nederlandse situatie van dit moment in ogenschouw nemen, kunnen we vaststellen dat er meer *verschillende* historische studies verschijnen dan pakweg drie decennia geleden en dat het vak literatuurgeschiedenis steeds veelomvattender wordt nu men zich niet meer beperkt tot de literaire teksten zelf, maar het gehele functionele en culturele systeem eromheen in de beschouwingen betreft.

Toch moeten we constateren dat in de vruchtbaarheid ook een gevaar schuilt, namelijk dat van de toenemende specialisatie. De vakgenoten concentreren zich in toenemende mate op afzonderlijke aspecten van het literaire polysysteem en het lijkt er op alsof de durf om een synthetiserende visie uit te spreken afneemt. Hoewel daar ook weer uitzonderingen op te benoemen zijn – ik denk aan Ton Anbeeks begrip van romantiek en aan het moderniteitconcept van Ruiter/Smulders.⁸ Maar ik ga nu te snel, en zal daarom eerst de recente 'geschiedenis' van de Nederlandse literatuurgeschiedenis voor het voetlicht brengen. Daarna zal ik aangeven wat de grote literair-historische projecten van het afgelopen decennium hebben opgeleverd, welke methodologische invalshoeken er zijn en welke toekomstige onderzoeksthema's op het terrein van de literatuurgeschiedenis bestudeerd zouden kunnen worden.

Paradigmawisselingen in literatuur- en geschiedwetenschap

Aan het begin van de twintigste eeuw⁹ werd de literatuurgeschiedenis in West-Europa vooral bepaald door een 'impressionistische' kritiek, zoals de Russisch formalisten het twee decennia later neerbuigend zouden noemen. Men ging auteursgericht te werk en was vooral geïnteresseerd in levensbeschouwelijke aspecten rond schrijver en tekst.¹⁰ In de jaren twintig tot veertig werd het impressionistische paradigma vervangen door een autonomistisch. Na de formalistische standpuntbepaling van de Russische school, met een duidelijke visie op de niet-continuïteit van literatuurgeschiedenis,¹¹ na het *New Criticism* in het Angelsaksi-

sche taalgebied, het Praags structuralisme en de opkomst van de werkimmanente interpretatieve benaderingen in Duitsland, kwam ook in Nederland een tekstgerichte literatuurbenadering op gang. Kort na de tweede wereldoorlog pleitte W.G. Hellinga in zijn programmatische oratie *De neerlandicus als taalkundige* voor een interpretatie van de literaire tekst vanuit een grammaticale analyse van stijlverschijnselen.¹² Hij bracht dit standpunt in praktijk in de ‘Werkgroep voor Stilistiek op Linguïstische Grondslag’. Een tiental jaren later vonden deze ideeën doorwerking in de ergocentrische literatuuropvatting van het tijdschrift *Merlyn*.

Zijn Hellinga en de ‘merlinisten’ te beschouwen als literatuurhistorici? In de strikte zin van het woord *niet* natuurlijk. Als we er van uitgaan dat geschiedenis een *diachrone* ontwikkeling¹³ laat zien van literatuur, hebben Hellinga, de merlinisten en hun navolgers¹⁴ vooral *synchrone* interpretaties en structuuranalyses geleverd, vaak op het microniveau van teksten en fragmenten daarvan. Het meest kenmerkende voor deze praktijk was dat de tekst, beschouwd als coherent en bewust gestructureerd geheel, werd geïsoleerd ten opzichte van de context. Maar in de ruime zin van het woord kunnen we hen *wel* als historici beschouwen, omdat zij met hun (deel)interpretaties van teksten kleine partjes van het omvangrijke geheel dat de literatuurgeschiedenis is, in kaart hebben gebracht.

In de jaren zeventig maken formalistische en structuralistische literatuuropvattingen plaats voor een receptie-esthetische en een empirische theorievorming. Dat heeft duidelijk consequenties voor de wijze van literatuurgeschiedschrijving. ‘Na de hausse van het autonomistische paradigma, dat in Nederland tot een bovenmatige belangstelling voor de interpretatie en een ernstige verwaarlozing van literatuurtheoretische problemen heeft geleid, is sedert enkele jaren de belangstelling voor literatuurgeschiedschrijving weer toegenomen’, aldus Elrud Ibsch en Douwe Fokkema in 1992.¹⁵ Ze verwijzen daarbij instemmend naar een aantal artikelen, verschenen in de jaren tachtig, waarin theoretische uitspraken over geschiedschrijving werden gedaan.¹⁶ Fokkema en Ibsch geven niet aan waarom deze ommezwaai juist in de jaren tachtig is opgetreden, maar zouden hebben kunnen refereren aan de discussies die vanaf 1974 werden gevoerd over de hermeneutische versus de linguïstisch-logische benaderingen van literatuurwetenschap.¹⁷ Belangrijkste twistpunt betrof de methodologische verankering van wetenschappelijke uitspraken: de probleemstellingen zouden volgens Hugo Verdaasdonk, die de luidste stem had in het debat, moeten worden opgelost volgens een empirisch-deductief model gebaseerd op het *waarnemen* van objecten, en vervolgens het opstellen en *toetsen* van *hypothesen* ten aanzien van die waarneming. Uitkomst van de discussie was voor Verdaasdonk en andere ‘positivistisch’ georiënteerde literatuurwetenschappers, die steeds meer aansluiting zochten bij

het gedachtegoed van de Franse filosoof Pierre Bourdieu,¹⁸ dat de hermeneutische literatuurbeschouwing geen wetenschappelijke verantwoording mogelijk maakt en dat de academische aandacht daarom verlegd moet worden naar de institutionele literatuursociologie met accent op het bestuderen van gedrag (van auteurs, critici en lezers) binnen het literaire veld. Men ging er daarbij van uit dat het literaire object niet in een metataal te omschrijven is; factoren van productie, receptie, distributie en consumptie zijn dat daarentegen wel. De herbezinning op literatuurgeschiedenis, die Fokkema en Ibsch van belang achtten in 1992, past aldus in een groter literatuurwetenschappelijk verband waarin bezinning op methode en onderzoeksobject aan de orde waren.

Het betoog waarin Fokkema en Ibsch de stand van de literatuurgeschiedenis uiteenzetten, is interessant omdat het laat zien hoe er, achteraf beschouwd, geschipperd werd tussen de historische praktijk en de theoretische verantwoording. Enerzijds doen beide theoretici een poging om verschillende meningen, tussen de polen van *discursiviteit* (wetenschappelijke rapportage van waar gebeurde feiten) en *narrativiteit* (verhaal waarin de feiten gepresenteerd worden) zo helder mogelijk uiteen te zetten, aan de andere kant is tussen de regels door te lezen dat zij minder waardering hebben voor het narratieve standpunt. Dit heeft vooral te maken met het gegeven dat Ibsch en Fokkema zich verzetten tegen de gedachte dat ervaringen altijd talig zijn, dat alles wat ervaren wordt per definitie in taal is om te zetten.¹⁹ ‘Vanuit een wetenschappelijk standpunt’, schrijven zij, ‘moet eerder aan ervaringsgegevens dan aan de taal het primaat worden toegekend’ (bladzijde 75). En daarop bouwen ze de volgende redenering: men moet een *metataal* ontwerpen om over historische verschijnselen te spreken. Met behulp van een dergelijke metataal kan over ‘het uiterst gevarieerde, in verschillende opzichten unieke, historische materiaal’ worden gesproken (bladzijde 76). In de metataal wordt vastgesteld wat een historisch feit *is*. Zonder de metataal is wetenschappelijke legitimering onmogelijk.

Fokkema en Ibsch stellen vast dat er twee soorten historici zijn: de ‘publieks-historicus’ (dat is ‘de goede verteller’, ze noemen geen naam) en de ‘wetenschappelijke historicus’ (hij die ‘wetenschappelijke verantwoording belangrijker acht dan het retorisch vermogen’). De laatste is in hun ogen de ware. Maar in de beschrijving van een aantal *cases* aan het slot van hun betoog, blijkt dat het hun zelf maar met moeite lukt de scheiding tussen retoriek en theorie duidelijk te markeren. Er duikt onzekerheid op in de beschrijving van de historische praktijk: of Leopold een symbolistische dan wel modernistische dichter is, blijkt bijvoorbeeld af te hangen van ‘de min of meer persoonlijke keuze van de gedichten die tot uitgangspunt worden genomen en de invulling van de begrippen symbolisme en modernisme waartoe men besluit’ (bladzijde 88). De constructie van literaire

stromingen en de toepassing ervan wordt, zo menen Fokkema en Ibsch, gerechtvaardigd door argumenten en 'theorieën [die] niet altijd een empirisch fundament [hebben]; soms zijn het niet meer dan intuïties, ideologische overtuigingen, of morele postulaten. Zelden ontbreekt een openlijk normatief aspect' (89). Dit voorbehoud is nogal ruim. Zo ruim dat de eis van metaataal erdoor gerelativeerd wordt; de wetenschappelijke legitimering wordt er als het ware weer mee op losse schroeven gezet.

De posities die Fokkema en Ibsch tegenover elkaar zetten, vinden we een aantal jaren later terug in een discussie die wordt gevoerd in het tijdschrift *Spektator*, jaargang 1994/1995. C.J. van Rees en G.J. Dorleijn presenteren hier een nieuw door NWO gefinancierd onderzoeksprogramma, *De impact van literatuuropvattingen in het literaire veld*, waarbij zij uitgaan van een zogenoemde 'reconstructieve en institutionele benadering'. In feite doen zij daarmee een poging om twee benaderingen die voorheen verschillende wetenschapsopvattingen bleken te veronderstellen, met elkaar te verbinden.²⁰ Reactie komt van Heynders en daar weer op van Van Dijk, waarbij de discussie zich toespitst op het begrip 'reconstructie'.²¹ Van Rees, Dorleijn en Van Dijk stellen zich op het standpunt dat het reconstrueren van een literatuuropvatting inhoudt: de systematische waarneming vanaf een metapositie van een literatuuropvatting. Heynders tekent bezwaar aan tegen de metapositie en veronderstelt dat elke reconstructie een door de waarnemer zelf tot stand gebrachte, inhoudelijke constructie van tekstuele feiten is. Het is ten principale onmogelijk dé literatuuropvatting zoals die was in een oorspronkelijk verleden, vanuit een *nu* te achterhalen.

Ook deze discussie ging dus over de wetenschappelijke justificatie van de historische activiteit: over de grens tussen een objectieve beschrijving van historische feiten en de perspectieven (de gehanteerde constructie- en selectiemechanismen) van de waarnemer. Het doen van controleerbare uitspraken lijkt het hoogst haalbare, *bewijsbaar* (toetsbaar, eenduidig te verklaren) zijn die uitspraken over het verleden echter niet.

De wetenschapstheoretische discussies kristalliseren zich aan het einde van de twintigste eeuw uit tot twee paradigma's in de literatuurgeschiedschrijving van de Nederlandse letterkunde: de institutionele / kwantitatieve (object van onderzoek is niet of nauwelijks de inhoud van de tekst, maar de voorwaarden van zijn productie, distributie en receptie) en de cultuurhistorische (object van onderzoek is de betekenis van de tekst gerelateerd aan maatschappelijke en mentaliteitskwesties). Interpretatie en analyse van literaire werken afzonderlijk spelen alleen in de tweede benadering nog een rol. Het autonomistische paradigma (met nadruk op de literaire tekst als gesloten systeem) is aan het einde van de twintigste eeuw terzijde geschoven door een contextueel paradigma.

We kunnen vaststellen dat de paradigmaveranderingen in de literatuurwetenschap min of meer gelijk opgegaan zijn met dergelijke veranderingen binnen de Nederlandse geschiedwetenschap. Ook daar zien we in de door het structuralisme gedomineerde jaren zestig een omslag naar een logisch-positivistische aanpak, die resulteert in een toenemende nadruk op de theoretische verantwoording van het onderzoek.²² Het valt op dat ook in de kritische geschiedwetenschap een sociaal-wetenschappelijk discours de toon gaat zetten in de jaren zeventig; de geschiedvorsching wil zich veel meer richten op ‘de sfeer van productie en reproductie en de context waarbinnen die plaatshebben’.²³ Geen geschiedenis van ‘evenementen, geen interpretatieve benadering, maar structuur, systeem en collectief. Er is weinig aandacht voor het individu en zijn opvattingen, maar des te meer voor methoden en technieken, en voor controleerbaarheid van wetenschappelijke uitspraken. Deze kwantitatieve tendens in de historische wetenschap werd bekritiseerd door historici als E.H. Kossmann en H.W. von der Dunk. De laatste had in 1967 een oratie uitgesproken met de titel *Een onwetenschappelijke wetenschap* waarin hij historici verweet dat zij met een ‘bètacomplex’ kampten.²⁴ In de volgende decennia werden de theoretische discussies voortgezet. In de jaren tachtig leidde dit tot een *revival of the narrative*, die samenhang met toenemende interesse in mentaliteit- en cultuurgeschiedenis. P.H.H. de Vries verwoordt dit – met ergernis in zijn toon – in een analyse van de geschiedwetenschap als volgt: ‘De geschiedbeoefening wordt “existentieel”. Concrete mensen van vlees en bloed en hun ideeën en mentaliteit treden in historische werken weer meer op de voorgrond. Individuen kunnen zelfs als protagonist functioneren [...]. Het abstracte, macroperspectief waarin historici het verleden bevolkten met “longue durées”, “lange golven”, “world-systems” en “configuraties” wordt door velen ingeruild voor een micro-analyse van concrete voorvallen. De microscopische blik van de antropoloog, de “regard directe” domineert thans’. (1990; bladzijde 25). Er is sprake van een accentverlegging: van epistemologie naar narrativisme, niet de geschiedvorsching staat centraal, maar de geschiedschrijving.

Jo Tollebeek constateert in zijn studie *De toga van Fruin* (1990) dat de continuïteit van het geschiedtheoretische debat in de jaren zestig werd verbroken omdat tot die tijd paradigma’s sterk verbonden waren geweest met het optreden van dominante leidersfiguren als R.J. Fruin, P.J. Blok, J. Huizinga, J. Romein en P. Geyl, maar vanaf de jaren zestig dergelijke *patrons* ontbreken. Daarmee wordt ruimte gemaakt voor het bestaan van meerdere en uiteenlopende opvattingen over geschiedschrijving naast elkaar. Een van de opvattingen die vanaf 1984 sterk als referentiepunt is gaan dienen, werd geïntroduceerd door F.R. Ankersmit in zijn dissertatie en in het ‘standaardwerk’ *Denken over geschiedenis*.²⁵ Uitgangs-

punt in zijn ‘narratief idealisme’ (de term is van Tollebeek) is dat de historicus ongelijksoortige historische verschijnselen moet ordenen en in een verband dient te plaatsen. Ordening en samenhang vormen een verhaal, ze zijn een *constructie-achteraf* van de historicus maar geven niet de realiteit uit het verleden weer. Tollebeek beschouwt de opvattingen van Ankersmit als sterk en zwak tegelijk: ‘Sterk, omdat de intellectuele vrijheid en zelfstandigheid van de historicus (ten aanzien van het verleden) [...] ten volle worden gewaardeerd.’ Maar zwak punt is, dat niet kan worden uitgemaakt welk narratief voorstel het meest objectieve is. Ankersmit stelde weliswaar dat ‘die narratio die een maximum aan samenhang aan een zo groot mogelijk aantal historische verschijnselen weet te geven’²⁶ als de beste gekwalificeerd kan worden, maar Tollebeek vindt dat argument niet adequaat, aangezien reductionistische theorieën de meeste samenhang laten zien, maar daarom nog niet de voorkeur verdienen. Ook in de geschiedwetenschap lijkt het dus aan het einde van de twintigste eeuw te gaan om legitimering, argumentatie en overtuiging. Als legitimeren op logisch-positivistische gronden niet lukt, gaat het om de argumenten waarmee historici hun interpretaties van het verleden onderbouwen. Die voorstellen die de meeste kritiek kunnen weerstaan, krijgen de meeste aandacht en geldigheid. Toch blijken contrasten in opvattingen vaak vruchtbaarder dan consensus. Grootste gevaar daarbij is – en dat gevaar treft de literatuurwetenschap van vandaag evenzeer – dat er een kloof wordt geslagen tussen praktiserende historici en professionele theoretici.

Inventarisatie van belangrijke literair-historische overzichtswerken, ofwel de praktijk van de twintigste-eeuwse neerlandistiek

Er verscheen in de eerste helft van de twintigste eeuw een flink aantal omvangrijke standaardwerken op het gebied van de Nederlandse letterkunde, waarvan de meeste tegenwoordig verstoffen op boekenplanken: G. Kalff, *Geschiedenis der Nederlandse letterkunde* (1906-1912); F. Baur (en anderen), *De geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*; J. Te Winkel, *Ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde* (1922-1927);²⁷ W.L.M.E. van Leeuwen, *Dichterschap en werkelijkheid, Geïllustreerde Literatuurgeschiedenis van Noord- en Zuid-Nederland en Zuid-Afrika* (1938), J.C. Brandt Corstius, *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* (1959) en Gerard Knuvelder, *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde* (1948-1953 en uitgebreide herdruk 1957-1961).²⁸

De literatuurgeschiedenis van Knuvelder werd in literatuurcurricula vanaf het midden van de eeuw het meest gebruikt en had jarenlang het imago van ‘de geschiedenis’. In de jaren zestig, zeventig en tachtig komen er geen nieuwe grote standaardwerken bij – met uitzondering van de in het Engels geschreven en voor een internationaal forum bedoelde studie *Literature of the Low Countries*.²⁹

Kennelijk heeft men gedurende vier decennia geen ambitie gehad de fakkel van Knuvelder over te nemen.

In een verantwoording bij zijn omvangrijke project schreef Knuvelder dat het letterkundig werk zelf het object van behandeling was, en dat al wat ter verklaring van dit werk dienstig kon zijn, beschreven moest worden. Knuvelder nam, in vergelijking tot zijn generatiegenoot Hellinga, dus een wat minder strikt autonomistisch standpunt in. Dat weerhield hem er niet van zijn betoog te larderen met allerlei normatieve en metaforische uitspraken over de teksten die hij behandelde: het aantal superlatieven om het werk van de dichteres Hadewijch te beschrijven bijvoorbeeld, drukt het ene citaat dat hij van haar werk geeft volledig weg. 'Hadewijch is de hoogste top in het bergland van onze middeleeuwse letteren, zij is dit om de ongemene belangrijkheid en veelomvattendheid van haar innerlijk leven (...). Hadewijch is [...] de glorie van onze Nederlandse vroomheid en schoonheid', schreef de *grand old man* van de Nederlandse literatuurgeschiedenis,³⁰ maar slechts één dichtregel mocht dit illustreren: 'Die sonder Minne leven sijn dode'. *Rereading* Knuvelder levert dan ook niet veel meer op dan een meewarige glimlach voor de erudiete liefhebber van weleer. Door verschillende critici is er op gewezen dat zijn katholieke preoccupaties in het interbellum thuishoorden en na de Tweede Wereldoorlog niet meer werkten. Toch heeft zijn literatuurgeschiedenis generaties studenten geïmponéerd en opgeleid tot in 1990 'het alternatief' verschijnt: Anbeeks *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur tussen 1885 en 1985*.

Anbeek positioneert zich *tegenover* Knuvelder: hij neemt afstand van diens normatieve opmerkingen, omdat hij juist wil laten zien hoe teksten reageren op 'toenmalige literaire conventies'. Anbeek schrijft een literatuurgeschiedenis die gebaseerd is op *normverandering*. Tegelijkertijd houdt hij vast aan de tekstgerichte en poëtische invalshoek die Knuvelder ook verkoos: opvattingen van de auteur en zijn belangrijkste werken worden beschreven en met elkaar in verband gebracht. Daarbij wordt een *chronologische* ordening aangehouden. In deze aanpak is Anbeek een traditionalist,³¹ hoewel hij in zijn voorwoord laat blijken dat de 'nieuwe' narratieve historiografie hem bezighoudt: 'elke literatuurgeschiedenis is een experiment, een poging de diffuse massa van het verleden tot een verhaal te maken. (...) De "intrige" van het verhaal wordt gevormd door de opeenvolging van literatuuropvattingen die de "losse" auteurs verbinden' (13). 'Verhaal' is hier een metafoer om de problematische legitimering van de literatuurgeschiedenis te omzeilen: de historicus maakt achteraf een 'hypothetische constructie' van de feiten die hij waarneemt, zegt Anbeek in navolging van Ankersmit. Maar het gebruik van de term 'verhaal' houdt niet in dat Anbeek *literaire* middelen

in werking zet om zijn geschiedenis te schrijven. Bovendien ligt de ‘intrige’ van Anbeeks betoog vast in de grote lijn die ook door zijn voorgangers werd onderscheiden: de beweging van Tachtig, het naturalisme, symbolisme, de neoromantiek, de dichtersgeneratie van 1916, het interbellum, *Criterium*, het existentialistisch proza, de Vijftigers, en daarna een wat minder coherent beeld van zestig tot tachtig. De grote lijn is gebaseerd op de afwisseling van stromingen en perioden en biedt een bevestiging en instandhouden van de canon.

In zijn verantwoording achteraf noemt Anbeek twee aspecten die voor een literatuurgeschiedenis van belang zijn, maar die hij in zijn boek zelf nauwelijks aan de orde heeft gesteld. In de eerste plaats is er de mogelijkheid dat buitenliteraire (politieke, sociale, economische) factoren van invloed zijn op de ontwikkeling van literatuur, in de tweede plaats lijkt het zinvol de Nederlandse literatuur in comparatistisch perspectief te beschouwen. Indirect zijn deze opmerkingen vooruitwijzingen naar een andere literatuurgeschiedenis die Anbeek zes jaar later zal gaan schrijven over de romantiek.

Anbeek maakt deel uit van een ontwikkeling van de neerlandistiek die in de loop van de jaren negentig steeds sterker zal worden: we kunnen spreken van een eruptie van literair-historische overzichtswerken vanuit verschillende invalshoeken. Van Bork en Laan presenteren *Twee eeuwen literatuurgeschiedenis*, gebaseerd op een beschrijving van verandering en ontwikkeling van literatuuropvattingen in de negentiende en twintigste eeuw. Onder redactie van M.A. Schenkeveld-Van der Dussen verschijnt een *polyperspectivische* literatuurgeschiedenis; G.J. Dorleijn en W.J. van den Akker ontwerpen het plan voor een *kwantitatieve* poëziegeschiedenis over de eerste veertig jaar van de twintigste eeuw; Redbad Fokkema voltooit kort voor zijn dood een geschiedenis van twintigste-eeuwse poëzie; de Taalunie zet met veel financiële *input* een omvangrijk project in gang ‘ter vervanging van Knuvelde’; bij NWO wordt een onderzoeksproject uitgezet met betrekking tot de Nederlandse cultuur in Europese context, dat in vier *IJkpunten*-studies zijn beslag zal krijgen; Schenkeveld-Van der Dussen presenteert een *vrouwengeschiedenis* van de vroegmoderne tijd; Frans Ruiter en Wilbert Smulders schrijven *Literatuur en moderniteit in Nederland*, waarin literaire ontwikkelingen worden beschouwd in het perspectief van maatschappelijke veranderingen.

Ook op het terrein van de oudere letterkunde is de oogst rijk. Verschil met de moderne letterkunde is dat men hier een duidelijker narrativistisch standpunt durft in te nemen. In de mediëvistiek worden historische studies gepresenteerd waarin cultuursociologische kwesties – dat wil zeggen: maatschappelijke condities voor en context van de productie en receptie van teksten – vanuit een nar-

ratief perspectief behandeld worden. Grote vertellers, die we met de woorden van Fokkema en Ibsch gerust als ‘publiekshistorici’ kunnen categoriseren, schrijven overzichtswerken en weten daarmee een breed publiek te bereiken. Eind jaren tachtig verschijnen Herman Pleijs *De sneeuwpoppen van 1511, Literatuur en stads-cultuur tussen middeleeuwen en moderne tijd* en Frits van Oostroms *Het woord van eer, Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400*. In 1995 publiceert Van Oostrom samen met D. Hogenelst *Handgeschreven wereld, Nederlandse literatuur en cultuur in de Middeleeuwen*. Wat deze boeken in de eerste plaats verbindt, is dat zij een accentverschuiving laten zien van tekstobject naar ‘het verhaal óver en rondom teksten’ dat door zijn stijl moet boeien, zoals Van Oostrom het onder woorden brengt.³² Het valt op dat hij zelf *Het woord van eer*, waarin literaire vormgevingsprincipes nadrukkelijk meespelen, onderscheidt van een ‘strikt-rapporterend wetenschappelijk werk’ waarin een ‘heldere, logische opbouw gemeenlijk voldoende is’. Van Oostrom positioneert zich dus als een min of meer literair-schrijvende historicus, die in die hoedanigheid niet *per se* hoeft te voldoen aan de eisen van een zuiver wetenschappelijk betoog.

De nadruk op het schrijven met literaire middelen blijft vooralsnog beperkt tot de oudere letterkundestudie, met uitzondering van literair-historische werk over de negentiende eeuw van Marita Matthijsen. Het verhalende element komt in de studies van moderne letterkunde niet naar voren, hoewel we een toenemende interesse zien voor een wel heel specifiek genre van literatuurgeschiedenis: de biografie.³³ Maar van niet alle recentelijk verschenen biografieën kan beweerd worden dat zij boeien door hun stijl, compositie en literaire schrijfwijze.

De eruptie van literair-historische studies, het narrativistisch schrijven dat belangrijker wordt, en vooral het accent op ‘de wereld om de teksten heen’ kunnen opgevat worden als symptomen van de verschuiving van het paradigma van autonomie naar contextualiteit. Literaire teksten worden steeds minder afzonderlijk geanalyseerd en vaker in een breed cultuurhistorisch perspectief geplaatst.

Voordat ik discussies over literatuurgeschiedenis die buiten Nederland gevoerd worden aan de orde stel, zal ik inzoomen op de methodische uitgangspunten waarop deze Nederlandse projecten gebaseerd worden. In een aantal lemma’s zal ik projecten tegen elkaar afzetten, in een poging verschillende historiografische ordeningsprincipes in kaart te brengen. Overigens worden in sommige projecten meerdere ordeningsprincipes naast elkaar gehanteerd. Mijn beschrijving van de praktijk van literatuurgeschiedenis beperkt zich tot overzichtswerken. Ik heb hier geen oog voor de (ook rijke methodologie en opbrengst van) monografieën over poëtica’s, afzonderlijke auteurs, stromingen of tijdschriften.

1. De lineaire methode

Dit uitgangspunt wordt door bijna alle in Nederland praktiserende historici gehanteerd en impliceert dat geschiedenis beschrijfbaar is van een begin- naar een eindpunt. Begin en einde worden gemotiveerd en vaak als *Epoche-machend* omschreven. Een voorbeeld van deze methodische inzet is Anbeeks *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1885-1985*, waarin een chronologische beschrijving wordt gegeven van literaire ontwikkelingen vanaf de Tachtigers, hoogtepunt in de negentiende-eeuwse lyriek, tot de nieuwsrealistische poëzie van een eeuw later. Maar ook het cultuurhistorische werk van Ruiters en Smulders geeft in de ondertitel '1840-1990' blijk van een lineaire aanpak. Het linearistisch concept lijkt vaak verbonden te worden met een gedachte van 'progressieve ontwikkeling': literatuur verandert en wordt daarmee ook complexer omdat literaturopvattingen op elkaar voortbouwen.

2. Polyperspectivistische methode

Grondslag is dat de *juiste* waarneming van een historisch feit niet bestaat, maar dat men er vanuit verschillende posities naar kan kijken. *Nederlandse literatuur, een geschiedenis* drukt dit in de titel al uit. Schenkeveld-Van der Dussen *cum suis* behandelen honderdvijftig literaire evenementen in negenhonderd jaar tijdsverloop – variërend van trivialiteit ('25 maart 1415: Dirc Potter krijgt bij grafelijk besluit een hofstede in leen') tot een gebeurtenis die de canon bepaald heeft ('29 oktober 1966: Proces naar aanleiding van Reves *Nader tot U*). De evenementen worden in chronologische volgorde besproken, hoewel de suggestie wordt gewekt dat men hen ook los van de lineaire orde zou kunnen beschouwen.³⁴ Er wordt ruimte gelaten aan de historicus voor een eigen interpretatie van de geschiedenis: het beeld is niet van tevoren vastgelegd, maar is als 'een muzikaal thema dat enerzijds vastligt maar waarop toch ook tal van onderling sterk verschillende variaties mogelijk zijn' (p.v). Het literaire fenomeen wordt overigens veelvuldig in een *functionalistisch* perspectief geplaatst, wat wil zeggen dat de maatschappelijke context van het literaire leven aandacht krijgt. Het polyperspectivistische accent ligt vooral in het feit dat per evenement een andere historicus het woord neemt, waarmee de rol van de 'superieure beschouwer' die zijn historische materiaal beheerst, is uitgespeeld. De 'chaotische massa feiten' kan niet door één iemand geordend worden; bovendien, stelt de hoofdredacteur vast: 'geen twee literatuurhistorici hebben dezelfde literatuurgeschiedenis' (vi). Geschiedenis is per definitie op verschillende manieren te begrijpen, representeren en interpreteren.³⁵

3. Institutionele of kwantitatieve methode

In deze literatuurgeschiedenis worden literaire feiten en de context daaromheen systematisch geïnventariseerd, om greep te krijgen op mechanismen van productie en receptie, ofwel de 'selectieprocessen binnen het literaire circuit', zoals Wiljan van den Akker en Gillis Dorleijn het in een beginselverklaring omschrijven.³⁶ Deze historici maakten een databestand – naar aanleiding van de vraag welke poëziebundels geschreven werden door Nederlandse auteurs tussen 1901 en 1940 – van meer dan tweeduizend titels, en probeerden vervolgens bepaalde patronen in dat bestand te ontdekken. Drijfveer achter het – overigens nog niet als zelfstandige studie gepubliceerde – project is te laten zien dat de traditionele literatuurgeschiedschrijving een beeld van de vooroorlogse periode geeft, dat te zeer vastligt en gestandaardiseerd is geraakt in canonieke literaire fenomenen. Uit het databestand komt een veel diverser aanbod naar voren, waardoor men een andere kijk op de geschiedenis kan krijgen: 'literair-historische problemen zijn het zuiverst te benaderen door het literaire veld, meer speciaal het literaire circuit en de beeldvormingsprocessen die zich daarbinnen afspelen, tot object te nemen.'⁽²⁶⁾ De term 'zuiverst' wekt natuurlijk de suggestie van wetenschappelijke legitimering, maar wordt door Van den Akker en Dorleijn niet verder uitgewerkt.

4. Genremethode

Verschillende historische studies leggen het accent op een bepaald genre of deelgebied van de literatuur: toneelgeschiedenis, geschiedenis van de kinder- en jeugdliteratuur, muziek- of poëziegeschiedenis.³⁷ De meeste van deze overzichtswerken presenteren een conventioneel beeld van opeenvolging en periodieke ordening van de feiten. Een uitzondering vormt de poëziegeschiedenis van de hand van Redbad Fokkema, *Aan de mond van al die rivieren, Een geschiedenis van Nederlandse poëzie sinds 1945*, waarin een lineaire ordening verboden werd aan een conceptueel kader: dat van de tegenstelling idealisme-realisme, die zich in de tweede helft van de twintigste eeuw ontwikkelt tot een debat over taal en werkelijkheid. De poëzie wordt zo door Fokkema in een breder perspectief van cultuurgeschiedenis en maatschappelijke veranderingen geplaatst.

5. Cultuurhistorische methode: a. conceptueel

Fundament van deze aanpak is dat de literaire objecten worden begrepen vanuit een brede blik op de culturele context (esthetische, politieke en maatschappelijke condities) er omheen. Voorbeeld is *Literatuur en moderniteit* van Ruiter en Smulders, waarin de ontwikkeling van literatuur gerelateerd wordt aan de maatschappelijke modernisering. Daarbij krijgt de 'historische lijn', dat wil zeggen

de lineaire ontwikkeling, veel aandacht, zonder dat er een continue beschrijving van literaire feiten wordt gegeven. Zoals in Fokkema's poëziegeschiedenis het debat idealisme/realisme een leidraad vormt, wordt hier het begrip 'moderniteit' – verbonden met begrippen als massificatie, nivellering, emancipatie, verzuiling en ontzuiling – als conceptueel houvast genomen: 'De moderniteit, met al haar tegenstrijdigheden en conflicten, is de biotoop waarin de moderne literatuur floreert (en soms verpietert) [...]. Los van die context verwordt de geschiedenis van de moderne literatuur al gauw tot een curieuze opeenvolging van vreemde aberraties en uitgesponnen malligheden' (bladzijde 10). In het cultuurhistorische project wordt geen objectiverende ('reconstructieve') pretentie aangehouden, en lijkt er ruimte te bestaan voor een meer subjectieve blik op geschiedenis. De grote historische lijn die Ruiter en Smulders uitzetten, die van een fasering in burgerlijke cultuur, moderne cultuur en postmoderne cultuur, is bedoeld als een meetlat waarlangs verschillende literaire fenomenen beschreven kunnen worden, zonder dat er van een uitputtende beschrijving van de literaire opbrengst van één tijdperk sprake is.

Cultuurhistorische methode: b. comparatistisch

Een omvangrijk en multidisciplinair project vanuit de cultuurhistorische invalshoek is ook het onderzoeksprogramma 'De Nederlandse cultuur in Europese context' geïnitieerd door Douwe Fokkema, dat vanaf 1991 is uitgevoerd. Gericht op vier ijkpunten (1650, 1800, 1900 en 1950) maakten historici uit verschillende disciplines uitgebreide dwarsdoorsneden van de Nederlandse cultuur in de Europese context. Het gaat erom de Nederlandse cultuur in haar wisselwerking met andere nationale culturen (en mentaliteitsveranderingen en constanten) te begrijpen. De literatuur krijgt in deze beschrijvingen overigens maar een bescheiden en ook tamelijk geïsoleerde plaats toegekend.³⁸

6. Conserverende methode

De vooronderstelling van deze methodische aanpak is dat geschiedenis is opgebouwd uit (tot op zekere hoogte variërende) standaardwerken die door de tijd heen hun waarde behouden en die kenmerkend zijn voor 'het Nederlandse literaire erfgoed'. Voorbeeld is het door de Nederlandse Taalunie gefinancierde project dat in 1997 in gang werd gezet met een groots georganiseerde discussie tussen historici van allerlei slag in de Eerste Kamer in Den Haag. Vlaamse en Nederlandse onderzoekers werken samen aan een zo volledig mogelijke beschrijving van de Nederlandstalige literatuur, van haar ontstaan tot heden. De afzonderlijke studies die vanaf 2002 over verschillende tijdperken verschijnen, worden

geschreven door verschillende historici die tamelijk snel consensus bereikten over methodologie en objectkeuze. Het project streeft geen al te spectaculaire vernieuwingen na wat betreft historiografische uitgangspunten – zoals die althans omschreven zijn in *Veelstemmig akkoord*, het verslag van de discussie en daarmee tevens een soort positiebepaling vooraf – maar zet eerder in op het geven van uitgebreide en degelijke (didactisch bruikbare) informatie. Deze wat behoudende inzet blijkt vooral uit het *niet* navolgen van de literair-historische uitgangspunten van de spreker die de discussie opende: de uit Leuven afkomstige historicus Dirk de Geest. Hij hield een scherpzinnig pleidooi voor een verstrekkende functionalistische aanpak van literatuurgeschiedenis gebaseerd op poëtica, genre en referentiekader. Dat zou inhouden dat elementen uit de traditie ‘herijkt’ zouden worden door ze te herinterpreteren, dat de chronologische ordening niet opgevat zou worden als een rechtlijnige opeenvolging van elkaar aflossende tijdperken en stromingen, en dat het doelgerichte verloop van de geschiedenis doorbroken zou worden: gedetailleerde dwarsdoorsneden en meer globale overzichten zouden elkaar moeten afwisselen.³⁹ Alle deelnemers aan de discussie onderschreven het dynamische karakter van de literatuurgeschiedenis (‘samenspel van beweeglijke interne en externe relaties’), maar geen van hen wilde De Geest volgen in het tornen aan het synthetische, overzicht biedende karakter van het project. Nogal vrijblijvend stelde men vast dat ‘een zuiver canonieke benadering’ niet voorgestaan wordt, en dat er ook aandacht voor de wisselwerking tussen literatuur en haar omgeving moet zijn.

7. Focus op gender

Hierbij gaat het erom dat de historiserende activiteit plaatsvindt vanuit een thematische gerichtheid op geslacht of sekse. Ideologische, vooral feministische preoccupaties spelen een duidelijke rol. Voorbeelden van een dergelijke geschiedenis zijn *De lust tot lezen* (1988) van Maaïke Meijer, *Een hoofdstuk apart* (1992) van Erica van Boven en het bloemlezende overzichtswerk van Schenkeveld-Van der Dussen: *Met en zonder lauwerkrans*. Vooronderstelling bij de *gender*methode is, dat het mogelijk is een andere blik op literatuurgeschiedenis te krijgen, wanneer niet gestandaardiseerde fenomenen voor het voetlicht worden gebracht. De canon, gebaseerd op teksten van blanke mannen, wordt gerelativeerd door aandacht te schenken aan literatuur van vrouwen of minderheden.⁴⁰ Marianne Vogel probeert in *Baard boven baard* (2001) het meest duidelijk binnen het *gender*verband een literatuursociologische (empirische) aanpak te combineren met een tekstanalytische benadering.

8. Narratieve methode

De basisaanname is dat het verleden niet meer aanwezig is, maar aanwezig moet worden *gemaakt* en daarom beschreven moet worden als een verhaal, omdat de communicatie tussen mensen nu eenmaal in de vorm van verhalen plaatsvindt. Het geschiedenisverhaal wordt daarbij niet voorgesteld als een volledig, maar een *mogelijk* verhaal over details (*micro-storie*) of over een op-het-eerste-gezicht trivialeiteit (anekdote). De werkelijkheid uit het verleden wordt op deze manier bewust als representatie getoond. Herman Pleijs beschrijving van honderdtien sneeuwpoppen die een winters Brussel sierden, is een verhalende inleiding op een betoog over de stadscultuur in het begin van de zestiende eeuw. Via het met literaire middelen opgebouwde verhaal worden we een meer discursief discours ingetrokken. De scheiding tussen literair en wetenschappelijk betoog wordt vaag, en misschien zelfs bewust gemanipuleerd, zoals Van Oostrom suggereert als hij over zijn eigen werk spreekt: ‘dat *Het woord van eer* besluit met het afsterven van de Hollands-Beierse hofliteratuur, is zeker niet alleen verkozen omdat de lijn van opkomst-bloei-verval in literair-historisch opzicht zinnig is, maar minstens zozeer omdat het boek aldus mooi tragisch afliep – als een moderne roman.’⁴¹ De meeste narrativistische historici missen Van Oostroms durf en houden vast aan een onderscheid tussen ‘literaire fictie’ en ‘verhalende geschiedenis’, vanuit het argument dat bij de constructie van een roman een grote vrijheid bestaat om *fabel* en *sujet* aan elkaar aan te passen, terwijl bij de constructie van een literatuurgeschiedenis de fabel vastligt in de structuur uit het verleden.⁴²

9. Focus op periode

Voorbeelden zijn het *modernisme*-boek van Fokkema en Ibsch (1984), Dresden over *symbolisme* (1980) en Goedegebuure over *decadentie* (1987) en *nieuwe zakelijkheid* (1992). Deze studies concentreren zich op een afgebakende periode of stroming en plaatsen Nederlandse fenomenen in een internationaal, comparatistisch perspectief: zij laten zien hoe Nederlandse literatoren reageren op en omgaan met een gecodeerde literatuuropvatting die elders zijn wortels heeft. Deze studies verschenen overigens alle in de jaren tachtig, voordat de hausse van literair-historische overzichtswerken ontstond.

10. Conceptuele periodemethode

Aanname bij deze methode is dat ‘periode’ of ‘stroming’ een heuristisch instrument is (*zoeklicht*), waarmee de historicus door de tijd heen verschijnselen op het spoor kan komen en verbinden. Illustratief is Anbeeks *Het donkere hart*, een studie over de romantiek in *moderne* Nederlandstalige literatuur, waarin romantische thema’s en stijlmiddelen beschreven worden. Hier is geen sprake

van een nauwkeurige chronologische ordening, of van een op feiten gefundeerde beschrijving van de opkomst en ondergang van een stroming, maar gaat het om een sterk op de subjectieve interpretatie van teksten steunend en hier en daar met literaire inzet gepresenteerd betoog over de romantische obsessie. De periode als heuristisch concept werd overigens geïntroduceerd door A.L. Sötemann in zijn beschrijving van symbolistische (autonomistische) en romantische (expressieve) poëtica's.⁴³

11. Encyclopedische methode

Dit is de meest voor de hand liggende, maar misschien ook veronachtzaamde wijze van literatuurgeschiedschrijving. Auteurs of werken worden in kort bestek in alfabetische volgorde behandeld. Het *Oosthoek lexicon Nederlandse en Vlaamse literatuur* is een voorbeeld, maar ook het losbladig en meer detailinformatie biedende *Lexicon van literaire werken*. De lexicons zijn bedoeld als naslagwerken en hebben een sterke didactische inslag, maar dat neemt niet weg dat de methode als zodanig in dit postmoderne tijdperk ruimte schept voor intertekstuele of hyperlinkachtige verwijzingen van teksten naar andere teksten of poëtische fenomenen.

Het literatuurhistorische debat buiten Nederland

Ook buiten onze landsgrenzen speelt de discussie over methoden van literatuurgeschiedschrijving op het breukvlak van discursiviteit en narrativisme sinds de jaren zeventig een steeds belangrijker rol, getuige het omvangrijke aantal publicaties op dit terrein. Ik noem uit het Angelsaksische taalgebied invloedrijke, sterk op een ideologiekritisch uitgangspunt gebaseerde studies van Dominick LaCapra (1983), Hayden White (1973;1978) en Stephen Greenblatt (1980). In Frankrijk hebben historici rond het tijdschrift *Annales* een stempel op de cultuurhistorische aanpak van geschiedenis gelegd. Bovendien hebben – in Frankrijk en vooral ook in het Amerikaanse debat – ideeën van Michel Foucault (1966) over de discontinuïteit van geschiedenis veel aandacht gekregen. In Italië heeft de antropologische invalshoek van Carlo Ginzburg (1990) school gemaakt. In Duitsland worden receptie-esthetische standpunten, teruggaand op H.R. Jauss (1970), met verve verdedigd door bijvoorbeeld Uwe Japp (1980) en Claus Uhlig (1982). Verschillende intellectuele bronnen blijken bruikbaar bij de literatuurgeschiedschrijving: hermeneutische en poststructuralistische filosofie, formalistische tekstgerichtheid, culturele antropologie, sociologie, communicatietheorie en culturele semiotiek. Literatuurgeschiedschrijving verkeert steeds meer in een *interdisciplinair* kader, waarbij het mogelijk is dat bijvoorbeeld historici en antropologen uitspraken doen over literaire zaken, en, omgekeerd, literatuurwetenschappers over maatschappelijke kwesties.

Belangrijkste verschil tussen de discussies die hier en elders gevoerd worden, is dat er bij ons niet zo veel aandacht is voor de-canonisering, terwijl in de Angelsaksische traditie, dankzij de invloed van het postkolonialisme, veel meer dynamiek in de canon zichtbaar wordt. Postkoloniale posities worden in de literatuurgeschiedschrijving buiten onze grenzen steeds duidelijker verdisconteerd. Voorbeelden zijn op het Afrikaanse continent: *Toward the Decolonization of African Literature* uit 1983 of J.M. Coetzee's *White Writing* uit 1988. Westerse literaire normen blijken verwickeld in een gecompliceerd assimilatieproces met literaire normen die in de orale of geschreven literatuur van de derde wereld voorkomen. De positie van de blanke intellectueel in Zuid-Afrika is nog niet uitgekristalliseerd, zo lezen we bij Coetzee: 'No longer European, not yet African'. De Europese culturele standaard zal vroeg of laat bijgesteld worden door een Afrikaanse.⁴⁴ Postkoloniale visies in de anglistiek maken duidelijk dat verschillende visies en invloeden op de Europese canon onvermijdelijk zijn.⁴⁵

Literatuurgeschiedschrijving maakt buiten Nederland ook veel sterker deel uit van een debat over *cultural studies*, dat wil zeggen over grenzen van literairheid en over esthetische momenten in 'niet als kunst ontworpen' fenomenen. Het gegeven dat er in een communicatieve omgeving een veelheid is van vaak met elkaar conflicterende betogen, blijkt van fundamenteel belang voor opvattingen over het strikt literaire. Literatuur kan niet losgemaakt worden van andere vormen van taalgebruik die ons denken en onze maatschappij beheersen. Ideologie speelt in al die soorten van discours een rol. Het is de taak van de literatuurhistoricus om discours en ideologie, en referentiële en imaginaire betekenissen te ontrafelen.

Een van interessante woordvoerders op dit terrein is de renaissancist Stephen Greenblatt, die met zijn pleidooi voor 'new-historicism in literary studies' de aanzet heeft gegeven voor een *poetics of culture*, die hij omschrijft als: 'Such an approach is necessarily a balancing act [...] and necessarily impure: its central concerns prevent it from permanently sealing off one type of discourse from another or decisively separating works of art from the minds and lives of their creators and their audiences.'⁴⁶ In praktijk komt dat neer op de aandacht voor 'particular lives and particular situations, to the material necessities and social pressures that men and women daily confronted, and to a small number of resonant texts' (1980; bladzijde 5). Door de literaire teksten heen zien we geen historische waarheid, maar mogelijkheden om mensen en de symbolische structuren waarin zij leven te interpreteren. Het *New Historicism* is overduidelijk gebaseerd op poststructuralistische opvattingen van Jacques Derrida, Michel Foucault en Francois Lyotard, op de culturele antropologie van Clifford Geertz en de histori-

ografie van White en LaCapra.⁴⁷ Het stelt aan de literatuurhistoricus de eis uit de eigen discipline te stappen om de instrumenten van die discipline in te zetten op andere terreinen; narratologische analyse van juridische teksten bijvoorbeeld of een metaforische analyse van zakelijke betogen.

Het beeld buiten Nederland is even divers als dat binnen de grenzen. Het is daarbij opvallend dat over het algemeen in de Nederlandse literair-historische *praktijk* weinig verwezen wordt naar projecten of theoretische geschriften uit andere nationale letterkundes. Alleen Schenkeveld noemt in de inleiding op *Nederlandse literatuur, Een geschiedenis* het boek van Denis Hollier uit 1989, *A New History of French Literature*, als voorbeeld. En Van Oostrom positioneert zich in een kring van (overigens heel verschillend gewaardeerde) publiekshistorici als Barbara Tuchman, Simon Schama, Le Roy Ladurie en Umberto Eco.⁴⁸

Nieuwe mogelijkheden

Literatuurgeschiedenis staat aan het begin van een nieuw millennium in het middelpunt van de academische letterkundige belangstelling. Toch zijn haar doelstellingen niet altijd helder. Bepaalde vragen worden steeds opnieuw gesteld. Waar willen we uitkomen? Willen we het literaire verleden begrijpen of juist het heden *via* een dialoog met het verleden? En willen we, terugkijkend, niet ook een blik werpen op de toekomst? Zijn we geïnteresseerd in de teksten of in de mensen die de literaire normen en praktijk hebben gevormd? En hoe geven we antwoord op vragen naar de *causaliteit* van literaire fenomenen: als *Forum* er niet geweest was, zou dan de naoorlogse generatie anders geschreven hebben; als Nederland geïnvolveerd was geweest in de Eerste Wereldoorlog, zou dan de avant-garde eerder zijn doorgedrongen? Ik neem aan het slot van mijn betoog de vrijheid een meer persoonlijke standpuntbepaling ten aanzien van de Nederlandse literatuurgeschiedschrijving te formuleren.

Bij alle rijkdom aan literair-historische projecten op dit moment zouden twee accenten zwaarder aangezet kunnen worden. Het eerste betreft het *object-analytische* onderzoek vanuit interdisciplinair perspectief, waarin niet alleen literaire teksten historisch gepositioneerd worden, maar ook objecten uit de beeldende kunsten. Het tweede betreft het *synchroniserend* onderzoek. Ik zal beide aandachtspunten toelichten.

De steeds verder toenemende interdisciplinaire samenwerking zou moeten leiden tot historische projecten waarin verschillende stromingen en perioden in de beeldende en literaire kunst in samenhang beschreven en geïnterpreteerd worden. Als voorbeeld neem ik de studie die Willemijn Stokvis publiceerde over *Cobra*, waarin zij de ontstaansgeschiedenis van deze beweging in de schilder-

kunst beschreef, en inging op de contacten van schilders met dichters. Stokvis liet zien dat poëtische en picturale opvattingen aan het einde van de jaren veertig in hun samenhang begrepen moeten worden. Zij wees daarbij ook op de internationale context. Ik stel me voor dat een dergelijke kunst- en literair-historische aanpak met betrekking tot andere perioden dan de jaren veertig/vijftig ook interessante overzichtsstudies zou kunnen opleveren, waarbij niet alleen poëtische uitgangspunten van kunstenaars vergeleken kunnen worden, maar ook objecten naast elkaar beschreven en geanalyseerd worden, vanuit de doelstelling historische veranderingen in het denken over kunst aan de orde te stellen. Hoe zit het bijvoorbeeld met het neorealisme in de poëzie en de *pop art* in de beeldende kunst van de jaren zestig – gaan deze bewegingen samen op als voorlopers van het postmodernisme, of zijn zij juist op tegengestelde uitgangspunten gefundeerd? (*Pop art* heeft wellicht te maken met massificatie, neorealisme juist met een sterker wordende individualisering?) Om een dergelijke historische vraag te beantwoorden dienen de grenzen tussen kunstgeschiedenis en literatuurwetenschap te worden opgeheven, en moet de historicus een breder analyse-instrumentarium ontwikkelen. (Ik denk dat het niet voldoende is om schilderijen met literatuurwetenschappelijke methodes (narratologie) te lezen; er zou veel meer synergie moeten optreden tussen methodes van waarnemen en interpreteren van kunsthistorici enerzijds en literatuurcritici anderzijds.) Ook een comparatistische invalshoek kan hier interessante perspectieven opleveren: de isolatie van Nederlandse kunst doorbreken. (Hoe zit het bijvoorbeeld met de doorwerking van het Franse surrealisme in de Nederlandse kunst en poëzie van veertig tot midden zestig? Hoe kunnen we objecten van automatisch schrijven en schilderen analyseren en historisch categoriseren?)

Een *synchroniserende* benadering van literatuurgeschiedschrijving stelt een andere vraag centraal, namelijk die naar de overeenkomsten en verschillen tussen literaire teksten door de tijd heen. Deze vraag lijkt mij urgenter geworden, sinds steeds minder lezers op de hoogte zijn van het literaire erfgoed en literatuurhistorici zich meer hebben gespecialiseerd tot mediëvisten, renaissancisten, modern letterkundigen enzovoort. Niemand van ons is nog in staat, of wordt uitgedaagd, tot het doen van uitspraken over teksten die buiten zijn 'tijdvak' liggen. We zitten vast aan onze lineaire bakens, aan het bijhouden van de secundaire literatuur op ons eigen vakgebied en aan discussies met alleen onze directe vakgenoten. Maar ook daarmee riskeren we een te eenzijdige blik op de Nederlandse literatuurontwikkeling. Bij een toenemende methodische variatie zien we tegelijkertijd meer beperking. Toch zouden bij een vergelijking van bijvoorbeeld poëzie uit de twaalfde, zestiende en twintigste eeuw relevante literaire mechanismen en betekenissen naar boven kunnen komen ('past de mystiek van Hadewijch inderdaad

op die van Lucebert?'); en 'in hoeverre raakt de naamgevende lyrische stem in een gedicht van Anthonis de Roovere aan het naamgeven in gedichten van Gerrit Kouwenaar of Jan Hanlo?') Met de eruditie van vroegere literatuurbeschouwers is misschien ook de durf verdwenen om *door de tijd heen* te lezen.

Het theoretische fundament van dit synchroniserende onderzoek zou poeticaal kunnen zijn, waarbij in de eerste plaats het accent wordt gelegd op de beschrijving van esthetische normen (constanten en variaties) en stijlmiddelen. *The linguistic moment* van J. Hillis Miller, waarin vier poëtica's door de Angelsaksische literaire traditie heen worden beschreven, zou gebruikt kunnen worden als eerste argument om een dergelijke synchrone aanpak theoretisch te onderbouwen.

In beide onderzoeksthema's zou de literatuurhistoricus bereid moeten zijn een letterkundige en tijdgebonden oriëntatie los te laten. Er zou bovendien veel plaats ingeruimd dienen te worden voor lezen, analyseren, en betekenis geven. Niet vanuit de overtuiging dat we terug moeten naar een autonomistische kunstopvatting, maar vanuit de idee dat lezen van literatuur en beeldende kunst ook een *close reading* van cultuur, maatschappij en tijd in de brede zin van het woord omvat.

Tot slot: een vak dat zoveel stof tot nadenken biedt, *is* niet in crisis, ook al blijft de wetenschappelijke justificatie een punt dat aandacht behoeft. Te veel én te weinig scrupules hebben, en ook een te strikte scheiding handhaven tussen het theoretische debat en de praktijk, werkt contraproductief, zoals Hawkins al aangaf in zijn *Centaur*-essay. Het rigide vasthouden aan wetenschappelijke disciplines, cynisme, apathie en *laissez-faire* zijn verkeerde antwoorden op de vraag naar legitimering. Maar *creativiteit* die vrijkomt bij het openbreken van vakgebieden is dat niet.⁴⁹

Noten

- ¹ Vergelijk E. Grootes die in 'De paradoxen van de literatuurgeschiedschrijving' vaststelt dat de historicus 'uit de onafzienbare hoeveelheid interacties een selectie [dient] te maken die hij relevant acht. Op die wijze verschaft hij betekenis aan wat zich zonder de historische interpretatie als chaos voordoet. Wat hij selecteert hangt af van de vragen die hij beantwoord wil hebben.' In: *Spektator* 18-4 (1988-1989), 241-261.
- ² Dit is een narratologisch argument en betreft de complexiteit van de structurele opbouw en het vertelperspectief van de roman.
- ³ Anbeek, T. (1986; 98), *Na de oorlog, De Nederlandse roman 1945-1960*, Amsterdam. Anbeek schrijft over een Blamans-Hermans-Van het Reve-lijn en noemt hun werk 'geen opwekkende boeken'.
- ⁴ Daarbij geldt dan niet het veelvuldig gehanteerde argument van continuïteit, maar dat van contingentie of discontinuïteit. Vergelijk Steinmetz, H., 'Aspecten van contingentie in de literatuurgeschiedenis'. In: *Forum der letteren* 30, 290-295.
- ⁵ Het postmodernisme krijgt in Nederland een stevige basis met, vooral wat het vertelperspectief betreft complexe, romans van Willem Brakman (zoals *Een weekend in Oostende*, 1982) en van Gerrit Krol (*Maurits en de feiten*, 1986).
- ⁶ Vergelijk het argument van Paul de Man dat elke vorm van lezen een toenaderen van het werk is en geen afstand tot dat werk veronderstelt. Er zijn segmenten in een literaire tekst die niet met een grammaticale analyse te benoemen zijn: daar wordt de intuïtie van de lezer geactiveerd. Man, P. de (1986), *The resistance to theory*; 3-20.
- ⁷ Vruchtbaar in de zin van: veel activiteit, discussies en variatie van standpunten.
- ⁸ Anbeek, T. (1996), *Het donkere hart, Romantische obsessies in de moderne Nederlandstalige literatuur*, en Ruiters, F. en W. Smulders (1996), *Literatuur en moderniteit in Nederland, 1840-1990*.
- ⁹ Zie voor een uitvoerige en toch goed leesbare beschrijving van de ontwikkeling van Nederlandse literatuurgeschiedschrijving: Laan, N. (1997), *Het belang van smaak, Twee eeuwen academische literatuurgeschiedenis*.
- ¹⁰ Impressionistisch (dat wil zeggen: veelomvattend, breedspakig, essayistisch en met veel aandacht voor biografische aspecten) zijn in Nederland bijvoorbeeld: Kalff, G. (verschenen van 1906-1912), *Geschiedenis der Nederlandse letterkunde*, Kalff, G. (1923), *Westeuropese letterkunde, 15e en 16e eeuw*; Stuiveling, G., (1935), *De Nieuwe Gids als geestelijk brandpunt*.
- ¹¹ Zoals bijvoorbeeld geformuleerd door B. Eichenbaum in het essay 'De theorie

- van de formele methode' uit 1926, en J. Tynjanov in het essay 'Het literaire feit' uit 1924. Zie: Bronzwaer, W.J.M., D.W. Fokkema en E. Ibsch (1977), *Tekstboek Algemene Literatuurwetenschap*, Baarn, 260-265 en *Russies Formalisme, Sjklovskij, Jakobson, Ejchenbaum, Tynjanov*, Nijmegen 1982, 87-104.
- ¹² Vergelijk Goedegebuure, J. en O. Heynders (1996), 'De ontwikkeling van de Nederlandse literatuurwetenschap', 11. In *Literatuurwetenschap in Nederland*.
- ¹³ Vergelijk de definitie van H. van Gorp in *Lexicon van literaire termen*: 'Literatuurgeschiedenis is de diachronische studie (= door de tijd heen) van alles wat met literatuur te maken heeft.' (1998; 257)
- ¹⁴ Bijvoorbeeld: Bloks dissertatie over Couperus, *Verhaal en lezer*, en Sötemann, A.L. (1966), *De structuur van Max Havelaar*.
- ¹⁵ Fokkema, D. en E. Ibsch (1992), Literatuurgeschiedenis. In: *Literatuurwetenschap en cultuuroverdracht*; 64-90.
- ¹⁶ Twee themanummers van het tijdschrift *Spektator* jaargang 15 en 16 zijn (nog steeds) interessant: dat over canonvorming (met onder meer bijdragen van D.W. Fokkema en J. Goedegebuure) en dat over literatuurgeschiedschrijving (met onder meer bijdragen van P. de Meijer, W. van den Berg en E. Ibsch).
- ¹⁷ Verdaasdonk, H. e.a. (1974-1975), 'Vormen van Literatuurwetenschap' I t/m VI (Methodologie, Hermeneutiek, Interpretatie en Hypothese, Hermeneutiek en de interpretatie van literaire teksten, Taalkunde en literatuurbeschouwing, Bij wijze van slot). In: *De Revisor*.
- ¹⁸ Men nam en neemt met name diens *La distinction* over sociale en culturele standverschillen (1979) als uitgangspunt.
- ¹⁹ Interessant probleem is of ervaringen mogelijk zijn die niet tot taal (= denken) leiden. Fokkema en Ibsch bevestigen dit. Zij menen dat ervaringen als 'honger, armoede, angst' via andere semiotische middelen kunnen worden meegedeeld dan de taal. De narrativisten daarentegen zullen beweren dat dergelijke ervaringen alleen ervaren worden als het personage dat hen ondergaat hen al of niet bewust kan benoemen. Honger is pas een ervaring als je *begrijpt* (in het denken onder woorden brengt) dat je maag pijn doet. Dit is overigens ook het probleem dat in het *Centaur*-essay van Hawkins aan de orde werd gesteld.
- ²⁰ De reconstructieve (filologische) benadering achterhaalt de literatuuropvatting zoals die geweest is en baseert zich daarbij op tekstanalyse; de institutionele benadering neemt het literaire veld in ogenschouw en is juist niet (inhoudelijk) tekstgericht.
- ²¹ Zie: Heynders, O. (1995), *De toekomst van poëtica-onderzoek*, en replek daarop van N. van Dijk (1995) en Dorleijn en Van Rees (1995).
- ²² Vergelijk Vries, P.H.H. de (1990), *Vertellers op drift, Een verhandeling over de nieuwe verhalende geschiedenis*.
- ²³ Idem, 15.

- ²⁴ Opgenomen in Dunk, H.W. von der (1974), *Kleio heeft duizend ogen* 1-21.
- ²⁵ Ankersmit, F. (1983), *Narrative Logic, A Semantic Analysis of the Historian's Language*, en *Denken over geschiedenis*, 1984.
- ²⁶ Tollebeek, J. (1990), *De toga van Fruin*; 402.
- ²⁷ Data gelden de tweede uitgebreide druk.
- ²⁸ Zie voor treffende karakterisering van deze omvangrijke geschiedkundige studies een themanummer van *Literatuur* uit 1989: 'Erflaters van de Nederlandse literatuurgeschiedenis'.
- ²⁹ Meijer, R.P. (1971), *Literature of the Low Countries*. Ik heb het indertijd als absurd ervaren dat je als eerstejaars student Nederlands een Engelstalige geschiedenis van de Nederlandse letterkunde moest bestuderen!
- ³⁰ Zie bladzijden 46-47 van het *Beknopt Handboek* (dat toch nog altijd 800 pagina's telt).
- ³¹ Deze term impliceert geen waardeoordeel, maar komt naar boven uit Anbeeks eigen betoog: 'Mijn aanpak neemt een traditioneler positie in: individuele auteurs en afzonderlijke teksten zijn van belang voor zover ze passen binnen een bepaald conventiessysteem' (1990; 14)
- ³² Oostrom, F.P. van (1992), 'Gemengeld en gekoesterd, Middeleeuwen tussen literatuur en wetenschap'. In: *Aanvaard dit werk*, 280.
- ³³ Ik doe een slechts beperkte greep uit recentelijk verschenen biografieën: E. ETTY over Henriëtte Roland-Holst van der Schaik, H. Goedkoop over Herman Heijermans, H. Renders over Jan Hanlo, J. Goedegebuure over Hendrik Marsman, L. Hansen over Menno ter Braak, K. Hilberdink over Paul Rodenko, J. van der Vegt over A. Roland Holst.
- ³⁴ Eerder formuleerde ik op dit punt kritiek, omdat er een grotere flexibiliteit wat betreft de chronologische ordening van literatuur wordt gesuggereerd dan waargemaakt. Zie: Heynders (1996), *De dynamiek van literatuurgeschiedenis in Nederland*, 196.
- ³⁵ Schenkeveld *cum suis* stellen zich op in het voetspoor van de Harvard-historicus D. Hollier die in *A new History of French Literature* uit 1989 aan dit poly-perspectivisme uitdrukking gaf (zie vii).
- ³⁶ Akker, W. van den en G. Dorleijn (1996), *Over de geschiedschrijving van de moderne Nederlandse poëzie*, 2-30.
- ³⁷ Zie bijvoorbeeld: Erenstein, R. (red.) (1996), *Een theatergeschiedenis der Nederlanden*, Amsterdam; Bekkering, H. (en anderen) (1989), *De hele Biblebontse berg. De geschiedenis van het kinderboek in Nederland en Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden*, Amsterdam; Kelk, C.J. (1948), *De Nederlandse poëzie. Van haar oorsprong tot heden*, Amsterdam.
- ³⁸ Zie Schuyt, K. en E. Taverne (2000), *1950 Welvaart in zwart-wit*, Den Haag.

- ³⁹ Geest, D. de, 'Knuvelder voorbij – voorbij Knuvelder'. In: *Veelstemmig akkoord*, 17-26.
- ⁴⁰ Vergelijk recente discussies over allochtone of ethische literaturen in het Nederlands. Themanummer van het tijdschrift *Literatuur (Literaturen in het Nederlands)* 1999, 6.
- ⁴¹ Oostrom, F.P. van (1992), *Aanvaard dit werk*, 280-281.
- ⁴² Vergelijk Perkins, D. (1992), *Is literary history possible?*, Baltimore and London; 35: 'the narrative is not one we impose on the past but one that we draw from it, as an incomplete but not otherwise incorrect representation of the past'.
- ⁴³ Sötemann, A.L. (1985), *Over poëtica en poëzie*.
- ⁴⁴ Vergelijk Valdez Moses, M., 'Caliban and his Precursors, The Politics of Literary History and the Third World'. In: Perkins, D. (1991), *Theoretical Issues in Literary History*, Cambridge Mass. 206-226.
- ⁴⁵ Vergelijk D'haen, Th. (1988), *Fragments against our ruins*.
- ⁴⁶ Greenblatt, S. (1980), *Renaissance self-fashioning*, 5.
- ⁴⁷ Pieters, J. (ed.) (1999), *Critical self-fashioning*, 13.
- ⁴⁸ Oostrom, F.P. van, *Gemangeld en gekoesterd*, 278.
- ⁴⁹ Ik dank Wilbert Smulders voor zijn commentaar op de eerste versie van dit essay.

Bibliografie

- Akker, W.J. van den en G.J. Dorleijn (1996). 'Over de geschiedschrijving van de moderne Nederlandse poëzie, Problemen, getallen en suggesties'. In: *Nederlandse letterkunde* 1, 2-29.
- Anbeek, T. (1986). *Na de oorlog, De Nederlandse roman, 1945-1960*. Amsterdam.
- Anbeek, T. (1990). *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur, 1885-1985*. Amsterdam.
- Anbeek, T. (1996). *Het donkere hart, Romantische obsessies in de moderne Nederlandstalige literatuur*. Amsterdam.
- Ankersmit, F.R. (1983). *Narrative logic, A Semantic Analysis of the Historian's Language*. Den Haag / Boston / London.
- Ankersmit, F.R. (1984). *Denken over geschiedenis, Een overzicht van moderne geschiedfilosofische opvattingen*. Groningen.
- Arcadia* (themanummer Comparatisme), *Zeitschrift für Allgemeine und Vergleichende Literaturwissenschaft*, 1999, Band 34, Heft 2.
- Baur, F. (1939). *De geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*. Negen delen. 's-Hertogenbosch / Brussel.
- Bekkering, H. (e.a.) (1989). *De hele Biblebontse berg, De geschiedenis van het kinderboek in Nederland en Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden*. Amsterdam.
- Bekkering, H. en A.J. Gelderblom (1997). *Veelstemmig akkoord, Naar een nieuwe literatuurgeschiedenis*. Den Haag.
- Blaman, Anna (1948). *Eenzaam avontuur*. Amsterdam.
- Bork, G.J. van en N. Laan (Red.) (1986). *Twee eeuwen literatuurgeschiedenis, Poëtische opvattingen in de Nederlandse literatuur*. Groningen.
- Bourdieu, P. (1979). *La distinction, Critique sociale du jugement*. Paris.
- Boven, E. van (1992). *Een hoofdstuk apart, 'Vrouwenromans' in de literaire kritiek 1898-1930*, Amsterdam.
- Brandt-Corstius, J.C. (1959). *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur*. Amsterdam.
- Bronzwaer, W.J.M., D.W. Fokkema en E. Ibsch (1977), *Tekstboek Algemene Literatuurwetenschap*. Baarn.
- Chinweizu, Onwuchekwa J. (e.a.) (1983). *Toward the Decolonization of African Literature: African Fiction and poetry and Their Critics*. Washington.
- Coetzee, J.M. (1988). *White writing, On the Culture of Letters in South Africa*. New Haven and London.

- D'haen, Th. L. (1988). *Fragments against our ruins, Canons in de anglistiek*. Amsterdam.
- Dijk, N. van (1995), 'De toekomst van poëticaonderzoek II, een repliek'. In: *Spektator* 24, 175-182.
- Dorleijn, G.J. en C.J. van Rees (1995). 'Literatuuropvattingen in het literaire veld, een toelichtende reactie'. In: *Spektator* 24, 1983-187.
- Dresden, S. (1980). *Symbolisme*. Amsterdam.
- Dunk, H.W. von der (1974). *Kleio heeft duizend ogen, Over historie en historici*. Assen.
- Erenstein, R. (Red.) (1996). *Een theatergeschiedenis der Nederlanden*. Amsterdam.
- Fokkema, D.W. en E. Ibsch (1984). *Het Modernisme in de Europese letterkunde*. Amsterdam.
- Fokkema, D.W. en E. Ibsch (1992). *Literatuurwetenschap en cultuuroverdracht*. Muiderberg.
- Fokkema, R. (1998). *Aan de mond van al die rivieren, Een geschiedenis van de Nederlandse poëzie sinds 1945*. Amsterdam / Antwerpen.
- Foucault, M. (1966). *Les Mots et les choses*. Paris.
- Ginzburg, C. (1990) *Myths, Emblems, Clues*. London.
- Goedegebuure, J. (1987). *Decadentisme en literatuur*. Amsterdam.
- Goedegebuure, J. (1992). *Nieuwe zakelijkheid*. Utrecht.
- Goedegebuure, J. en O. Heynders (1996). *Literatuurwetenschap in Nederland, Een vakgeschiedenis*. Amsterdam.
- Gorp, H. van, D. Delabastita en R. Ghesquiere (1998). *Lexicon van Literaire termen*. Zevende herziene druk. Groningen.
- Greenblatt, S. (1980) *Renaissance Self-fashioning, From More to Shakespeare*. Chicago and Londen.
- Grootes, E.K. (1988-89). 'De paradoxen van literatuurgeschiedschrijving'. In: *Spektator* 18, 241-261.
- Hawkins, D.J.B. (1947/48). 'The Anatomy of Judgement'. In: *Centaur, Revue internationale des arts et des sciences*. Amsterdam.
- Heynders, O. (1995). 'De toekomst van het poëtica-onderzoek: problemen van een reconstructieve-institutionele benadering'. In: *Spektator* 24, 3-20.
- Heynders, O. (1996). 'Stand van zaken: De dynamiek van literatuurgeschiedenis in Nederland, Een positiebepaling'. In: *Nederlandse letterkunde*, I, 193-200.
- Hogenelst, D. en F. van Oostrom (1995). *Handgeschreven wereld, Nederlandse literatuur en cultuur in de Middeleeuwen*, Amsterdam.
- Hollier, D. (1989). *A new History of French Literature*. Cambridge / London.
- Japp, U. (1980). *Beziehungssinn, Ein Konzept der Literaturgeschichte*. Frankfurt am Main.

- Jauss, H.R. (1970). *Literaturgeschichte als Provokation*. Frankfurt am Main.
- Kalff, G. (1906-1912). *Geschiedenis der Nederlandse letterkunde*. 7 delen. Groningen.
- Kalff, G. (1923). *Westeuropesche letterkunde, 15e en 16e eeuw*. Groningen / Den Haag.
- Kelk, C.J. (1948). *De Nederlandse poëzie van haar oorsprong tot heden*. Amsterdam.
- Knuvelde, G. (1948-1953). *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde, Van de aanvang tot heden*. 's-Hertogenbosch, 4 delen.
- Laan, N. (1997). *Het belang van de smaak, Twee eeuwen academische literatuurgeschiedenis*. Amsterdam.
- LaCapra, D. (1983). *Rethinking Intellectual History, Texts, Contexts, Language*. Itaca and London.
- Leeuwen, W.L.M.E. van (1938). *Dichterschap en werkelijkheid, Geïllustreerde Literatuurgeschiedenis van Noord- en Zuid-Nederland en Zuid-Afrika*, Utrecht.
- Man, P. de (1986). *The Resistance to Theory*. Manchester.
- Meijer, M. (1988). *De lust tot lezen, Nederlandse dichtersessen en het literaire systeem*, Amsterdam.
- Meijer, R.P. (1978). *Literature of the Low Countries, A short History of Dutch Literature in The Netherlands and Belgium*. Den Haag / Boston.
- Miller, J. Hillis (1985). *The Linguistic Moment, From Wordsworth to Stevens*. Princeton.
- Moses, M. Valdez (1991). 'Caliban and his Precursors. The Politics of Literary History and the Third World.' In: Perkins, D. *Theoretical Issues in Literary History*. Cambridge Mass.: 206-226.
- Oostrom, F.P. van (1987). *Het woord van eer, Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400*. Amsterdam.
- Oostrom, F.P. van (1992). *Aanvaard dit werk, Over Middelnederlandse auteurs en hun publiek*. Amsterdam.
- Perkins, D. (1992). *Is literary History possible?* Baltimore and London.
- Pleij, H. (1988). *De sneeuwpoppen van 1511, Literatuur en stadscultuur tussen middeleeuwen en moderne tijd*. Amsterdam/Leuven.
- Pieters, J. (1999). *Critical Self-fashioning, Stephen Greenblatt and the New Historicism*. Frankfurt am Main.
- Rees, C.J. van en G.J. Dorleijn (1994). 'Literatuuropvattingen in het literaire veld, Over de integratie van twee benaderingen'. In: *Spektator* 23, 91-114.
- Ruiter, F. en W. Smulders (1996). *Literatuur en moderniteit in Nederland, 1840-1990*. Amsterdam.

- Russies Formalisme: Sjklovskij, Jakobson, Eichenbaum, Tynjanov.* Nijmegen: 1982.
- Schenkeveld-Van der Dussen, M.A (Red.) (1993). *Nederlandse literatuur, Een geschiedenis.* Groningen.
- Schenkeveld-Van der Dussen, M.A. (red.) (1997). *Met en zonder lauwerkrans, Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850, van Anna Bijns tot Elise van Calcar.* Amsterdam.
- Schuyt, K. en E. Taverne (2000). *1950 Welvaart in zwart-wit.* Den Haag.
- Sötemann, A.L. (1966). *De structuur van Max Havelaar.* Utrecht.
- Sötemann, A.L. (1985). *Over poëtica en poëzie, Een bundel beschouwingen samengesteld en ingeleid door W.J. van den Akker en G.J. Dorleijn.* Groningen.
- Steinmetz, H. (1989). 'Aspecten van contingentie in de literatuurgeschiedenis'. In: *Forum der letteren* 30 , 290-295.
- Stokvis, W. (1990). *Cobra, Geschiedenis, voorspel en betekenis van een beweging in de kunst van na de tweede wereldoorlog,* vierde druk. Amsterdam.
- Stuiveling, G. (1935). *De Nieuwe Gids als geestelijk brandpunt.* Amsterdam.
- Tollebeek, J. (1990). *De toga van Fruin, Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860.* Amsterdam.
- Uhlig, C. (1982). *Theorie der Literaturhistorie: Prinzipien und Paradigmen.* Heidelberg.
- Verdaasdonk, H. (e.a.) (1974-1975). 'Vormen van literatuurwetenschap I t/m VI [Methodologie, Hermeneutiek, Interpretatie en Hypothese, Hermeneutiek en de interpretatie van literaire teksten, Taalkunde en literatuurbeschouwing, Bij wijze van slot]'. In: *De Revisor.*
- Vogel, M. (2001). *Baard boven baard, Over het Nederlandse literaire en maatschappelijke leven 1945-1960,* Amsterdam.
- Vries, P.H.H. de (1990). *Vertellers op drift, Een verhandeling over de nieuwe verhalende geschiedenis.* Hilversum.
- White, H. (1973). *Metahistory, The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe,* Baltimore.
- White, H. (1978). *Tropics of discourse, Essays in Cultural Criticism,* Baltimore and Londen.
- Winkel, J. te (1922-1927). *De ontwikkelingsgang der Nederlandse letterkunde.* Zeven delen. Haarlem.

Notities over literatuur en literatuurwetenschap

J.J.H van Luxemburg

‘Philosophy has long suffered, as hard sciences have not, from a wavering consensus on questions of professional competence. Students of the heavens are separable into astronomers and astrologers as readily as are the minor domestic ruminants into sheep and goats, but the separation of philosophers into sages and cranks seems to be more sensitive to frames of reference. This is perhaps as it should be, in view of the unregimented and speculative character of the subject.’

Willard Van Orman Quine

‘Der Roman ist aus Mangel der Geschichte entstanden.’

Novalis

1. Vooraf

Literatuurwetenschap is een vak in beweging, en die beweging biedt steeds nieuwe perspectieven en maakt daarmee nieuwe literaire teksten. Dat maakt literatuurwetenschap (en *criticism*) zo'n spannend vak. Het *New Criticism* van Cleanth Brooks ontdekte of construeerde een paradoxale John Donne en zelfs een paradoxale Tennyson. Barthes introduceerde een door structurele opposities gefascineerde Racine, zoals eeuwen eerder de neoclassicistische poëtica een quasi-aristotelische Racine had opgeleverd en een 'raciniaanse' Aristoteles. Het structuralisme van Genette en Mieke Bal legde het narratieve van de narratieve tekst bloot en 'focaliseerde' het belang van *point of view*. Deconstructie verstoortte het romantische wereldbeeld. J. Hillis Miller las *A slumber did my spirit seal*, paradigma van de romantische poëzie, als een reflectie op de deconstructieve praktijk en Paul de Man las Proust als een allegorie van het lezen. Een gevarieerd spectrum van nieuwe lezingen kwam voort uit de *resistant reading* van het vroege feminisme, dat zowel een machote Hemingway (Judith Fetterley) als een feminiene Hugo Claus (Ernst van Alphen) ontdekte of construeerde. Dat proces gaat door en wordt op het ogenblik bepaald door allerlei contextuele benaderingen waarvan de postkoloniale hier het meest gefocaliseerd wordt.¹

Ook literatuur zelf is een dynamische categorie. Ik doel daarbij niet zozeer op de verschuivingen in de canon, gesignaleerd of bedacht door literatuurwetenschappers en *cultural critics*, als wel op de ontwikkelingen binnen de literatuur zelf. Ik denk aan de vernieuwde belangstelling voor een (postmoderne) historische roman of aan de contemporaine geëngageerde literatuur in Duitsland of

Zuid-Afrika. Als ik dit schrijf is ‘de laatste Vargas Llosa’ over dictator Trujillo nog maar pas besproken en is Coetzee’s *Disgrace* een centrale tekst voor discussies over Zuid Afrika.²

Bij dit alles is literatuurwetenschap zonder centrale aandacht voor wat literatuur tot een aparte categorie maakt ondenkbaar, en in elk geval oninteressant – voor iemand zoals ik, die opgevoed is in formalisme, structuralisme en poststructuralisme – en bovendien beïnvloed door het *New Criticism* en in Nederland *Merlyn*. Ik ben erg benieuwd naar Vargas Llosa’s verslag over de Dominicaanse Republiek of het Johannesburg van Marlene van Niekerk, maar als literatuurwetenschapper soms eerder naar de literaire presentatie van deze verre culturen, naar de retoriek – en daarmee de indirectheid – ervan. Het is die indirectheid die daarbij en daarna tijd geeft voor nieuwe ‘referentiële’ belangstelling.³

Om mijn stellingname te verduidelijken zal ik ingaan op wat voor mij de literatuurwetenschap sinds 1970 en met name die van het laatste decennium van de twintigste eeuw tot een belangwekkend vak heeft gemaakt. Dit persoonlijk-historische overzicht zal ik laten volgen door een kort *statement* en een schets van mijn onrust. Het zal onderweg blijken dat de tweedeling die Quine in mijn motto maakt tussen *sages and cranks* niet alleen referentiekaders vraagt voor de filosofie, maar ook voor de literatuurwetenschap. Het zal zelfs blijken dat literatuur soms laat zien dat de bij Quine aangenomen scheidslijn tussen astronomen en astrologen niet steeds zo duidelijk is. De twee astrologen in Thomas Pynchons *Mason & Dixon* hebben mij geholpen tot dat laatste inzicht te komen en dat gebeurt niet toevallig in een roman die de literariteit van literatuur tastbaar maakt.⁴

2. Een blik terug: modern en wetenschappelijk

Voor mij begon de ‘moderne’ literatuurwetenschap in de late jaren zestig in de lerarenkamer van het Stedelijk Gymnasium in Haarlem bij een cursus postacademische vorming voor classici. Inleider was J.J. Oversteegen en hij had het, hoe kan het anders, over interpretatie. Oversteegen was een enthousiasmerende spreker en hij staat aan het begin van mijn belangstelling voor interpretatie. Daarmee doel ik op het interpreteren als activiteit van de literatuurwetenschap (de Oversteegen die Vestdijk en Hooft interpreteerde) en niet zo zeer op de methodologie van de interpretatie waar Oversteegen zich steeds meer zorgelijk op ging richten. Van dat laatste gaf hij in 1982 verslag in *Beperkingen*. Hoe dan ook: hij verlokte mij tot omscholing naar Algemene Literatuurwetenschap. En, geheel afgezien hiervan: voor die literatuurwetenschap is hij een belangrijke man geweest.⁵

Bij Oversteegens ALW aan de Universiteit van Amsterdam, die toen nog een beetje Gemeente-universiteit was, bleek echter een methodenstrijd te woeden.

Voor de ‘andere’ partij begon de moderne literatuurwetenschap, of eigenlijk de literatuurwetenschap zonder meer, pas na de Verlichting van 1965, toen Chomsky zijn *Aspects of the Theory of Syntax* publiceerde.⁶ De linguïstiek had zich tot een echte wetenschap verklaard, een wetenschap met de precisie en controleerbaarheid van de harde wetenschappen. Literatuuronderzoekers uit Duitsland, Frankrijk en Nederland keken afgunstig en bewonderend naar hun taalkundige collega’s met wie ze vaak in dezelfde opleiding samenwerkten en die vanuit hun boompjes naar hen leken te kijken als naar improviserende bloemlezers en impressionisten.

Het duurde dan ook niet lang of de literatuurwetenschap presenteerde een even ‘precies’ en wetenschappelijk programma, ware wetenschap, niet iets als Wellek en Warren of Wolfgang Kayser, waar achtergebleven collega’s zich nog mee behielpen. Kayser had in *Das sprachliche Kunstwerk* (1948), in discussie met bestaande literatuurgeschiedenissen, het specifieke van het literaire werk centraal gesteld: een bepaalde relatie, naar *ewige Gesetze*, tussen vorm en inhoud, een ook voor mij niet zo aantrekkelijk *absolutum*.⁷ René Wellek en Austin Warren publiceerden in 1948 hun *Theory of Literature*. Het berustte deels op de verworvenheden van het Russische formalisme en de inzichten van de fenomenoloog Roman Ingarden. Het maakte, met zijn onderscheid tussen extrinsieke en intrinsieke benaderingen, veel opgang in literair-wetenschappelijk Nederland en werd nog in 1974 vertaald.⁸

Bij de nieuwe school was nog geen uitgewerkte theorie, maar het begin was er. Samuel Levin introduceerde al in 1962 *coupling* als centraal begrip voor de beschrijving van poëzie. De Oost-Duitse linguïst Manfred Bierwisch presenteerde in 1965 zijn *P-regels*, die rekenschap afleggen van afwijkende ‘poëtische’ structuren. Door hem herinner ik me een versregel van Uwe Johnson: ‘Das am Telefon wollte der Schuldturm nicht sagen’. Dit is bij Bierwisch één uit een reeks zinnen met oplopende ongrammaticaliteit. In Nederland kwam Teun van Dijk in 1970 met *Moderne literatuurtheorie*, opgesteld naar het model van ‘een gemodificeerde generatieve grammatika’, met een pleidooi voor ‘zo expliciet en ondubbelzinnig mogelijk’ geformuleerde literaire termen en hypothesen.⁹

De linguïstische literatuurwetenschap *sensu stricto* heeft niet lang zijn voortrekkersrol behouden, ook niet toen ze aangevuld werd met een *speech act*-theorie. Maar ze bood wel een ideologisch model voor het in Frankrijk opkomende structuralisme. Roland Barthes en de hoogst invloedrijke beschrijver Jonathan Culler in zijn *Structuralist Poetics* (1975) koppelden het structuralisme uitdrukkelijk aan de linguïstiek, zowel aan de TG-variant als aan de structuralistische taalwetenschap van onder meer De Saussure en Roman Jakobson. Het succes

van het Franse structuralisme in Nederland en Duitsland kan men niet los zien van het succes van de in dit structuralisme naar de ogen geschouwde ‘wetenschappelijke’ linguïstiek.¹⁰

Wat het succes nog groter maakte was dat hetzelfde Franse structuralisme het Russisch formalisme ‘ontdekte’ – Tzvetan Todorov presenteerde een selectie teksten in Franse vertaling – en dat formalisme, met in zijn spoor het Tsjechische structuralisme, populair maakte.¹¹ Zo werd de Oost-Europese literatuurwetenschap van de jaren 1910 tot 1940 opgenomen in het moderne structuralistische wereldbeeld. Formalisten én structuralisten, Sjklovski, Tomaševski, Muka ovský, Jakobson, Lévi Strauss, Todorov, Barthes, Greimas en vele anderen, namen in de Nederlandse literatuurwetenschap de plaats in van de vertrouwde geesteswetenschappers van veelal Duitse komaf: Wolfgang Kayser, Erich Auerbach, de erudiet vertellende schrijver van *Mimesis* (1946), Ernst Robert Curtius, auteur van die elegante *Fundgrube Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (1948), en Emil Staiger die in zijn *Die Kunst der Interpretation* (1955) interpretatie koppelde aan *Ergriffenheit*. ‘Now Propp was pop.’¹²

Maar niet iedereen deed mee in de linguïstische hausse. De wetenschapsfilosoof Thomas Kuhn sprak ‘paradigma’ en zie: opeens was er om ons heen een concurrent voor het structuralisme: de receptie-esthetica van Jauss en Iser in Konstanz, die daarna ook vanuit concurrerende Nederlandse universiteiten op ons afkwam. De receptie-esthetica claimde bescheiden een *Paradigmawechsel* voor zijn aanvankelijk grotendeels hermeneutische occupaties.¹³ Een reeks lezers betrad het toneel: een impliciete lezer, een expliciete lezer, een ideale lezer, een empirische lezer. Een deel van die lezers is ook of beter te beschrijven met meer narratologische of hermeneutische concepten. De empirische lezer heeft zich blijvend gevestigd in een meer didactisch of sociologisch gerichte literatuurwetenschap. Hij heeft in mijn nogal tekstgerichte verhaal weinig sporen nagelaten en anderen zullen zeker hun pleidooi voor een empirische literatuurwetenschap aan u aanbieden.¹⁴

Bij dit alles is het niet gebleven. In een hoog tempo hebben in de laatste drie decennia van de twintigste eeuw methoden en stromingen elkaar opgevolgd en weggedrongen. Het is te gemakkelijk daar louter lacherig over te doen. Die decennia hebben ons belangwekkende dingen nagelaten. Wat betreft de jaren 1965-1975: de door de linguïstiek gestimuleerde precisie, de ‘ontdekking’ van de *speech act* bij literatuuranalyse, de hernieuwde belangstelling voor en de vele verschijningsvormen van semiotiek; de heropleving, mede via de tekstgrammatica en het Franse structuralisme, van de retoriek, en ten slotte de narratologie van Roland Barthes, Gérard Genette en Mieke Bal met hun acribie over verteller

en focalisatie. Spoedig zou Barthes echter 'vriend en vijand' verrassen met een meer anarchistische, vroeg deconstructieve literatuurbenadering, zijn analyse van Balzacs *Sarrasine* in *S/Z*.¹⁵

3. *Enfin malherbe vint*

In 1980 stuitte ik op een artikel van Christel van Boheemen dat mijn belangstelling een definitieve wending gaf. In een beschouwing voor het bezadigde *Neophilologus* maakte zij de Nederlandse lezer voor het eerst publiekelijk alert op de Amerikaanse deconstructie, een filosofische en literair-kritische 'Franse' benadering die al een tijd in Verenigde Staten de academie verontrustte en het hermeneutische project van betekenisvinding ter discussie stelde. Dat 'hermeneutische project' stond in Amerika nog in het teken van (de erfenis van) het interpretatieve *New Criticism*. De grote man van die 'Parijse' benadering was (naast aanvankelijk Barthes) Jacques Derrida. De onrust over Derrida is nooit helemaal verdwenen. Nog in 1992 verleidde in Engeland de aankondiging van een eredoctoraat voor hem in het eerbiedwaardig geachte Cambridge een aantal wetenschappers tot een brief in de toen al lang niet meer eerbiedwaardige *Times*: '[He] is a charlatan [who offers] little more than semi-intelligible attacks upon the values of reason, truth and scholarship'.¹⁶ Ik geef drie relevante uitspraken rond deconstructie; de eerste is van Derrida, de tweede van J. Hillis Miller. De derde, ook weer van Derrida, leidt ons naar het *scandal of pleasure*:

'Zodra het hermeneutisch project, met zijn postulaat van de ware betekenis (sens) van een tekst, voor ondeugdelijk wordt verklaard en de lezing wordt bevrijd van de horizon van de zin van het zijn of de waarheid van het zijn, van de waarden van produktie van het produkt of tegenwoordigheid van het tegenwoordige, wordt de vraag van de stijl ontketend als de vraag van de schriftuur (*l'écriture*) de vraag van een aansporende werking die krachtiger is dan elke inhoud, elke stelling en elke zin.' (Jacques Derrida)¹⁷

'The study of literature should certainly cease to take the mimetic referentiality of literature for granted. Such a properly literary discipline would cease to be exclusively a repertoire of ideas, of themes, and of the varieties of human psychology. It would become once more philology, rhetoric, an investigation of the epistemology of tropes.' (J. Hillis Miller)¹⁸

'The experience of "deconstruction," of "deconstructive" questioning, reading, or writing, in no way threatens or casts suspicion on "enjoyment". I believe rather

the opposite [...] Deconstruction perhaps has the effect, if not the mission, of liberating forbidden jouissance.’ (Jacques Derrida)¹⁹

Met dit laatste geruststellende, maar voor velen zeker te frivole citaat, oorspronkelijk door Derek Attridge opgetekend in een interview uit 1989, zijn we bij de jaren 1990. Het decennium 1980 heeft, zoals nog vers in het geheugen ligt of in vele gevallen nog actueel is, een contextualisering van de literatuurwetenschap met zich mee gebracht. Vooreerst is daar het *New Historicism*. Men leze het ‘new’ met Stephen Greenblatt als een geuzennaam, of met Gayatri Spivak als ‘a sort of academic media hype mounted against deconstruction.’ Voor beide valt wat te zeggen. Zeker is dat Greenblatt en de zijnen vernieuwend gewerkt hebben en verantwoordelijk zijn voor belangwekkende intertekstuele benaderingen, ook en met name buiten het strikt of traditioneel literaire; anderzijds was Greenblatts late expliciete erkenning van een *genius literarius* mij bijzonder welkom.²⁰

Ook meer toegespitste contextualisten – feministische, postkoloniale, *black* en *queer studies* – hebben de jaren tachtig en negentig hun glans verleend. Ze gaven een politieke(re) lading aan het *New Historicism*. Vele van die contextuele benaderingen beriepen zich ook graag op hun gebruik van een maatschappelijk relevante deconstructie, soms wat slordig met dat woord omspringend. We zullen er in ons latere betoog nog wat van terugzien.

Maar eerst geef ik ter vergelijking nog de terugblik (een blik die tevens naar voren gaat) van twee anderen, van Geoffrey Hartman en Christine Brooke-Rose.

4. Nogmaals rekenschap van een periode: Hartman en Brook-Rose

Geoffrey H. Hartman is voor mij de *grand old man* en het geweten van de literaire kritiek. Dat laatste kan men zelfs moreel opvatten, als men zijn gematigde maar principiële woorden leest over De Man en Jauss, die hij beiden veroordeelt voor hun gedrag in de oorlog, maar niettemin als grote literatuurwetenschappers erkent.

In de proloog van *A Critic's Journey* (1999), een verzameling van vier decennia literaire kritiek, beschrijft Hartman zijn gang als student en docent langs Queen's College, Yale, Konstanz en Cornell, en zijn confrontatie met een halve eeuw literatuurstudie.²¹ Na een leven van literatuurstudie – tegenwoordig ook holocauststudies – en na zijn confrontatie met en hernieuwde verwerking van de radicale krachten van deze eeuw (Hartman is ook een vluchteling uit Nazi-Duitsland) komt hij tot deze constatering, waarvan ik maar hoop dat hij ‘waar’ is:

‘The literary, or the linguistic in the literary, is counterpropaganda, deconstructing totalizing pretensions and showing that the whole is vaguer than the parts. This kind of scrutiny, however, makes art, with its parts pulling in different directions, seem more fragmented, so that the force of the work as a whole remains – conceptually – unresolved. At the same time, every dubious movement toward unification or consent, however necessary as magic glue or myth, is exposed more clearly. Literary criticism has its own form of antimemorialism.’²²

Christine Brooke-Rose is een Engelse schrijfster van ‘moeilijke’ romans en een intrigerende theoreticus. Zij, *the novelist as theorist*, kijkt in *Stories, theories and things* uit 1991 terug op een iets kortere periode dan Hartman en doet dat vanuit een meer Europees perspectief. Ze evalueert een groot aantal literatuurtheoretische exercities en thematiseert de relatie tussen creatief schrijven en theorie, een relatie die haar als schrijver intrigeert. Vanaf de eerste pagina wint ze door een combinatie van gedecideerdheid en bescheidenheid het vertrouwen van de lezer, van deze lezer, en verleidt ze je haar positieve en haar kritische oordelen over literatuurwetenschap en over literatuur serieus te nemen.²³

In ‘Whatever happened to narratology?’, eerder gepubliceerd in *Poetics Today*, vindt men van haar een summiere analyse van de resultaten én illusies van de structuralistische narratologie. Deze probeerde, zo stelt ze, korte metten te maken met de diachronische dimensie, met thematiek, interpretatie en evaluatie. De taak die het structuralisme zichzelf stelde was te ontdekken en te beschrijven hoe een narratieve tekst functioneert en daarvoor een universeel beschrijvingsstelsel te ontwikkelen. Al de opgegeven zaken zijn inmiddels teruggekeerd, samen met de al eerder, door de *New Critics*, op de gang gezette auteursbedoeling. De narratologie is voor haar ook maar een verhaal, net zoals de verhalen die deze narratologie beschrijft, maar het is een *good story*, een verhaal waar we veel plezier van gehad hebben en inzichten door hebben verworven. De meeste universele claims zijn vergeten maar de precisie heeft nog altijd kracht. En zo is het.

Brooke-Rose zet stokpaardjes op stal: ze bespot het taboe op het woord ‘auteur’ in literatuurwetenschappelijke discours, twijfelt aan het bestaan van specifiek vrouwelijk schrijven, maar met evenveel poids is ze hoogst geïnteresseerd in juist de techniek van een auteur en gelooft ze in het belang van de zichtbaarheid van het schrijven door vrouwen. Ze gaat ook te werk als een evaluerende, canoniserende, criticus en haalt daarbij eigen stokpaardjes van stal. Haar belangwekkendste hoofdstuk is in dit verband ‘Palimpsest History’, een term die zij ontleent aan Salman Rushdies roman *Shame* (1985). Uit deze roman citeert ze:

‘I too, like all migrants, am a fantasist. I build imaginary countries and try to impose them on the ones that exist. I too, face the problem of history: what to retain, what to dump, how to hold on to what memory insists on relinquishing, how to deal with change.

My story’s palimpsest country has, I repeat, no name of its own.’²⁴

Brooke-Rose’s concentreert zich in haar essay over palimpsesten op Rushdies *Satanic Verses* (1988) waar twee palimpsestlanden een rol spelen, alsmede een palimpsest-religie: India, Engeland en de islam. Voor haar is de geschiedenis van Rushdie niet per definitie minder waar dan de ‘echte’ geschiedenis. Hetzelfde geldt voor de verhouding in de grote Zuid-Amerikaanse roman *Terra Nostra* van Carlos Fuentes (1976) tussen zijn en de officiële geschiedschrijving van het Spanje van Karel v en Philips II. Ze vindt dat de structuralisten te veel op de illusie van werkelijkheid hebben gehamerd en ze heeft niet veel vertrouwen meer in de ‘realistische’ literatuur. De Engelse realistische literatuur vindt ze ‘enclosed in its parochial and personal little narrated lives’.²⁵

De interesses van Brooke-Rose zijn niet alleen haar interesses. Men ziet een internationale heropleving van de belangstelling voor de historische roman tot in Nederland toe, zowel de meer realistische als een magisch-realistische en post-moderne. Literatuurwetenschap, die zich aan deze heropleving aanpast, is relevante moderne literatuurwetenschap.

5. Rushdie en de postkoloniale (de)canonisering

Salman Rushdies *The Satanic Verses* heeft ook de aandacht getrokken van de postkoloniale literatuurkritiek, een verschijnsel waar geen structuralist ooit van gedroomd had. Het Franse structuralisme was, afgezien van de antropologische invalshoek van Claude Lévi-Strauss, een zeer eurocentrische aangelegenheid. Het postkolonialisme is dat, gezien de gretige omarming door Angelsaksische Amerikanen, boterwitte Europeanen en dito Zuid-Afrikanen, trouwens gedeeltelijk nog.

Men kent de geschiedenis van *The Satanic Verses*. Rushdies roman leidde tot felle protesten over de (vermeende) ontheiliging van de islam en de profet Mahomet (Mahound in de roman). Er volgde in het Noord-Engelse Bradford een boekverbranding en er was een ‘doodvonnis’, uitgesproken door Khomeini. Rushdie dook voor vele jaren onder, beschermd door de politie van het postkoloniale Engeland, en wij tekenden petitie’s. Edward Said verwijt in *Cultural Imperialism* (1993) zowel critici als verdedigers van de roman er geen blijk van te geven de roman gelezen te hebben. Maar ook hij (dat is overigens niet sympto-

matisch voor de rest van deze studie) beperkt zich tot een schets van de externe situatie zonder enige tekstanalyse. Dat gaat anders in de bundel van Peter Childs: *Post-Colonial Theory and English Literature*, een reeks analyses, steeds door drie of meer auteurs, van 'omstreden' literaire werken. De bespreking van *The Satanic Verses* en van alles wat er omheen gezegd werd is in deze bundel vooral tekstgericht. De weergegeven opinies zijn gevarieerd maar zelden storend eenzijdig. Een mooi voorbeeld van afweging biedt Timothy Brennan:

'By bringing to the surface for discussion all the interlocking debates of decolonisation, Rushdie, more than anyone else writing in English, has made English literary tradition international. And he has done this precisely by dramatising the totality of the components that make up that tradition – including those colonies and minorities until now referred to only from the safety of the 'centre'. But by doing so, he has also taken on another kind of responsibility, which is to the decolonisation struggles he interprets (and translates) for a Western reading public. The fulness and complexity of their collective visions are often foreshortened in the personal filter of Rushdie's fiction.'²⁶

Een van de beste 'literaire' afwegingen van de 'Rushdie-affaire' is die van Wendy Steiner in haar even belangwekkende als leesbare boek *The Scandal of Pleasure* met de ondertitel *Art in a Age of Fundamentalism*. Zij benadrukt de esthetische paradox en het soms onhandig gebruik daarvan door Rushdie:

'Rushdie leads us back to the theme of this study – that art's power comes from its contradictoriness. It both is and is not part of reality; it both is and is not a representation of reality; it both acts on and is irrelevant to politics and history. [...] Rushdie runs the risk of looking as if he merely wants to have things both ways. Critics have argued that Rushdie aligns himself with those who believe literature is socially engaged, but when his work is taken that way he defends himself by saying that he is a writer who just wants to get on with his art.'²⁷

Steiner wijst er ook nog op dat een deel van de afwijzing van Rushdie te maken heeft met het moeilijk doordringbare karakter van zijn 'postmoderne' proza, wat agressie opwekt.

Terug naar Childs. Andere bij Childs besproken auteurs zijn Daniel Defoe: Robinson Crusoe als koloniale mythe; Charlotte Brontë: 'Jane Eyre is littered with overt and covert references to other cultures and to binary oppositions of civilised and savage';²⁸ uiteraard Conrads *Heart of Darkness*: 'heteroglot ex-

perience is rendered into a largely monoglot text',²⁹ en Rudyard Kipling: het – gespleten – kolonialisme in *Kim*. De meeste van die teksten komen ook bij Said aan de orde.

Zowel de auteurs van de bundel van Peter Childs als Edward Said bespreken Shakespeare's *The Tempest*. Shakespeare is steeds actueel; dat vinden zowel de bardvereerders als Harold Bloom als zijn ideologische critici.³⁰ Ieder heeft hem nodig voor zijn eigen verhaal. Dat is een duidelijke vorm van klassiek zijn. Shakespeare's Caliban in *The Tempest* wedijvert met *Heart of Darkness* om de grootste postkoloniale belangstelling. Conrads roman is bijvoorbeeld een van de *hottest topics* in het 'nieuwe' Zuid-Afrika, dat er in 1998 een complete conferentie aan wijdde. Een snelle zoektocht door catalogi levert talloze titels met *Heart of Darkness* of met Caliban. Eén ervan is van Belgisch-Nederlandse huize: de collectie *Constellation Caliban* van Nadia Lie en Theo D'haen. Deze collectie gaat niet alleen over *The Tempest* en herschrijvingen daarvan, maar biedt ook lezingen van andere teksten, onder de *aegis* van 'Caliban as a cultural icon'.³¹

6. Na de Wende. Na de oorgang: verzoening en schuld

Discussies over postkolonialisme brengen ons vanzelf (opnieuw) naar Zuid-Afrika. Zuid-Afrikaanse literatuurwetenschappers zijn, al dan niet uit schuldgevoel, in de ban van de postkoloniale kritiek. De *pitfalls* daarvan kan men onder meer nalezen in een artikel van Nicholas Visser, die vreest dat de categorie 'ras' die van 'klas' zal ondersneeuwen.³² Zuid-Afrikanen brengen ook graag de *oorgang*, de afschaffing van de apartheid, de vrijlating van Mandela en de eerste democratische verkiezingen in relatie met de Duitse *Wende*. Literatuurwetenschappers daar ervaren een relatie tussen de Duitse en de Zuid-Afrikaanse veranderingen. Dat blijkt onder meer uit een special van *Literator* uit 1997, waarin beide *Wenden* aan de orde komen.³³

De jaren 1990 zijn het decennium van de postapartheid en het postmarxisme. Bij Duitse schrijvers leidde dat laatste tot romans over de breuk, over het medeweten, over daarvóór en daarná. Ik noem als voorbeeld *Animal triste* van Monika Maron, die met andere schrijvers zoals Christa Wolf haar ongemakkelijke relatie met de Stasi deelt.³⁴ Ingrijpender nog zijn teksten van bijvoorbeeld Wolf en Thomas Brussig. Wolf publiceerde in 1990 *Was bleibt*. Brussig schokte de literatuurkritiek in 1995 met een bourgondische roman, al gekenmerkt als 'Die DDR als Dauerwitz', *Helden wie wir*. Deze twee boeken geven de implicaties van het DDR-systeem, en met name van de Stasi, een uitgesproken literaire vorm. Ze illustreren wat politiek van literatuur en literatuur van politiek (geschiedenis) kan maken. Wolf heeft haar ervaringen met de Stasi – ze beschrijft hoe ze dag

en nacht door de Stasi bespied wordt – beschreven in een korte roman met verschillende stemmen en talen. Haar is verweten dat ze deze tekst pas gepubliceerd heeft toen het veilig kon. Dit feit is deel van de *Literaturstreit* tussen Oost en West. Te zelden hoort men in die discussie literair-formele argumenten, die onmisbaar zijn voor een juiste inschatting van dit prachtig ambigue boek. Brussig heeft in een *tour de force* die herinnert aan *Portnoy's Complaint* van Philip Roth seksualiteit, kleinburgerlijke opvoeding en politiek onder één noemer gebracht.³⁵

In Zuid-Afrika zijn schrijvers bezig met hun *Wende*, hun *oorgang*, de overgang in 1993 naar een ANC-regering en een post-apartheidstijdperk. Ongetwijfeld is daarbij de meest spraakmakende niet-fictionele tekst Antjie Krog's *Country of My Skull* (1998), een combinatie van persoonlijke, vaak 'literaire', notities en bloedstollende verslagen van de waarheidscommissie.³⁶ De meest geprezen fictionele tekst is *Disgrace* van J.M. Coetzee, die in 1999 de *Booker Prize* kreeg: *Disgrace* is meer dan, anders dan, en tegelijk ook bij uitstek een postkoloniale roman. Coetzee is sinds lang een vertegenwoordiger van een postmoderne schrijfwijze, en dat is hem al even lang verweten. Teresa Dovey geeft in 'Coetzee and his Critics' een overzicht van een deel van die verwijten, gemaakt naar aanleiding van *Dusklands* (1974), zoals zijn 'failure to delineate the economic complexities of oppression' en zijn preoccupatie met 'problems of consciousness'. Maar volgens Dovey is deze normatieve kritiek 'vulnerable to the deconstructive activity of Coetzee's writing', wat, denk ik, nu juist het punt van die verontruste critici is, die precies door die deconstructie op tilt raken.³⁷ Bij Coetzee geen makkelijk toegankelijke positieve naam in soepel proza. Hij is een soort Zuid-Afrikaanse Don DeLillo, maar wel een die meer risico's loopt dan DeLillo. Coetzee stelt de zaken van zijn hoogst politieke wereld aan de orde, maar wel volgens het Shakespeareaanse adagium 'by indirections find directions out'.

Disgrace heeft – nu nog buiten de academie – al kort na zijn verschijnen grote controverses opgewekt. Laat ik u eerst een commerciële – door Amazon Books gesponsorde – samenvatting geven:

'At fifty-two Professor David Lurie is divorced, filled with desire but lacking in passion. An affair with one of his students leaves him jobless and friendless. Except for his daughter, Lucy, who works her smallholding with her neighbor, Petrus, an African farmer now on the way to a modest prosperity. David's attempts to relate to Lucy, and to a society with new racial complexities, are disrupted by an afternoon of violence that changes him and his daughter in ways he could never have foreseen. In this wry, visceral, yet strangely tender novel, Coetzee once again tells "truths [that] cut to the bone." (*The New York Times Book Review*)'

Die korte samenvatting geeft veel, en laat, hoe kan het anders, ook belangrijke zaken weg. Wat we er bijvoorbeeld niet vinden is hoe Davids focus langzamerhand van de mens naar de zorg voor het dier verschuift, en dat is in een revolutionair Zuid-Afrika natuurlijk geen onschuldige keuze. Die keuze komt mede tot stand onder invloed van wat de samenvatting slechts als *violence* aanduidt. Dat geweld is veelvoudig: drie zwarte mannen die, lijkt het, de rekening van de apartheid komen indienen, dringen het huis van Lucy binnen waar haar vader David ook tijdelijk verblijft. David wordt in brand gestoken, wat hij overleeft, al is zijn gelaat geschonden; Lucy wordt drievoudig verkracht; de mannen doden Lucy's honden, stelen het huis leeg en gaan er met Davids auto vandoor. Het meest verontrustende is, dat Petrus, uit op Lucy's land, wellicht medeplichtig is, al was het maar door zijn afwezigheid tijdens de overval. Maar de wending naar het dier, die in Coetzees laatste publicatie *The Lives of Animals* (1999) nog meer expliciet naar voren komt, is niet alleen een angst voor, desillusie in, en cynisme over de raciale machtsverhoudingen (wat het ook is) maar ook een product van een generatieconflict tussen vader en dochter. Dat is een banaal woord maar het conflict is uiterst onbanaal beschreven. Davids keuze vloeit ook voort uit de noodzaak – op zijn leeftijd, na zijn desastreuze avontuur met de studente, na de verminking van zijn gezicht door de brand – de seksualiteit op te geven. Recht tegenover Davids keuze staat die van zijn lesbische dochter, die een even resolute als moeilijk te duiden keuze maakt voor een 'zwarte' toekomst en weigert aangifte te doen van wat haar is aangedaan.³⁸

Coetzees stijl in deze roman is meer 'realistisch' dan tevoren, maar is ook, wat André Brink over Michael K zegt, alleen maar 'deceptively lucid'.³⁹ Het is nog steeds een tekst van *indirections*, die de lezer niet vertelt hoe hij alles 'dient' te begrijpen, en men kan niet anders verwachten dan dat in een Zuid-Afrika met zijn strijd over literatuuropvattingen en in de verpolitiseerde Anglo-Amerikaanse academie het boek een twistappel zal worden tussen de postmoderne rekkelijken en de politiek preciezen.

Ik ben wat uitgebreider op deze roman ingegaan, omdat deze bij uitstek illustreert waar literatuur toe in staat is. Een relevant maatschappelijk engagement en een literaire vorm die gemakkelijke opposities en oplossingen vermijden. Zuid-Afrika maakt het een schrijver natuurlijk 'gemakkelijker' dan Nederland belangwekkende zaken aan de orde te stellen. Maar Coetzee heeft in zijn *Life of Animals* laten zien dat men ook los van de lokale politieke situatie maatschappijkritiek en literaire *indirections* kan combineren.⁴⁰

7. De holocaust

De jaren negentig leverden nog een intense terugblik op: op die andere apartheid van de eeuw en de daaruit voortvloeiende *holocaust* of *shoah*. De belangstelling voor de holocaust is uiteraard in Duitsland, maar ook in Amerika bijzonder groot. Men denke aan de holocaustmusea in Washington en vele andere Amerikaanse steden. Ons interesseert hier vooral de plek van de holocauststudies en andere oorlogsverwerkingen in literatuur en literatuurwetenschap.

De getuigenissen en studies zijn talrijk en zeker niet beperkt tot de jaren 1990. Eli Wiesel noemt al in 1977 de getuigenisliteratuur het genre van onze eeuw, zoals het sonnet dat was voor de Renaissance.⁴¹ Voor mijn blik op de jaren negentig koos ik vooreerst voor Shoshana Felman, *Testimony* (1992). Ik kende Felman als leerlinge van Paul de Man en als psychoanalytisch literair criticus. In een combinatie van beide persona's eindigde zij in 1985 haar bijdrage in *The Lesson of Paul de Man* met: 'The Navel is a Knot that is Cut'.⁴²

De navelstreng lijkt weer verbonden in deze *testimony*bundel. In het minst bevredigende hoofdstuk 'After the Apocalypse: Paul de Man and the Fall to Silence', probeert Felman een verklaring te vinden voor het zwijgen van de Man over zijn bijdragen in 1942 aan de door de Duitse bezetter gecontroleerde Belgische krant *Le Soir*. Daar stalde hij veel wollig gepraat over Duitse cultuur en een onfrisse bijdrage aan de antisemitisme *special* van de krant. Felman legt onder meer een relatie met De Mans verhaal over het zwijgen van Rousseau toen deze een ander de schuld gaf van zijn eigen vergrijp. De redenering heeft soms hetzelfde krampachtige patroon dat Derrida vertoonde in zijn verdediging van De Man en overtuigt even weinig.⁴³ Ortwin de Graefs tekstanalyses bieden betere aanzetten tot meedenken, ook en juist vanwege het publicatietijdstip van de door hem geanalyseerde artikelen. In *Serenity in Crisis* bespreekt hij namelijk De Mans andere werk van vlak voor, tijdens en vlak na de oorlog.⁴⁴

Heel wat interessanter dan Felmans De Man-hoofdstuk zijn de bijdragen van Felman en haar coauteur Dori Laub over de 'getuigenis': de getuigenis als onderwerp van onderwijs (Felman) en de getuigenis in psychoanalytisch perspectief (Laub).⁴⁵ Felman geeft verder in twee hoofdstukken analyses van twee romans van Albert Camus, *La peste* (1947) en *La chute* (1956). Ze brengt *La chute* in verband met het eerdere *La peste*, dat deels al illegaal gepubliceerd was tijdens de oorlog. *La peste* gaat over de pest in een Noord-Afrikaanse stad, maar wordt meestal gelezen als een allegorie over de verschrikkingen en de kampen van de oorlog. Felman leest nu *La chute*, waarin een man die een brug oversteekt niet omkijkt wanneer iemand in het water springt, als een herschrijving van het probleem van getuigenis en (non)interventie in *La peste* en dus in de oorlog. Felman

heeft, retorisch genoeg, haar artikel over het zwijgen van Paul de Man, tussen de twee Camus-hoofdstukken ingeklemd!

In Nederland redigeerden Elrud Ibsch, Anja de Feijter en Dick Schram in 1996 een bundel *De lange schaduw van vijftig jaar*, met onder meer een bijdrage van Schram over Armando, de dichter en schilder die blijvend gevormd lijkt door zijn opgroeien vlak naast (de sinistere geluiden van) kamp Amersfoort. Elrud Ibsch vraagt zich af in hoeverre postmodernistische ‘groteske uitvergrotingen en grensoverschrijvingen’ in de shoahliteratuur aanvaardbaar zijn.⁴⁶ Een soortgelijke twijfel ervoer ik zelf bij titel en locaties van Robert Beghini’s film *La vita è bella*.

De kwestie van fictionaliseren staat centraal in Ernst van Alphen’s *Caught by History*. Van Alphen zet kritische vraagtekens bij de dichotomie tussen historische tekst en verbeeldende tekst, en stelt vast dat voor vele kunstenaars de gebeurtenissen alleen indirect of zijdelings, dus literair, zijn uit te beelden. Zo beeldt Armando niet de oorlog uit maar ‘what is contiguous to it’. Door zijn landschapsbeelden (*Schuldig landschap*) omcirkelt hij het kamp Amersfoort, waarvan hij het geweld als kind hoorde en zag.⁴⁷

8. Deconstructie en interpretatie

Ik eindig – voordat ik de balans opmaak – bij deconstructie. Deconstructie is in de Angelsaksische wereld niet meer de geruchtmakende literair-kritische beweging van weleer. Het krijgt hier toch een lange paragraaf, ook omdat veel niet als zodanig geafficheerde interpretaties door deconstructie ‘besmet’ zijn. Veel interpretatieve bewegingen hebben van de ‘hermeneutiek van het wantrouwen’ geleerd, of het nu gaat om feministen, *black* of *queer criticism*, of postkoloniale studies. Ook wanneer ze het d-woord niet noemen.

De grote vijf lijken nog altijd De Man, Felman, Hartman, Johnson en Miller. De Man is overleden in 1983, met nalaten van zowel een treurige discussie als van een grote hoeveelheid metastudies. Hij zal zeker nog lang wetenschappelijke invloed uitoefenen. Johnson is een vooral feministische en ‘zwarte’ (joodse) criticus geworden. Felman is, zoals we zagen, sterk gericht op psychoanalytische interpretatie en op *testimony*. Beiden zijn uitgesproken Demaniaans. Miller is nog uiterst actief in literatuurinterpretatie, steeds anders en toch steeds dezelfde, af en toe wat pretentieuze zijwegen kiezend. Hartman is nog altijd Hartman.

J. Hillis Miller publiceerde in 1999 samen met Manuel Asensi een dubbeltekst, zoals we die wel kennen uit de vroege periode van deconstructie, bij Derrida en Hartman. Links een doorlopend verhaal van Asensi over het werk van Miller, rechts Miller zelf. Hij schrijft daar over de nieuwe transnationale universiteit, transnationaal in de zin van transcultureel, maar ook in de zin van een

wetenschap die voor een belangrijk deel gebruik maakt van het web. De literatuurwetenschapper van de toekomst ziet Miller als de classicus van nu: bezig met een verdwenen cultuur. Immers, literatuur zoals wij die kennen is gebonden aan het gedrukte boek en de hele context ervan. Het is iets heel anders of men Trollope van het net downloadt of dat men hem leest in de canoniserende uitgave van Oxford World Classics. Nou ja, we zien wel. Ik lees liever zijn springerige hoofdstuk over Proust, waar hij iets (veel) nieuws over Proust te zeggen heeft, onder meer over de relatie tussen literatuur en geschiedschrijving.⁴⁸

De laatste bundel van die andere grote deconstructieve lezer, Geoffrey Hartman, *The Critic's Journey*, is al in paragraaf drie aan de orde geweest. In een van de meest recente essays, 'Shakespeare and the ethical question', probeert Hartman antwoord te vinden op de vraag hoe het mogelijk is dat we in de ban raken van: 'those rash teenagers, Romeo and Juliet, or willful Lear and equally willful Cordelia, or gullible yet noble Othello? What shall we say of Iago, surrogate dramatist, whose devices we watch with fascination? Or of Richard III wooing Lady Anne at the funeral of the father-in-law he murdered. If Polonius is not true to his own self, why give this sinister or foolish counselor such fine maxims as "To thine own self be true"?'⁴⁹

Het antwoord zoekt Hartman in de manier waarop alle mogelijke overhaast van handeling en emotie door de taal heen moet gaan: 'Speech of one kind or another forces the issue, tests and tempers the mettle of each emotion, each character'. Dat is op zich nog niet ethisch, maar in de pauzes, in de pauzestructuur van poëzie, in de metrische en metaforische kwaliteiten 'a mutable beauty appears "messenger of sympathies/ That wax and wane in lovers' eyes."'

Het vertrouwen in de kracht van 'literatuur' dat uit deze uit Shelley geciteerde regels spreekt, vindt men bij Hartman ook ten aanzien van Wordsworth in *The Fateful Question of Culture*, zijn interventie in het canondebat. Wordsworths poëtische tussenkomst in de traumatische overgang van een agrarisch-rurale naar een industrieel-stedelijke maatschappij heeft, volgens Hartman, de Engelse politiek behoed voor 'the virulence of a nostalgic political ideal centering on rural virtue, which led to serious ravages on the continent.'⁵⁰

Barbara Johnsons *The Critical Difference* (1980) behoort nu tot *vintage*-deconstructie. Dat geldt bij uitstek voor haar analyse van *Billy Budd* van Melville, waar ze de kleine marge tussen schuld en onschuld onderzoekt. Ze introduceerde daar de sindsdien vaak zo wel vruchtbaar als modieus overgenomen formulering 'the difference within', een deconstructief alternatief voor binaire opposities als mannelijk/vrouwelijk, proza/poëzie en schuld/onschuld. In haar laatste bundel *The Feminist Difference* (1998) behandelt ze vooral vrouwelijke, zwarte en lesbi-

sche, auteurs. Ze opent met een evaluatie van de feministische literatuurkritiek en ze wijst op het 'verschil' dat deze al gemaakt heeft (*the difference it made*), mede door een bewustwording van die *difference within*:

'In the final analysis, literature is important for feminism because literature can best be understood as the place where impasses can be kept and opened for examination.'⁵¹

Johnson brengt steeds twee schrijvers bij elkaar, bijvoorbeeld Toni Morrison en Sigmund Freud of Charlotte Perkins Gilman en Nathaniel Hawthorne. In 'Gender and Poetry', een betoog waarin ze teruggaat tot Petrarca, vergelijkt zij het al dan niet mannelijke en vrouwelijke in de poëzie van Charles Baudelaire en Marceline Desbordes-Valmore.

En natuurlijk Derrida. Een in 1992 gepubliceerde bundel *Acts of Literature* brengt een interview door Derik Attridge, een nieuwe *Positions* zou men kunnen zeggen, waar Derrida nog eens uitlegt wat de relatie is tussen deconstructie, literatuur en filosofie, en nogmaals zijn fascinatie voor het fictionele in de filosofie naar voren brengt. Verder bevat de bundel een verzameling van eerder gepubliceerde artikelen en hoofdstukken met literatuuranalyses. Daarin de klassiekers over Mallarmé, Rousseau, Kafka enzovoort.

After Derrida van de tegenwoordig zo vruchtbare Engelse literatuurwetenschapper Nicholas Royle is een speelse inleiding op Derrida (*after*: op zoek naar), in navolging van (*after*) Derrida en een beschrijving van wat er komt na (*after*) Derrida. Royle heeft in zowel literair-kritische als psychoanalytische hoofdstukken aandacht voor de vaak verwaarloosde komische aspecten bij Derrida.⁵²

Twee boeken noem ik nog: *Wlad Godzich, The Culture of Literacy* en *Deconstruction is /in America* onder redactie van Anselm Haverkamp, een nuttige bloemlezing met onder anderen Peggy Kamuf over *political correctness* en Jonathan Culler over poëzie. Ik eindig bij Paul Bové's *Mastering Discourse*. Ik heb namelijk nog iets goed te maken. Mijn overzicht vermeldt weinig Foucault, een poststructuralist die velen liever is dan Derrida. Bové doet dat 'beter'. Hij analyseert het succes van courante theorieën en de politieke en institutionele posities van de theoretici: Derrida, de Man, maar ook Irigaray, Kristeva en Foucault. Foucault heeft, zo zegt hij, nog niet de politieke interpretatie gehad die hij verdient en die zou aantonen dat 'the critique of disciplines, of representation, of the state, and of the subject are fragments of a complex effort to rewrite the tools of intellectual political work made possible by the enlightenment.'⁵³ Voor een congresverslag van de impact van Foucault op literatuurwetenschap en *cultural*

studies kan men terecht bij de door John Neubauer verzorgde bundel *Cultural History after Foucault*.⁵⁴

9. Balans

Mijn betoog is retorisch op een ‘conclusie’ gericht. Daarop mikten mijn keuzes. Ik heb een keuze gemaakt uit wat mij in de literatuurwetenschap van de twintigste eeuw en met name in die van de jaren 1990 heeft gefascineerd. Bijna steeds had ik het daarbij over teksten die aan proberen te tonen dat er een categorie ‘literair’ is. Dat deden de formalisten (*poetic function*), dat doet Hartman (*anti-monumentalism*), dat doet Johnson (‘impasses can be kept’), dat doet Derrida (dat gaat niet in een slagzin) en dat doe ik. Als ik nog eens teruggrijp op het motto van Quine, dan reken ik me evenzeer tot de *sages* als tot de *cranks*. Wie *sage*, wie wijs is, weet dat er een categorie ‘literair’ is, die de maatschappij tot discussies, voorkeuren, opwinding, plezier en woede brengt. Maar om die opwinding geheel te delen moet je ook een tikje *crank* zijn. *Crank* is volgens Collins niet alleen maar een excentriek maar ook ‘a fanciful turn of speech’ en dus retoriek.

Als je de categorie ‘literatuur’ ontkent ben je ook een beetje *sage* – een definitie van literatuur zal nooit helemaal lukken – maar toch echt ook een beetje *crank*. Toen ik jaren geleden in de Universiteitsraad van de Universiteit van Amsterdam zat, ging daar het verhaal dat alleen in de theologische faculteit niemand meer in God geloofde. Maar, om met W.F. Hermans te spreken, ze zijn niet bij de pakken gaan neerzitten.⁵⁵ *Mutatis mutandis* krijg ik wel eens een vergelijkbaar idee van de letterenfaculteiten als het over literatuur gaat, maar daar zit men soms wel bij de pakken neer. In zo’n situatie bestaat een risico dat een letterenfaculteit, en een algemene literatuurwetenschap, de voeling met een maatschappij die wel in literatuur gelooft verliezen. En hun object verliezen. En dat object is een specifiek soort tekst, *aus Mangel der Geschichte entstanden*.

Het is allemaal goed en wel dat we ‘empirisch’ achter de categorie literair proberen te komen, maar er is voor mij nog een andere empirie dan de empirische lezer. De literatuurwetenschappelijke lezer moet vragen die over literatuur leven kunnen beantwoorden en moet dus weten wat zijn object tot iets bijzonders maakt. En om bij het motto van Novalis aan te sluiten: literatuur kan iets wat andere teksten niet kunnen. Dat blijkt in mijn Duitse en Zuid-Afrikaanse voorbeelden. Dat blijkt in de zo populaire palimpsestische herschrijvingen van de geschiedenis van Carlos Fuentes of die van de Cubaanse geschiedenis in het wonderlijk magische *Tuyo es el Reino* van Abilio Estévez. Voor Zuid-Afrika kan je daar nog *On the Contrary* en het recente *The Rights of Desire* van André Brink aan toevoegen. In Nederland is er op wat bescheidener schaal *Publieke Werken*

van Thomas Rosenboom, in de Verenigde Staten zijn er Don DeLillo's epos over de koude oorlog *Underworld* en de misschien wel meest literaire roman van de laatste decennia *Mason and Dixon*, het verhaal van twee achttiende-eeuwse astronomen en landmeters, waarin je onder andere leert dat het verschil tussen astrologen en astronomen, waar Quine zo zeker van is, ook een culturele aanname is, een culturele aanname die ik overigens deel.⁵⁶

Een literatuurwetenschap zoals door mij begrepen houdt zich in de woorden van Fokkema niet 'met "onderwerpen" bezig, maar met problemen. Als men geen problemen ziet die met het literaire lezen en schrijven te maken hebben, kan men de literatuurwetenschap beter links laten liggen.' Dat is ook dichtbij het standpunt van Jonathan Culler op rijpere leeftijd, van de dito Peter Brooks en Stephen Greenblatt, en als u niet in autoriteiten gelooft dan hebt u dat misschien wel van literatuur geleerd.⁵⁷

In de jaren zestig en zeventig werden overal in Nederland opleidingen Algemene literatuurwetenschap gesticht of uitgebreid. Er waren stevige doctorale opleidingen van twee jaar na het kandidaats, later van drie jaar na de propedeuse. De minachting voor de humaniora, die sedert twintig jaar de budgetten bepaalt, heeft daar veel van afgebroken. Als we argumenten willen vinden om iets terug te winnen voor het vak moeten we, vind ik, eerst duidelijk maken dat we in een categorie literatuur geloven en dat we onze studenten en de samenleving daar iets over te zeggen hebben.

Praat ik daarbij alleen als een representant van de algemene literatuurwetenschap? Jonathan Culler pleit er, in zijn zo-even aangehaalde artikel (in Bernheimers inventaris van standpunten over *comparative literature*) voor om *cultural studies* aan de talenafdelingen over te laten voor wie de populaire cultuur misschien wel even interessant is als 'hoge' literatuur. Algemene literatuurwetenschap zou dan weer meer een *poetics* moeten worden, zich richten op wat haar object specifiek maakt. Zo'n splitsing lijkt me in elk geval voor neerlandistiek ongewenst. Neerlandistiek is in de academische wereld achtervanger van het literaire spel. Wat bijvoorbeeld Engels betreft: daar kun je volgens mij het belang van Amerikaans *baseball* ook eens proberen uit te leggen via Don DeLillo's *Underworld*. Dat levert, zoals uit mijn slotcitaat kan blijken, nog wat culturele winst op en tekstplezier:

'Marian caught me once looking at the ball. I was standing at the bookshelves with the ball in my hand and she thought it was like Hamlet gazing on Yorick's skull or maybe Aristotle, even better she said, contemplating the bust of Homer. That was nice, we thought. Rembrandt's Homer and Thomsons' homer. We smiled at that.'⁵⁸

Noten

- ¹ Brooks, C. (1947). *The Well Wrought Urn: Studies in the Structure of Poetry*, New York: Reynal & Hitchcock; Barthes, R. (1963). *Sur Racine*, Paris: Seuil; Bray, R. (1927). *La formation de la doctrine classique en France*, Paris: Hachette; Goodkin, R.E. (1991). *The Tragic Middle: Racine, Aristotle, Euripides*. Madison, Wis.: University of Madison Press; Genette, G. (1972). 'Discours du récit'. In: *Figures III*, Paris: Seuil; Bal, M. (1977). *Narratologie: essais sur la signification narrative dans quatre romans modernes*, Paris: Klincksieck; Hillis Miller, J. (1985). *The Linguistic Moment: from Wordsworth to Stevens*, Princeton, N.J.: Princeton University Press; Man, P. de (1979). *Allegories of Reading*, New Haven and London: Yale University Press; Fetterley, J. (1978). *The Resisting Reader: a Feminist Approach to American Fiction*, Bloomington: Indiana University Press; Alphen, E. van (1989). *Bang voor schennis?: inleiding in de ideologiekritiek*, Utrecht: HES.
- ² Vargas Llosa, M. (2001). *Het feest van de Bok (La Fiesta del Chivo, 2000)*, vertaald door A. van der Wal, Amsterdam: Meulenhoff; Coetzee, J.M. (1999). *Disgrace*, London: Secker and Warburg.
- ³ Niekerk, M. van (1994). *Triomf*. Kaapstad: Queillerie. Marlene van Niekerk publiceerde in 1994 de Afrikaanse roman, *Triomf*, over de barokke blanke onderlaag in Johannesburg. De Nederlandse vertaling van Riet de Jong-Goossens en Robert Dorsman verscheen in 2000 bij Arena in Amsterdam.
- ⁴ Pynchon, T. (1998). *Mason and Dixon*, London: Vintage.
- ⁵ Oversteegen, J.J. (1982). *Beperkingen: Methodologische recepten en andere vooronderstellingen en vooroordelen in de moderne literatuurwetenschap*, Utrecht: Hes.
- ⁶ Cambridge, Mass: MIT-Press, 1965. De doorbraak van de transformationeel-generatieve linguïstiek begint weliswaar in 1957 met Chomsky's *Syntactic Structures*, maar de echte hausse dateert van de periode na *Aspects*. Terzijde: alle vakken hebben hun problemen. Als de voorstellen van de Commissie De Rooij worden aangenomen zullen toekomstige studenten bij *Verlichting* aan pruiken denken en bij lezing van mijn tekst veronderstellen dat Chomsky's en Van Dijks zwierige harddossen onecht waren.
- ⁷ Kayser, W. (1948). *Das sprachliche Kunstwerk: eine Einführung in die Literaturwissenschaft*, 387. Bern: Francke.
- ⁸ Wellek, R. en A. Warren (1948). *Theory of Literature*, New York: Harcourt Brace and World. Vertaling van T. Etty, T. Anbeek en J. Fontijn (1974). Amsterdam: Athenaeum, Polak & Van Gennep. Het tijdstip van vertaling leidde tot hoon van wat starre methodologen als Cees van Rees (*Spektator* 4/7). Teun van Dijk was wat milder over W en W , maar zei dat de auteurs van dergelijke

- ‘klassieke’ studies het ‘methodologische probleem wat nu eigenlijk een theorie is’ miskenden. Dijk, T. A. van (1971). *Moderne literatuurtheorie: een experimentele inleiding*, 134. Amsterdam: Van Gennep.
- ⁹ Levin, S. (1962). *Linguistic Structures in Poetry*, Den Haag: Mouton; Bierwisch, Manfred (1965) ‘Poetik und Linguistik’, in: Helmut Kreuzer und Rul Gunzenhäuser, Hrsgg., *Mathematik und Dichtung*, 45-66. München: Nymphenburger; Van Dijk, 134.
- ¹⁰ Culler, J. (1975). *Structuralist Poetics*, 3-31. London: Routledge & Kegan Paul.
- ¹¹ Todorov, T. (1965). *Théorie de littérature: textes des formalistes russes*, Paris: Seuil. Het net als de eerste Chomsky bij Mouton gepubliceerde Victor Erlich, *Russian Formalism* (1955) kreeg zijn brede populariteit pas door de herdruk in datzelfde *annus mirabilis* 1965.
- ¹² Auerbach en Curtius verschenen in Bern bij Francke; Staiger bij Atlantis in Zürich. Ik heb het *bon mot* over de toen zo populaire ontleder van het volksprookje Vladimir Propp van Bernhard Scholz.
- ¹³ Kuhn, T. (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago: The University of Chicago Press. De studie is vooral populair geworden in zijn tweede herziene druk van 1970. De paradigmatische paradepaarden uit de literatuurwetenschap zijn Jauss, H.R. (1970). *Literaturgeschichte als Provokation*, Frankfurt M.: Suhrkamp; en Iser, W. (1972). *Der implizite Leser*, München: Fink. De Nederlandse populariteit verliep onder meer via Fokkema, D.W. en E. (Kunne-) Ibsch (1977). *Theories of Literature in the Twentieth Century*, London: Hurst, en Segers, R. (1980). *Het lezen van literatuur*, Baarn: Ambo.
- ¹⁴ Voor een verder overzicht van de literatuurwetenschap in de jaren zestig en zeventig zie Luxemburg, J. van, ‘Literatuurwetenschap in Nederland’, in *Raster* 77/4, 85-108, en Luxemburg, J. van, M. Bal en W.G. Weststeijn (1981). *Inleiding in de literatuurwetenschap*, Muiderberg: Coutinho. Voor de empirische literatuurwetenschap biedt Schmidt, S. J. (1980 en 1982). *Grundriß der empirischen Literaturwissenschaft*, 2 Bd., Braunschweig: Vieweg, een gezaghebbend overzicht. Zie voor latere ontwikkelingen ook Fokkema, D. en E. Ibsch (1992). *Literatuurwetenschap en Cultuuroverdracht*, Muiderberg: Coutinho. Zie ook Laan, N. (2001), ‘Stand van zaken’, in: *Nederlandse Literatuur*, 5 1: 78-87.
- ¹⁵ Barthes, N. (1970), *S/Z*, Paris: Seuil. Voor de (structuralistische) narratologie zie onder anderen Barthes, R. (1966). ‘Introduction à l’analyse structurale des récits’, in *Communications*, 8, 1-27; Genette, G. (1972). *Figures II*, Paris: Seuil; Bal, M. (1977). *Narratologie*, Paris: Klincksieck, (zie noot 1). Het spoor van de semiotiek wordt hier niet verder gevolgd.
- ¹⁶ Boheemen-Saaf, C. van (1980). ‘Contemporary American Literary Criticism:

- A Reconnaissance of its Continental Connections', *Neophilologus* 54 1, 1-18. De brief uit de *Times* ontleen ik aan Royle, N., *After Derrida*, Manchester: Manchester U.P., 1. Mijn wat negatieve opmerking over de *Times* berust niet op de plaatsing van die brief. Om heel andere redenen is in Engeland bijna overal de term *quality paper* vervangen door *broadsheet*. Omdat ik hier toch aan het woord ben maak ik een uitzondering voor vooral de *Financial Times*.
- ¹⁷ Derrida, J. (1985). 'De blik van Oedipus', in: *Sporen. De stijlen van Nietzsche* (Éperons, 1972), vertaling Ger Groot, Weesp: Wereldvenster, 171. Het citeren van een vertaling is een icoon van de verdwijnende leeskennis van het Frans, zelfs bij literatuurwetenschappers, maar ook van mijn bewondering voor Ger Groots vertalingen en inleidingen.
- ¹⁸ Hillis Miller, J. (1977). 'Nature and the Linguistic Moment', in U.C. Knoepfmacher and G. B. Tennyson (eds.). *Nature and the Victorian Imagination*, Berkeley: University of California Press, 451.
- ¹⁹ Derrida, J. (1992). 'This Strange Institution Called Literature', in: *Acts of Literature* (ed.), by Derek Attridge, New York/London: Routledge, 55-56. De 'jouissance' is het meest *joyeusement* beschreven in Barthes, R. (1973). *Le plaisir du texte*, Paris: Seuil.
- ²⁰ Zie voor een helder overzicht van historiserende benaderingen Hamilton, P. (1996). *Historicism*, London: Routledge. Het citaat van Spivak is uit Spivak, G. Chakravorty (1990). *The Postcolonial Critic: Interviews, Strategies, Dialogues* (ed.), Sarah Harasym, New York/London: Routledge, 155. Stephen Greenblatts interessantste werk is misschien wel *Shakespearean Negotiations*, Berkeley: University of California Press, 1988, een Foucauldiaanse studie van de intertekstualiteit (of van de circulatie van *social energy*) tussen Shakespeare's theater en andere historische 'teksten'. Voor de Greenblatt die Bacon's *genius literarius* weer aanriep: 'What is the History of Literature?', *Critical Inquiry* 23 (1997) 3: 460-481.
- ²¹ Hartman, G. (1999). *The Critic's Journey: Literary Reflections 1958-1998*, New Haven: Yale University Press, xi-xxxii.
- ²² *Idem*, xxviii.
- ²³ Brooke-Rose, C. (1991). *Stories, Theories and Things*, Cambridge University Press.
- ²⁴ Rushdie, S. (1985, 88). *Shame*, London: Jonathan Cape, geciteerd in Brooke-Rose, 181.
- ²⁵ Brooke-Rose, 183. Rushdie, S. (1988). *The Satanic Verses*, London: Penguin/Viking. Fuentes, C. (1976), *Terra Nostra*, Barcelona: Seix Barral.
- ²⁶ Childs, P. (ed.) (1999). *Post-colonial Theory and English Literature: a Reader*, Edinburgh University Press, 421.
- ²⁷ Steiner, W. (1995). *The Scandal of Pleasure*, University of Chicago Press, 117-

119.

- ²⁸ *Idem*, 145.
- ²⁹ Hampson, R. *idem*, 201.
- ³⁰ Bloom, H. (1999). *Shakespeare: the Invention of the Human*, London: Fourth Estate.
- ³¹ Lie, N. and Th. D'haen (eds.) (1997). *Constellation Caliban*, Amsterdam: Rhodopi. Er zijn talloze andere bloemlezingen vanuit postkoloniaal perspectief. Zo is er bijvoorbeeld de bundel rond Frans en Nederlandse kolonialisme van Julia Clancy-Smith and Frances Gouda, *Domesticating the Empire: Race, Gender, and Family Life in French and Dutch Colonialism*, Charlottesville: University Press of Virginia, 1998; daarin Pamela Pattynama over *De stille kracht* van Couperus (85-107).
- ³² Visser, N. (1997). 'Postcoloniality of a Special Type: Theory and Its Appropriations in South Africa', in: *The Yearbook of English Studies*, London: Modern Humanities Research Association, 79-94.
- ³³ *Literator* 18 (1997) 3, onder redactie van Hein Viljoen en Elizabeth Hentschel.
- ³⁴ Ik schreef over *Animal triste* in de *special* van *Literator*. Zie vorige noot. Voor een overzicht van de *Wendeliteratuur* zie Froehling, J. e.a.a. (1997) Hrsgg, *Wende-Literatur: Bibliographie und Materialien*, Frankfurt M.: Peter Lang; Maron, M. (1995). *Animal triste*. Frankfurt: Fischer.
- ³⁵ Wolf, C., (1990). *Was bleibt*, Frankfurt: Fischer; Brussig, T. (1995), *Helden wie wir*. Berlin: Volk und Welt. Simanowski, R., 'Die DDR als Dauerwitz', op: www.uni-mainz.de/~lange/helden_wie_wir.html
- ³⁶ Krog, A. (1998). *Country of my Skull*, Johannesburg: Random House.
- ³⁷ Dovey, T., (1987). 'Coetzee and His Critics: the Case of *Dusklands*', in: *English in Africa*, 14/2: 15-30. Citaat op bladzijde 14.
- ³⁸ Coetzee, J.M. (1999). *The Life of Animals*, London: Profile Books, London: Princeton University Press; voor *Disgrace* zie noot 2.
- ³⁹ Brink, A. (1998). 'Interrogating Silence: New Possibilities Faced by South African Literature', in: Jolly, R. and D. Attridge (eds.), *Writing South Africa: Literature, Apartheid, and Democracy 1970-1995*, Cambridge University Press, 14-28.
- ⁴⁰ Zeer recentelijk bood ook André Brink weer zijn unieke mix van literatuur, retorica, geschiedschrijving en maatschappijkritiek in *The Rights of Desire*, London: Secker and Warburg, 2000.
- ⁴¹ Geciteerd door Felman, *Testimony*, 6. Zie volgende noot.
- ⁴² Felman, S. and D. Laub M.D. (1992). *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History*, New York/London: Routledge; Felman S. (ed.) (1982). *Literature and Psychoanalysis*, Baltimore: Johns Hopkins U.P.; 'Postal Survival, Or the Question of the Navel', in: *The Lesson of Paul de Man*

= *Yale French Studies* 66 (1985), 49-72.

- ⁴³ Derrida, J. (1988). 'Like the Sound of the Sea within a Shell: Paul de Man's War', in: *Critical Inquiry*, 14 3, 590-652.
- ⁴⁴ Graef, O. de. *Serenity in Crisis: A Preface to Paul de Man, 1939-1960*, Lincoln and London: U. of Nebraska Press, 3-42.
- ⁴⁵ Felman en Laub ontlenen veel van hun materiaal aan het *Yale Video Archive for holocaust Testimonies*, dat in 1981 is opgezet door Geoffrey Hartman. Hartman heeft ook over de verwerking van de holocaust gepubliceerd, onder meer in *The Longest Shadow: in the Aftermath of the Holocaust*, Bloomington: Indiana U.P., 1994.
- ⁴⁶ Ibsch, E., A. de Feijter en D. Schram (red.) (1996). *De lange schaduw van vijftig jaar: voorstellingen van de Tweede Wereldoorlog in literatuur en geschiedenis*. Apeldoorn: Garant.
- ⁴⁷ Alphen, E. van (1997). *Caught by History: Holocaust Effects in Contemporary Art, Literature, and Theory*, Stanford University Press.
- ⁴⁸ Hillis Miller, J. (1999). *Black Holes*; Manuel Asensi, J. *Hillis Miller of Boustrophedonic Reading*, Stanford University Press, 357 en 359.
- ⁴⁹ Hartman, *Journey*, 89; zie noot 21.
- ⁵⁰ Ib. 96. Het citaat is uit Shelleys 'Hymn to Intellectual Beauty'; Hartman, G., (1997). *The Fateful Question of Culture*, New York: Columbia University Press, 7. Hartman is juist op dit punt bekritiseerd door Ortwin de Graef in *Nieuw Zuid*. Ik ken dit artikel alleen als preprint.
- ⁵¹ Johnson, B., (1998). *The Feminist Difference: Literature, Psychoanalysis, Race, and Gender*, Cambridge Mass.: Harvard University Press, 13.
- ⁵² Nicholas Royle is ook met Andrew Bennett auteur van *Introduction to Literature, Criticism and Theory* (1995), second edition, London: Prentice Hall Europe, 1999, een werkje dat ik liever aanbeveel dan Culler, J., (1997). *Literary Theory: a Very Short Introduction*, Oxford University Press. Culler offert daar inleiden op aan zijn onderhand irritante obsessie met 'theory'. Bennett en Royle weten daarentegen wat inleiden is en geven bovendien rijke bibliografische noten.
- ⁵³ Godzich, W. (1994). *The Culture of Literacy*, Cambridge Mass.: Harvard University Press; Haverkamp, A. (ed.) (1995), *Deconstruction is/in America: A New Sense of the Political*, New York University Press; Bové, P.A. (1995), *Mastering Discourse: the Politics of Intellectual Culture*, Durham: Duke University Press.
- ⁵⁴ Neubauer, J. (ed.) (1999). *Cultural History after Foucault*, New York: De Gruyter.
- ⁵⁵ Het citaat is uit *Onder Professoren*. Amsterdam: De Bezige Bij, 1975, 69.

- ⁵⁶ Estévez, A. (1997). *Tuyo es el Reino*, Barcelona: Tusquets, Engelse vertaling *Thine is the Kingdom*, London: The Harvill Press, 2001; Brink, A. (1993). *On the Contrary*, London; Secker and Warburg; Roosenboom, T. (1999). *Publieke Werken*, Amsterdam: Querido; DeLillo, D. (1997). *Underworld*, London: Picador; Pynchon, T. *Mason and Dixon*, zie noot 4.
- ⁵⁷ Fokkema, D. (2001). 'Het aantoonbare belang', *Frame* 15 1, 94. Ik ben er me van bewust dat Fokkema dat misschien iets minder louter tekstueel bedoelt dan ik; Culler, J.: in Bentheimer, C. (1995). *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*, Baltimore: Johns Hopkins University Press. In *Frame* 15 (2001) 1, bladzijden 4-11 krabbelt hij wat terug; 'Specters of Comparison'. Peter Brooks houdt een pleidooi voor de *poetics* en *aesthetics* in 'Aesthetics and Ideology: What Happened to Poetics?', in: *Critical Inquiry* 20 (1994) 3, bladzijden 509-523. Stephen Greenblatt zie noot 20.
- ⁵⁸ DeLillo, 132; 'homer' met een kleine letter is een populair woord voor een homerun. De rest weet u.

Parameters, positions, perspectives: on the future of literary studies

A. Rigney

Prelude

That the study of literature has a promising future or, indeed that it has a future at all, is not something that everyone seems to assume. Hence the recent appearance of at least two publications with the interrogative title “Does Literary Studies have a Future?”. In practice, to be sure, such question marks often prove to be simply a prelude to some reaffirmation of the fact that literary studies is very important indeed for various reasons and that therefore it deserves to be pursued in the future. Thus Bruce Fleming, the author of “What is the Value of Literary Studies?”, to quote another recent title, answers his own question with a pious and inevitably self-serving account of how studying literature contributes to the quality of public discussions.¹ In many cases, then, the interrogative mode turns out to be more like a rhetorical ploy. Nevertheless, the current popularity of the question mark as the starting point of discussions on the future of literary studies does seem indicative of a certain lack of confidence as compared to some thirty years ago: at that time literary scholars were full of plans for the future, busy founding journals like *New Literary History* and *Poetics Today* and, in the Netherlands, founding chairs of Comparative Literature. At that time literary studies looked less like a discipline with an uncertain future needing to justify itself than like a model and source of inspiration for other disciplines who were in the process of going through the famous ‘linguistic turn.’²

A quarter of a century along the line, the future of literary studies *is* less certain and at first sight looks less rosy. For only an academic ostrich would deny but that literary studies has lost some of the impetus, authority, and visibility it enjoyed as a discipline in the seventies and eighties.³ This reduction in prominence is partly a matter of shortcomings among literary scholars themselves who have not always been successful at making explicit their goals and procedures to others or in moving with the times. But it is also a result of major developments outside the discipline itself that have simply changed the academic and cultural framework in which literary studies is carried out. Partly as a result of the earlier success of literary studies in pointing out the role of symbolic processes in all forms of expression, the study of culture has itself been broadened. This has meant among other things the introduction of new courses of study such as *Algemene*

Cultuurwetenschappen, and it has meant that traditional programmes at Dutch Universities are often no longer identified by the term 'X-language and literature' (as in 'Franse taal en letterkunde') but by 'X-language and culture' (as in "Franse taal en cultuur"). But if at first sight the embrace of 'culture' in the nomenclature may seem threatening to 'literature,' in fact it is symptomatic of the opening up of exciting new avenues of research in literary studies and the possibility of new types of cooperation with those working in other disciplines. With this broadening of the field, of course, there inevitably also comes the challenge to renegotiate the place of literary studies as a distinct specialism within the broader field of the Humanities.

Pace a number of recent doomsayers, then, we have not entered into some sort of terminal crisis. Uncertainties, interdisciplinary exchanges, and partner-switching are a chronic part of literary studies (for some, the successes of the seventies and eighties also meant a crisis in traditional ways of looking at things). And in being chronically in a state of crisis and renegotiation, literary studies is perhaps no different from other disciplines in the Humanities (*Why History?*, *History in Crisis?*, *Deconstructing History*, are also recent titles⁴). It is arguable that it is precisely because the Humanities have no pre-given instrumental role that their value is constantly a matter of discussion in the light of changing circumstances. This is not just a matter of opportunism or fashion-consciousness, but the source of intellectual innovation. At least it can be such, as long as change is not mere promiscuity and as long as past gains are consolidated and not merely traded in for the promise of something different.

A note of clarification: in assessing recent trends in the pages which follow, I write from the perspective of literary studies as such (*literatuurwetenschap*) rather than from the perspective of any single philology. I do so from the conviction that it is necessary to conceive of literary studies as a distinct specialism within the Humanities: it is that scholarly endeavour which is directed towards a general understanding of the nature and role of the literary medium in human societies. Seen in these terms, the discipline includes both the historical study of the literary medium in particular societies and the attempt within the framework of the specialist variant called 'comparative literature' (*algemene literatuurwetenschap*) to coordinate the findings of the individual philologies so as to formulate more generally valid theories.⁵ Although emphases necessarily vary, all literary research (whether or not it is focussed on a single language area and/or on a particular period) is ideally informed by theoretical reflection and aims to contribute, however indirectly, to our general theoretical understanding of literary phenomena. In turn, theoretical reflection is constantly to be tried and tested in relation

to specific instances of the literary. These are obvious methodological principles perhaps, but they bear repeating in face of the tendency of those discussing the development of literary studies to divorce 'theory' from research into historically and nationally specific forms of literature.

Parameters

In assessing the current prospects for literary studies, we need to look at the parameters within which literary research takes place, paying attention to (1) changes within the culture at large, and (2) infra-structural developments specifically affecting the organization of research in the Netherlands.

(1) *Cultural changes*

Traditionally, the discipline of literary studies has based its *raison d'être* on the importance of literature itself. Crudely put: given the symbolic importance of literature in general (and certain writers in particular), it follows that whatever is said about literature or about those writers must be important too. There is a certain measure of truth in this argument (which is basically the one put forward by Bruce Fleming in the article referred to above) if only because examining culturally important phenomena must somehow contribute to our attempts to understand the workings of culture. But it is rather weak as a basis for an academic discipline since it supposes a passive, and hence theoretically questionable, relation between object and study. Moreover, the argument becomes especially weak in face of the changing role and status of literature within the culture at large.

In a recent survey, Antoine Compagnon has argued with respect to France that there has been a sharp reduction in the variety of works being published and reprinted and in the number of books being read. He predicts the demise of 'literature' as a common frame of reference and as *the* forum for the elaboration of common values. Figures for the Netherlands also suggest that reading for pleasure has declined in the last fifty years in face of competition from other leisure activities and from the television.⁶ Whatever the precise situations in the various countries may be (and the figures partly depend on what counts as 'reading' or as 'literature') one thing is clear: even if literary works continue to be read in great numbers (and the phenomenal success of the Harry Potter books seems to suggest that they are) and even if the last decade has seen the international fashion for women's reading groups, literature has now to share its cultural space, if not yet its symbolic prestige, with alternative forms of entertainment in other media (film, television, computer). The result is that although there is still a Nobel prize for literature and not for film, literature no longer occupies the preeminent role

it still occupied in the nineteenth century when literary studies first took institutionalized form. Moreover, it has become apparent that modern literary culture is itself inextricably bound up with the visual culture and with the new technological possibilities offered by the internet.

That other media also play a role in the culture at large is not in itself new, but the scale and power of the new media are such that they have spawned the need for systematic study within the academy. Inevitably the emergence of the new field of media studies provides more traditional disciplines (literary studies, art history) with fresh institutional competition when it comes to attracting students and new academic talent.

Literary scholars may not with impunity turn their backs on these cultural changes since to ignore them would be to risk future marginality and parochialism. This means that literary scholars, whether they like it or not, are forced to reconsider seriously the frontiers of their field and their place within the Humanities at large. Symptomatic in this regard is the fact that recent issues of *New Literary History* and recent meetings of the MLA (Modern Languages Association) have tended to include the analysis of film as a natural extension of their research into verbal artefacts on the grounds presumably that the poetics of film is comparable to that of more traditional literary forms and fulfils comparable functions.

Accepting the fact that literature needs to be studied alongside other media and in relation to them, and that verbal and visual forms of expression are often interlinked, represents a positive development which opens the way to interesting new fields of research. But enthusiasm for other forms of expression may also have a downside if it turns out to be a recipe for abandoning the study of literature altogether in favour of an exclusive focus on contemporary, popular visual culture under the aegis of Anglo-American style 'Cultural Studies.' The danger of neglecting the literary medium is all the greater since some people seem to confuse the desire to be 'relevant' with the necessity of restricting one's field of study to the contemporary, media-dominated scene.

But recognizing the changing cultural parameters in which literary scholars operate does not have to mean that we are necessarily condemned to abandon literature in favour of the visual media, however important it is that these be studied too. For it does not follow from the changing status of literature at the present time that literature in general or the literature of other periods has become irrelevant. To begin with, textual forms of expression still remain culturally significant and, as such, deserve to be studied. Secondly, and perhaps even more importantly, the literature of the past provides an enormous body of evidence

for understanding long-term cultural processes and hence for understanding the specificity of what is taking place now. Indeed, studying the past and specifically the literary past (as the greatest reservoir of cultural memory) has arguably become all the more important in the light of rapid cultural change.

2. infrastructural changes

The setting up of 'research schools' (*onderzoekscholen*) in the Netherlands in the last decade has had a positive influence on research in the Humanities by providing a forum for intellectual debate and a framework within which graduate students can be given additional specialist training. Given the brevity of graduate training here which inevitably restricts the development of graduate seminars at PhD level (4 years is the official duration of PhD study), the current situation is still a long way from the extensive training offered in North American graduate schools (where 5-6 years is the norm). But the research schools certainly represent an improvement with regard to the isolated position of junior researchers a decade ago, and have provided new possibilities for intellectual exchange within the inevitably 'small world' of Dutch scholarship.

Literary research takes place within the framework of the OSL, the Huizinga Instituut voor Cultuurgeschiedenis, the Onderzoekschool voor Vrouwenstudies, the Onderzoekschool for Mediëvistiek; Oikos. Local faculties also provide various institutional frameworks for literary studies, often within some interdisciplinary grouping of researchers (the Onderzoeksinstituut voor Geschiedenis en Cultuur in Utrecht, the 'onderzoekswaartepunten' at the Vrije Universiteit, the Rudolf Agricola Instituut in Groningen, the Instituut voor Cultuurgeschiedenis and the Amsterdam School for Cultural Analysis [ASCA] at the Universiteit van Amsterdam, and so on). As the names of the national research schools indicate, only the OSL (Onderzoekschool voor Literatuurwetenschap) is primarily concerned with literary issues (even then, the name is to a certain extent deceptive since, reflecting some of the changes mentioned above, it also involves in a limited way researchers whose focus is on the new media and the performing arts). Within the other research schools, the study of literature is usually part of a more general programme focussed on a thematic issue, on the culture of a particular period or, as in the case of the Huizinga Instituut, focussed more generally on cultural history in the period 1500-1800.

There is no doubt that these interdisciplinary frameworks are enriching for literary research since, as was suggested above, it has become clear that the most productive framework for literary studies is the culture-at-large rather than some narrowly defined, 'autonomous' field of literature which has been extracted

from its cultural context. But all carving up of research fields is ultimately rather arbitrary and in practice, as is well known, affiliation with one school rather than another seems often to have been decided en bloc for particular faculties rather than left to the affinities of individual researchers (thus no researchers from the universities of Amsterdam and Groningen are members of OSL). In any event, the way in which the cultural field has been divided up among the research schools has meant the creation of all sorts of new divisions along temporal, thematic, and methodological lines which are not immediately apparent from the names of the schools or institutes in question. Thus the OSL concentrates on the nineteenth and twentieth centuries (with an emphasis on the latter); literary research in the Huizinga institute takes care of the earlier periods as far back as the Middle Ages where, like members of an intellectual relay team, other research schools take over. These sorts of divisions make sense in light of the legitimate desire to concentrate in a more holistic, interdisciplinary, and international way on certain periods than was possible within the traditional framework of national philologies. But the end result is a certain fragmentation of the field of literary studies as such with an absence of dialogue between those concerned with specific issues (for example, gender, postcolonial cultures) and those working on literary phenomena in different periods. What this in effect means is that within the Netherlands specialists in the literature of the earlier periods have increasingly lost contact with specialists of the twentieth- and twenty-first centuries. This can only be considered a loss for both parties in the long term. Similarly, there has been a tendency for theoretical reflection to end up being divorced from much of the practice of literary history and restricted to reflections on contemporary culture. Clearly, more intensive cooperation between the research schools is called for if literary scholars are to develop the same level of corporate visibility and organisational strength as linguists.

Arguably, by now the only common forum for literary research in the Netherlands is the VAL (Vereniging voor Algemene Literatuurwetenschap), though given the proliferation of research frameworks in the last decades, this organisation has generally been condemned to a marginal existence. Nor is there a common professional journal for all those working in literary studies: in 1995 *Forum der Letteren* went out of existence in face of the increasing discomfort of the linguistic-literature combination which had seemed so obvious in the 1960s when the journal was started; it was succeeded by *TvL: Tijdschrift voor literatuurwetenschap* which, despite its very promising beginnings in 1996, went out of existence in 1998 having failed to be commercially viable (it was in turn replaced by a *Jaarboek voor literatuurwetenschap*, the first number of which appeared in 2001).

To a certain extent, of course, this fragmentation within the discipline is not specific to the Netherlands, but the result of the specialisation and the inevitable regroupings of disciplinary forces which regularly occur in the Academy as the natural byproducts of scholarly innovation. In the particular case of literary studies, the fragmentation can be seen as a result of 'exogamous' preferences on the part of literary scholars who in recent years have perhaps been busier exploring new relations with other disciplines (cultural history, sociology, psychology, art history) in interdisciplinary frameworks such as 'women's studies,' 'European studies,' 'Renaissance studies,' than in forms of cooperation with their 'own kind.' Exciting as all of this may be, it is not without its dangers for the viability of literary studies as such in the long term – and, one may add, for the interdisciplinary enterprise itself. After all, inter-disciplinarity is ideally a multilateral affair and depends on the vitality of the individual disciplines, which ensures that scholars can bring a specific expertise and focus to collective discussions.⁷ The tendency for literary studies to lose its disciplinary profile is not merely worrying, therefore, because it puts traditional loyalties under pressure (after all, disciplines are historical formations which may change and dissolve for good reasons). The problem is one of content: the general study of culture risks losing a distinct type of expertise relating to poetics in general and the production and reception of verbal artefacts in particular.

Finally, it should be pointed out that the emphasis on programmatic research in the current funding policies of NWO has provided new challenges for literary scholars. Like many of their fellows in the Humanities, literary scholars have traditionally been soloists and conceived their research in terms of rather exclusive personal projects. They are now being forced to change their approach to research and some shifts in strategy have occurred. But going by the limited number of successful applications for funding, adapting to the new research climate is proving difficult. Whether it is more difficult for literary scholars than for anyone else is a moot point (linguists seem to have managed the transition quite well). But for better or worse, the challenge for literary scholars remains, as do the institutional implications of failing to meet it.

Positions

Before sketching a disciplinary profile anno 2001, something needs to be said regarding theoretical developments in the past decades. Under the influence of structuralism, the theory which blossomed in the 1960s was above all related to poetics (hence the titles of such journals as *Poétique*, *Poetics*, *Poetics Today*). In practice, then, the principal concern was with the structure of texts and the na-

ture of communication, the principal partner was linguistics (hence the cooperation which formed the basis of *Forum der Letteren*), and the dominant theoretical framework that of semiotics (concerned as De Saussure had put it, with the 'life of signs in society'). 'Reception aesthetics,' even as it represented a new departure direction reader-research, can be seen with hindsight as a child of its time in that it too was still largely text-oriented and hence a form of poetics.

Since the 1960s, many of the insights of structuralist poetics have become integrated into the various national philologies. The study of narrative in particular still borrows heavily from structuralist narratology even as the underlying aims of structuralism, and what now appears as its interpretative naivety, have been challenged. It was precisely these insights into poetics and the critique of representation accompanying them which proved to be of interest and value in other disciplines such as historiography and anthropology.⁸ Indeed, they can be said to have facilitated the extension of the field of 'culture' as an object of study, by drawing attention to the symbolic processes involved in a whole range of forms of representation. As such structuralist poetics and semiotics contributed to the blossoming of cultural history within the discipline of history and to the emergence of Cultural Studies as a new field of research focussed on contemporary, popular culture.⁹

Since the early eighties and especially within the increasingly preponderant Anglo-American tradition, post-structuralist philosophy in one form or another (or postmodernism as it is sometimes called) with its emphasis on heterogeneity and marginality and its radicalization of the semiological critique of representation has been immensely influential across the Humanities. Within the field of literary studies, it has also fed into a number of new departures based on the deconstructive 'reading' of texts from a particular thematic perspective: new historicism, postcolonialism, gender studies and queer theory (to this list might also be added 'cultural analysis' as practised in ASCA, though this is distinguished less by its particular thematics than its application of post-structuralist semiotics to the 'reading' of the visual arts).

The rapidity with which the often politically correct themes have succeeded each other, together with the tendency of some interpreters not to see beyond the interpretive framework which they repeatedly and predictably project onto the material they are dealing with, has revealed a disturbing tendency among literary scholars to converge on the intellectual flavours of the month rather than to work on long term projects. This 'follow-the-theoretical-consensus' behaviour has done little to enhance the reputation of literary scholars among the academic community at large, not to mention the general public who find little enlighten-

ment in the obscure, concept-laden and often self-referential language used by epigones.¹⁰ These sort of excesses, however, should not blind us to the fact that post-structuralist philosophy has made an indelible mark on all those working in the field of literary studies (as in other fields of the Humanities) and that many of its basic principles and its critique of all forms of essentialism have now been taken on board by people working in different traditions. Within literary studies in particular, it has been extremely important in forcing literary scholars to rethink the practice of interpretation, the identity of texts, the 'authority' of writers, and the historicity of culture.

Public discussions in the Netherlands on the merits and demerits of post-structuralist 'Theory' as a model for literary studies have been much less charged than in Britain and the United States where socially committed 'close reading' has traditionally been dominant. Discussions among literary scholars in this country have also been marked by the dissenting presence of 'empirical literary studies' (ELS) a minor, if growing international movement with a strong basis in Germany, some of whose adherents are active in the OSL. Looking towards the social sciences for models, empirical literary studies is characterized on the one hand by its preference for quantitative and experimental methods and, on the other hand, by its interest in the psychological processes which take place in literary reading and the sociological factors which influence reading behaviour.¹¹ Indeed, the very importance attached in ELS to questions of method (in some ways, a salutary new note in literary studies) has in effect meant restricting the field of study to those limited types of questions which can be addressed using statistics and experiments. Thus while ELS has led among other things to insights into literary socialization and the place of reading within the range of other leisure and cultural activities, the cost is necessarily a neglect of other sorts of issues (relating to textual analysis and poetics, for example, or to the evolution of literature) which cannot be treated with methods from the social sciences.¹²

In many ways, empirical literary studies is the mirror-image of deconstruction and post-structuralist cultural analysis: where the latter emphasizes the subjective or 'situated' dimension of all understanding, the former emphasizes the importance of developing intersubjective methods and collective research programmes; where the former performs readings of texts, the latter is shy of any form of textual interpretation. The very sharpness of this contrast between the two research traditions in the 1980's and 90s unfortunately led to a false dichotomy in Dutch polemics between empiricism (identified with quantitative methods) and interpretation (identified with deconstruction and the freedom enjoyed by interpreters) which has seriously hindered productive cooperation between those following different approaches.

Against the background of the methodological innovations and polemics mentioned above, a significant ‘historical turn’ in literary studies has become apparent. This interest in the historical dimensions of literature has produced some of the most substantial and innovative work of recent years. By the ‘historical dimension of literature’ is understood here the perceived necessity of studying literary phenomena in relation to the historical context in which they occur either as fresh products or as objects of appropriation at a later point in time (literary texts are among other things characterised by their capacity *as* texts to be re-used ‘out of context’ at later moments). This interest in the historical or contextualised dimensions of literature can in part be seen as a reaction to the universalist ahistoricism of structuralism and to the hodiecentrism of much deconstruction, and it represents the convergence of the postmodernist concern with ‘situatedness’ and diversity, and the old style historicist pursuit of literary history (a pursuit of biographical and textual information, it should be noted, which has been going on all the time in the margins of the theoretical developments sketched above). This renewed interest in the historical contexts of literature includes the movement known as New Historicism (in which literary texts are considered within particular periods as transformations of other social discourses).¹³ But it is also a much broader phenomenon which extends to the study of the role of literature in colonial and postcolonial societies, an extremely important field of research in recent decades.¹⁴ It also extends to new forms of literary history focussed, not just on texts as such, but also on the way those texts are produced, circulated, read, and valued; in short, on the workings of the literary medium in particular societies (the field of book history and publishing among others has been particularly productive).¹⁵

In some cases, the renewed interest in literary history is arguably fed by a desire to retreat from theoretical complexities to the relatively safe-haven of ‘straightforward’ fact-gathering in which analysis plays a subordinate role. But by and large recent literary history (like other fields of history) has been informed by a constructivist epistemology which understands historical knowledge as a product of a dialogue between past and present in which texts of all sorts function as evidence. In the light of this theoretically-informed and reflexive sort of history the division between ‘literary theory’ and ‘literary history’ (implied by the CGW in its initial invitation to write this piece) has ceased to be a fruitful one.¹⁶ As a number of recent works have demonstrated, historical study is in principle a part of, and not an alternative to, theory formation. This realisation has opened up new possibilities for literary scholars to cooperate with historians trained in the historical disciplines.¹⁷ In this interdisciplinary exchange, literary scholars may

have a particular contribution to make to current debates in theoretical history precisely because of their expertise regarding the problems involved in interpreting textual evidence and constructing cultural canons.

Are there any general tendencies which draw together the various theoretical movements of the last decades? One thing at least is clear. There has been a widening of the field of study, and this involves more than literary scholars becoming interested in the new media and the visual culture. Whereas it seemed natural three decades ago that the 'literary text' was the exclusive object of study, by now it has become generally accepted that 'literary' texts are just only one sort of text alongside others. Even more importantly, it has become apparent that texts are less like finished and immutable products, than the starting point for a series of reading acts; that they are hinges in a wide variety of social practices. In this respect, we could speak of a 'pragmatic' turn in literary studies, whereby attention is being increasingly paid to the social context within which literary phenomena occur and the literary medium functions: what do people do with texts and what do texts do for individuals and groups? In light of such questions, the study of isolated texts has become extended to include research into the ways in which actual readers – individuals and groups – deal with specific texts and how their understanding is controlled in the social realm by cultural and political institutions.¹⁸ This interest in what has been called 'the literary culture' – or, to adapt De Saussure's phrase, in the 'life of texts in society' – has been manifested almost across the board: in introspective post-structuralist readings of particular texts; experimental studies of the psychology of reading; sociological studies of contemporary reading practices; historical studies of reading practices; historical and sociological studies of the organization of the literary culture (networks, institutions, agencies); historical studies of the relation between postcoloniality and literary culture.¹⁹ All of this has meant an exciting expansion of the field of literary research and the possibility of connecting up the claims which have been made about the function of literature on the basis of close-reading with the various contexts in which texts actually function. More than thirty years ago, literary scholars nowadays are concerned with the ways in which literature is embedded in social practices alongside other media, and with the ways in which its aesthetic function is linked to other possible functions such as the elaboration of shared values, identity-formation, and the construction of cultural memory.

Prospects

Whither literary studies? How to consolidate the undoubted gains of the last decades while staking out a distinct place for studies of 'the literary' within the

broader framework of a general study of culture? Future developments within the discipline are naturally dependent both on its current configuration and on the willingness of scholars to take new initiatives and seek out new interdisciplinary partners. But speculation on the future inevitably veers towards laying down some mental tracks directing those developments. What follows then in conclusion is less an account of what in all likelihood will spontaneously occur than a vision of the goals I would like to see us explicitly working towards:

1. Literary studies is conceived as a subset of 'cultural studies,' a term which I deliberately use here without the capitalization of Anglo-American Cultural Studies. Whereas the latter is defined by its focus on contemporary popular culture, especially visual culture, the cultural studies envisaged here is much broader in scope and has a historical dimension. Considering literature as part of a range of cultural practices, rather than as something autonomous, allows us to ask different questions regarding its role (including the role of some works as the highly-valued focus of interpretation). Going back to the situation where literary scholars only talked to each other – and only about highly valued 'great works' whose 'greatness' justified any commentary on them – is an option not to be countenanced.
2. Studying literature within the framework of culture involves comparison with other forms of representation (including painting and the plastic arts; performing arts, film and television, internet). Within this framework, literary scholars and those concerned with the other media talk to each other about such issues of common concern as 'narrativity,' 'representation,' 'esthetic value,' 'persuasiveness,' 'identity formation,' 'cultural canons,' 'intercultural transfer,' 'cultural memory,' and so on. They work towards developing research programmes around common questions and they work towards comparing their results. But within all of this, the study of the production and reception of texts remains the central task – the core business – of literary scholars. This specialisation is not simply a matter of parochial self-interest based on a fear that the discipline might otherwise dissolve in some great cultural soup. Rather it is based on the conviction that understanding how texts are made and how meaning is produced, what sorts of effects texts can have on people, and what sort of long-term changes can occur in what is written about and what is valued, is vital to the understanding of culture both past and present. This calls for a specialist knowledge of writing and reading conventions, of textuality, and of the workings of imagination through language.
3. As this emphasis on 'writing' implies, literary scholars do not restrict themselves to literature as this has traditionally been defined in terms of genre (fiction

of all sorts, poetry...) or in terms of quality (valuable texts, usually written in a particular genre). Traditionally literary studies focussed on (English, French, German, Greek) literature, conceived of as the canon of texts recognised by cultural authorities as having literary quality and as such meriting preservation, dissemination, and 'study.' For a variety of convergent reasons, including the cultural developments mentioned at the beginning of this piece but also theoretical reflection on the nature of literary value and the pervasiveness of literary models in representations of the world, focussing exclusively on the literary canon is no longer defensible. Too many other literary phenomena call for analysis: on the one hand, popular and 'second-rate' works in literary genres, and works with a cult status; on the other hand, the literary dimension of works written in non-literary genres (journalism, philosophy, history, memoirs and other sorts of ego-documents, letters). By 'literary dimension' I understand the way in which language and models from earlier texts are recycled in the making of new texts which give shape to thought and experience and which may please readers in such a way that they too acquire value as texts and hence cultural longevity. The matter of cultural value continues to be extremely important within this broader framework, then, but as an issue to be investigated alongside other issues (for example, the construction of cultural heritage) and not as something given.

4. Literary scholars focus on texts as meaning- producing and pleasure-producing artefacts which function as such within a social context. This means that attention is paid to the composition of particular texts – poetics and discourse analysis remain the core of literary studies – but also to the uses to which texts are put and the activities involved in their production and dissemination. In studying the latter, literary scholars will collectively call on a variety of forms of evidence, ranging from textual analysis, to the results of experiments on actual readers to different sorts of archival materials bearing on the literary culture under examination. The broadening of the sorts of issues being addressed and the methodological pluralism this implies mean that individual scholars can no longer 'go it alone.' Thus alongside methodological pluralism will come new skills in cooperating with other scholars both within the discipline and outside it, as they deal with different cultural periods or linguistic areas, different media, or with the material domains of culture.
5. In all of this, literary research breaks with its own past and becomes more oriented towards the formulation of interesting questions. Whereas most polemics in the past revolved around the object of study (Literature-with-capital-L or not) or questions of method ('interpretation of individual texts' or

something else), future literary research spends more energy on formulating interesting questions regarding literary activities and their relationship to other sorts of social practices (what is the influence of fictional representations in general, and literary ones in particular, on the elaboration of shared values? how do fictions provide models for interpreting public and private events? for guiding behaviour? and so on). It is the questions being asked and the desire to find answers to them, and not any a priori preference, which determine the relevance in any given instance of a 'national framework,²⁰ a particular method, a comparison with the visual culture, or the need to cooperate with specialists in other fields.

6. The fact of working within an inter-disciplinary framework will make literary scholars more aware of the specificity of their own academic mission and expertise. As importantly, it will make them more adept in explaining their goals and making explicit their procedures – to themselves and to others – a skill which will hopefully increase their chances of success in the competition for funding research.
7. Finally, literary scholars do not have to spend yet more time and energy on yet more reorganisation of the infra-structural parameters for research at faculty and national level. Given adequate funding and regular sabbaticals for the purpose of sustained research, they simply get on with the manifold and exciting tasks still awaiting them.

Noten

- ¹ Eugene Goodheart, *Does Literary Studies have a Future?* (University of Wisconsin Press, 1999). see also in the same vein: Hans Ulrich Gumbrecht, "The Future of Literary Studies?," *New Literary History* 26.3 (1995): 499-518; Bruce E. Fleming, "What is the Value of Literary Studies?," *New Literary History* 2 (2000): 459-76; David Perkins, *Is Literary History Possible?* (Johns Hopkins University Press, 1992).
- ² *New Literary History* was founded in 1969; *Poétique* in 1970; *Poetics* in 1971; *Critical Inquiry* in 1974; *Poetics Today* (initially entitled *PTL*) in 1976.
- ³ Antoine Compagnon has recently complained bitterly about the under-representation of literary scholarship in public discussions in France, pointing to the absence of literature as a theme in a series of 366 programmes on "l'ensemble des connaissances humaines" and to the fact that when literary scholars do manage to put in a public appearance they are usually presented as 'historians' or 'philosophers' – as if, Compagnon concludes, to be a literary scholar was to be untrustworthy; *Le débat* 110 (2000): 136-54. Gumbrecht (op.cit.), reflecting on the situation in the U.S.A. and Germany, also believes that literary scholars are having a public relations problem, but sees this as a matter of literary scholars continuously thinking they're being marginalised, whereas the public are in fact looking to them (in vain) for guidance. The idea of 'literary scholars' guiding the public fits awkwardly into the Dutch situation where the role of 'cultural critic' à la Matthew Arnold or of the 'intellectuel' à la Sartre has never been a prominent one.
- ⁴ Keith Jenkins, *Why History?* (London: Routledge, 1999); Alan Munslow, *Deconstructing History* (London: Routledge, 1997); Norman J. Wilson, *History in Crisis? Recent Directions in Historiography* (Saddle River, NJ: Prentice Hall, 1999).
- ⁵ The term 'comparative literature' is used here as a translation for 'algemene literatuurwetenschap,' a term which was recently replaced by ministerial decree by 'literatuurwetenschap' in the university courses of study. Although in the short term this poses problems for the recognisability of ALW as a discipline, the term 'literatuurwetenschap' does have the advantage of allowing us to conceive of a general (historically and theoretical informed) literary studies to which both ALW and the individual philologies belong as variants. When the national philologies and comparative literature are thus conceived as part of a common enterprise focussed on the study of literature (comparable as such to linguistics which is focussed on language) the distinction between 'literatuurwetenschap' and 'letterkunde' (sometimes used to indicate a 'softer' and less 'scientific' alternative) becomes redundant.

- ⁶ Compagnon, *op. cit.*; on figures for the Netherlands, see Wim Knulst and Gerbert Kraaykamp, "Trends in Leisure Reading: Forty Years of Research on Reading in the Netherlands," *Poetics* 26 (1998), 21-41; for trends in Germany, see Bodo Franzmann, ed., *Handbuch Lesen, im Auftrag der Stiftung Lesen und der Deutschen Literaturkonferenz* (Munich: Saur, 1999).
- ⁷ A strong disciplinary basis at the level of undergraduate teaching remains crucial since that is where future researchers get their primary training. In the Netherlands, fortunately, most undergraduate students of the national philologies are obliged to follow an introductory course (*Inleiding Algemene Literatuurwetenschap*) which gives a basic introduction to literary studies as a scholarly endeavour which is rooted in the individual language departments while also extending beyond it. Hopefully, those designing new BA and MA-programmes will strengthen the 'inter-departmental' perspective in the treatment of national literatures by conceiving supplementary courses in comparative literature and methods of literary study so that when students get to the level of specialization they both know the literature (and culture) of a particular language area and are theoretically and methodologically equipped as literary scholars to carry out work in whatever interdisciplinary framework seems appropriate to the questions they want to ask. Hopefully too, those designing programmes within the new study *Algemene Cultuurwetenschappen* will also maintain distinct disciplinary emphases within the broad framework they provide.
- ⁸ See à titre d'exemple with regard to historiography, Hayden White, "The Historical Text as Literary Artifact," in R.H. Canary and H. Kozicki, eds., *The Writing of History: Literary Form and Historical Understanding* (University of Wisconsin Press, 1978), 41-62; id. *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation* (Johns Hopkins University Press, 1987); Philippe Carrard, *Poetics of the New History: French Historical Discourse from Braudel to Chartier* (Johns Hopkins University Press, 1992). With regard to anthropology, see for example, James Clifford and George E. Marcus, *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography* (University of California Press, 1986). For the range of discourses which became open to poetical analysis, see Christopher Nash, ed., *Narrative in Culture: The Uses of Storytelling in the Sciences, Philosophy, and Literature* (London: Routledge, 1990) and Frank Ankersmit, Marinus C. Doeser, Aron Kibédi Varga, *Op verhaal komen: over narrativiteit in de mens- en cultuurwetenschappen* (Kampen: Kok-Agora, 1990).
- ⁹ The journal *Representations* (1983-) reflects this broad interest in representation and has provided a forum for both literary scholars and historians. In the Netherlands, the highly successful journal *Feit & Fictie: Tijdschrift voor de*

geschiedenis van de representatie (1993-) reflects a similar trend. The introduction to *The New Cultural History*, ed., Lynn Hunt (University of California Press, 1989), is significantly entitled "History, Culture, and Text" (pp.1-22), a conjunction of terms which indicates the importance textual analysis has assumed for cultural historians. [Since this essay was originally written, 'Cultural Studies' has been introduced to Dutch academia in Ginette Verstraete and Jan Baetens, eds., *Cultural Studies: Een inleiding* (Nijmegen: Vantilt, 2002).]

- ¹⁰ In recent years, jargon-ridden literary analysis has been a frequent butt of sardonic commentary in the English-language media; see for example, the *Times Literary Supplement*, 15 December 2000 (p.14).
- ¹¹ The keynote lectures at the large international ELs conference which took place in Utrecht in 1998 provide a good survey of the field; see S. Janssen en N. van Dijk, eds., *The Empirical Study of Literature and the Media: Current Approaches and Perspectives* (Rotterdam, Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen, 1998). For empirical studies of literary socialization see *à titre d'exemple*, E. Andringa and D. Schram, eds., *Literatuur in functie: empirische literatuurwetenschap in didactisch perspectief* (Houten: Bohn Stafleu, 1990).
- ¹² For a polarized view of 'interpretation' and 'empiricism,' see for example Douwe Fokkema and Elrud Ibsch, *Literatuurwetenschap & cultuuroverdracht* (Amsterdam: Coutinho, 1992). In a recent number of *Frame*, Frans-Willem Korsten provides (an equally polarized) critique of the empiricist position entitled "Sasotr(1)t," 14/2-3: .28-42. In the same issue, Margrit Schreier's contribution, "Methods and Methodology for the Empirical Study of Literature," seems to suggest a greater willingness on the part of 'empiricists' to address the issues involved in qualitative research and (to a lesser extent) textual interpretation; pp. 5-27.
- ¹³ On New Historicism, see for example, Catherine Gallagher and Stephen Greenblatt, *Practicing New Historicism* (Chicago: Chicago University Press, 2000); a critical review of the movement is to be found in Jürgen Pieters, *Moments of Negotiation: The New Historicism of Stephen Greenblatt* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2001).
- ¹⁴ The field of postcolonial studies is enormous and extends far beyond the area of literary research; on the relation between literature and postcoloniality, see for example, Bill Ashcroft, *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-colonial literatures* (London: Routledge, 1989).
- ¹⁵ As an indication of type and scope of the enormous work done in book history in recent decades, see Henri-Jean Martin and Roger Chartier, eds., *Histoire de l'édition française*, 4 vols. (Paris.: Promodis, 1983-86) and, with respect to the

Netherlands, J.J. Kloek and W.W. Mijnhardt, *Leescultuur in Middelburg aan het begin van de negentiende eeuw* (Middelburg: Zeeuwse Bibliotheek, 1990) and J.A. Baggerman, *Een lot uit de loterij: familiebelangen en uitgeverspolitiek in de Dordtse firma A. Blussé en Zo* (Den Haag: SDU, 2000).

- ¹⁶ For an example of the way theoretical reflection can be interwoven with historical exploration and analysis, see James Chandler, *England in 1819: The Politics of Literary Culture and the Case of Romantic Historicism* (University of Chicago Press, 1998); also William Warner, *Licensing Entertainment: The Elevation of Novel Reading in Britain, 1684-1750* (University of California Press, 1998). In contrast, Mieke Bal's *Quoting Caravaggio: Contemporary Art, Preposterous History* (Chicago University Press, 1999) thematises history, but fails to engage with the past in its intractability.
- ¹⁷ Part of this interdisciplinary cooperation will also involve sorting out territorial claims to certain types of competence and perhaps to a partial revision of the institutional divisions between cultural historians -- the historians 'proper' -- and literary historians; on the rivalry between 'cultural' and 'literary' historians, see my "Reflections in a country churchyard: Over de grenzen van de literatuurwetenschap;" *Tijdschrift voor Literatuurwetenschap* 1: 6-14.
- ¹⁸ The interest in literary institutions could already be seen in Peter Bürger, et al, eds., *Aufklärung und literarische Öffentlichkeit* (Frankfurt: Suhrkamp, 1980) and Jacques Dubois, *L'institution de la littérature: Introduction à une sociologie* (Brussels: Labor, 1983). Recently, it has led to a series of specific studies relating to the workings of literary institutions at particular periods: Theodore Ziolkowski, *German Romanticism and its Institutions* (Princeton University Press, 1990); Lawrence Rainey, *Institutions of Modernism: Literary Elites and Public Culture* (Yale University Press, 1998); Frans Ruiter and Wilbert Smulders, *Literatuur en moderniteit in Nederland 1840-1990* (Amsterdam: Arbeiderspers, 1996). The project "National Learning: Scholars and Cultural Nationalism in the Nineteenth Century" (currently being directed by Joep Leerssen at the University of Amsterdam participates in this more general contextualising approach to literature, while focussing specifically on its role in the evolution of cultural nationalism.
- ¹⁹ Wolfgang Iser's *Literature at War, 1914-1940: Representing the 'Time of Greatness'* (Yale University Press, 1999), for example, provides an exemplary account of the relationship between literature and military interests in World War One. Similarly, Alice Kaplan, *The Collaborator: The Trial and Execution of Robert Brasillach* (University of Chicago Press, 2000) studies the symbolic role of 'the writer' at a time of social crisis.

²⁰ Among other things, attention to processes of dissemination and reception means that the rationale for studying literary texts on the basis of the language in which they were produced (French literature, Dutch literature, and so on) becomes less obvious: after all works are also read in translation and, as the controversy around the Oxford literature curriculum brought to light several years ago, there is as much reason for studying the *Decameron* (a huge influence on Chaucer) as part of the literary culture of England as there is for studying *Beowulf*.

Algemeen of bijzonder, de westerse letterkundes in literatuurwetenschappelijk perspectief

P.J. Smith

1. Ter inleiding

Dit essay zou moeten gaan over ‘de betekenis van de bestudering van de letterkunde van afzonderlijke talen tegenover die van de letterkunde in het algemeen’. Zo luiden althans de bewoordingen waarin mij het onderwerp door de Commissie Geesteswetenschappen werd voorgelegd. In eerste instantie kon ik niet veel met deze formulering beginnen: zij is namelijk op storende wijze ambigu. Dit komt vooral (maar niet uitsluitend) door het ondoorzichtige gebruik van het voorzetsel *tegenover*. Wordt daarmee bedoeld ‘in relatie tot’? Enigszins gesimplificeerd en gesteld in vraagvorm zou het onderwerp dan luiden: wat is de relatie tussen de algemene literatuurwetenschap en de bestudering van de afzonderlijke literaturen?¹ Of betekent tegenover hier ‘in vergelijking met’? We komen dan tot de omineuze vraagstelling: wat is het belang van de bestudering van de afzonderlijke literaturen vergeleken met dat van de algemene literatuurwetenschap? Pregnanter gesteld: is de ALW in wetenschappelijk of maatschappelijk opzicht belangrijker (of juist minder belangrijk) dan de bestudering van de afzonderlijke literaturen? Na enige aarzeling heb ik besloten voor beide onderwerpen te kiezen.

In het eerste deel van dit essay (de paragrafen 2 tot en met 7) zal ik ingaan op de relatie tussen het algemeen-theoretische en het bijzondere in de literatuurwetenschap. Het tweede deel (de paragrafen 8 en 9) zal vooral apologetisch van toon zijn. Omdat ik ervan uitga dat de ALW in de andere essays van deze bundel voldoende aandacht krijgt, zal ik hier de verdediging op me nemen voor de bestudering van de afzonderlijke literaturen – een apologie die overigens beslist niet gericht zal zijn tegen de ALW.

De complexiteit van het onderwerp heeft tot gevolg dat mijn visie hierop heel persoonlijk is. Volgens goed Montaignaans gebruik zal dit essay daarom niet alleen beschouwend-relativerend van toon zijn, maar vooral ook subjectief-persoonlijk. Ter bepaling van mijn gedachten over het onderwerp heb ik korte gesprekken gevoerd met enkele collega-onderzoekers uit mijn directe (overwegend Leidse) omgeving.² Dit is natuurlijk bij lange na niet voldoende: het onderwerp zou eigenlijk op grondige en systematische wijze door een commissie bestudeerd moeten worden. Het persoonlijke karakter van deze tekst maakt het nodig direct al vanaf het begin de lezer duidelijk te maken wat mijn eigen positie is in het onderzoeksveld, zodat hij weet uit welke hoek de wind waait. Mijn perspectief zal

onbedoeld maar onvermijdelijk Leids gekleurd zijn. De voorbeelden zijn veelal genomen uit mijn eigen vakgebied: de Franse letterkunde. Dit, plus mijn werkzaamheid op het terrein van zowel de vroegmoderne als de twintigste-eeuwse literatuur, alsmede mijn verbondenheid met het Huizinga-Instituut zullen ongetwijfeld mijn visie een bepaalde kleur meegeven.

In tegenstelling tot wat de bovengenoemde Montaigne zou doen (die elke retorische *dispositio* afwijst) begin ik mijn betoog met een afbakening van mijn onderwerp. Ten eerste gaat het mij hier om de wetenschappelijke bestudering van de afzonderlijke literaturen, wat wil zeggen dat ik in eerste instantie het universitaire onderwijs in de letterkunde buiten beschouwing laat. Pas verderop zal ik kort op het onderwijs ingaan: dit onderwerp kan immers niet buiten beeld blijven, niet alleen omdat het onderzoek uit het onderwijs voortkomt, en daarin weer zijn neerslag heeft, maar ook omdat het letterkundig onderzoek in Nederland voor een belangrijk deel bepaald wordt, en financieel mogelijk gemaakt wordt door (of via) het onderwijs.

Een tweede beperking betreft het vakgebied van de vergelijkende literatuurwetenschap. Alhoewel mijn eigen onderzoek comparatistisch gekleurd is, heb ik te weinig affiniteit met de historische ontwikkeling van dit gebied en met de theorievorming daarvan om mij aan enige beschouwing hierover te wagen.

Een derde beperking van mijn onderwerp betreft de neerlandistiek – dit vanwege de atypische positie die dit vak inneemt, zowel nationaal als internationaal. Wel zal de neerlandistiek in mijn betoog ter sprake komen als vergelijkingspunt of als (tegen)voorbeeld.

De laatste beperking heeft betrekking op de te bespreken letterkundes. Ik zal het hier uitsluitend hebben over de Engelstalige literatuur (dus inclusief bijvoorbeeld de Amerikanistiek), de Franstalige literatuur (dus ook bijvoorbeeld de Frans-Canadese of de Franstalige Algerijnse literatuur), de Spaans- en Portugeestalige literaturen (dus ook bijvoorbeeld de literaturen van Latijns-Amerika), de Duitstalige en de Italiaanse literaturen. Andere westerse letterkundes ('westers' in de brede zin van het woord), zoals de Scandinavische en de Slavische, zullen buiten beschouwing blijven, al zal ik in dit essay voor het gemak de term 'westerse letterkundes' (in beperkte zin) geregeld gebruiken.

In de volgende paragrafen zal ik ingaan op de volgende onderwerpen: de relatie tussen de ALW en de afzonderlijke letterkundes (de paragrafen 2, 3 en 4), de inbedding van het letterkundig onderzoek in de landelijke infrastructuur (paragraaf 5), de verwevenheid van onderzoek en onderwijs (paragraaf 6) en tot slot het belang van het onderzoek naar de afzonderlijke letterkundes en de daaruit voortvloeiende doelstellingen van deze letterkundes (de paragrafen 7 en 8).

2. Literatuurwetenschap tussen algemeen en bijzonder

Wat is de relatie tussen de wetenschappelijke bestudering van de afzonderlijke literaturen en de wetenschappelijke bestudering van de literatuur in het algemeen? Voor een buitenstaander zou het antwoord op deze vraag betrekkelijk eenvoudig zijn: in de wetenschap is immers de relatie tussen het algemene en het specifieke een wisselwerking waarvan beide profiteren en waarvan de ‘vooruitgang’ vergeleken kan worden met een opgaande spiraalbeweging. Dit is in de literatuurwetenschap niet het geval, en eigenlijk is dat maar goed ook. Dat de vergelijking met een spiraalbeweging hier niet toepasbaar is, heeft verschillende oorzaken. Enerzijds komt dit doordat het algemene zelf versnipperd is in een groot aantal deelgebieden en richtingen: na het structuralisme (Genette, Greimas, Todorov, Kristeva, Barthes, Lacan, et cetera) is er, zelfs in een klein land als het onze, een veelheid aan interculturele, intermediale en interdisciplinaire invalshoeken ontstaan. Zo zijn sinds jaar en dag de verschillen in de wijze waarop de ALW beoefend wordt enorm groot tussen bijvoorbeeld Groningen, Amsterdam en Tilburg. Anderzijds wordt de ondoorzichtigheid van de relatie tussen het algemene en het bijzondere in de hand gewerkt door de diversiteit van het Nederlandse onderzoek naar de afzonderlijke literaturen. Deze diversiteit wordt, wat betreft het object van het onderzoek (de afzonderlijke literaturen), zowel geografisch bepaald (literaturen van de verschillende Europese talen of landen) als temporeel (middeleeuwse, vroegmoderne, moderne letterkunde).

3. De diversiteit binnen de ALW

Het is voor mijn betoog belangrijk kort in te gaan op de diversiteit van het algemene, alhoewel dit onderwerp in de andere essays ongetwijfeld beter en diepgaander behandeld zal worden. In hun uitstekende, in 1993 verschenen inleiding in de ALW onderscheiden de literatuurwetenschappers B. van Heusden en E. Jongeneel³ de volgende deelgebieden van de literatuurwetenschap: de filosofie van de literatuurwetenschap, de theoretische literatuurwetenschap, de hermeneutiek en het empirisch onderzoek. Dit zijn onderscheidingen die het profiel aangeven van de ALW in Nederland. Zo is de UvT empirisch, de VU was dit tot voor kort ook, en aan de andere universiteiten wordt er zowel theoretisch als hermeneutisch onderzoek verricht. Voor hun gebruik van de term algemeen in ‘algemene literatuurwetenschap’ geven Van Heusden en Jongeneel de volgende motivatie:

‘Er zijn twee redenen waarom men dit vakgebied “algemeen” noemt. Omdat haar object de wereldliteratuur is, onderscheidt de algemene literatuurwetenschap zich allereerst van de studie van de letterkunde van een land of taalgebied. Bovendien

beperkt de algemene literatuurwetenschap zich niet tot tekstinterpretatie en literatuurgeschiedschrijving, maar besteedt nadrukkelijk aandacht aan algemeen-theoretische en filosofische kwesties' (11).

De huidige ontwikkelingen verlopen zo snel dat hun gebruik van de termen 'algemeen' en 'wereldliteratuur' nu reeds gedateerd aandoet. De gecanoniseerde literaire tekst staat tegenwoordig lang niet altijd meer centraal (vandaar dat de term 'wereldliteratuur' niet meer op zijn plaats is). Het immanent-literaire karakter van het onderzoeksobject is losgelaten: men kijkt nu (ook) naar andere vormen van kunst en cultuur: beeldende kunst, muziek, film, en dergelijke (*interart studies*).

In een recent (overigens kwalitatief zeer middelmatig) overzicht van de literatuurwetenschap behandelt M. Ryan de negen volgende gebieden: 1. *formalism*, 2. *structuralism*, 3. *psychoanalysis*, 4. *marxism*, 5. *post-structuralism*, *deconstruction*, *postmodernism*, 6. *feminism*, 7. *gender studies*, *queer theory*, *gay/lesbian studies*, 8. *historicism*, en 9. *ethnic, post-colonial and international [?] studies*.⁴ Als we deze opsomming van richtingen leggen naast het boek van Van Heusden en Jongeneel, dan blijkt hoe snel de ontwikkelingen gaan: in hun boek komen de eerste vier genoemde richtingen min of meer uitgebreid ter sprake, de vijf overige worden niet of nauwelijks genoemd.⁵ Ook andere recente ontwikkelingen, zoals de Franse tekstgenetica, konden door Van Heusden en Jongeneel niet meer meegenomen worden.

Bij dit alles rijst de vraag of dat wat algemeen en vakoverstijgend is, ook per se behoort tot de ALW. Of is er eerder sprake van verschuivende intersecties tussen de literatuurwetenschap en niet-specifiek letterkundige disciplines, zoals semiotiek, cultuurstudies, geschiedenis, kunstgeschiedenis, enzovoort?

Ook vanuit internationaal perspectief is de diversiteit van de ALW groot. De manier waarop de ALW in West-Europa beoefend wordt, blijkt van land tot land nogal te verschillen. Gedurende lange tijd zijn in vele Europese landen het Franse structuralisme en de uitlopers daarvan trendbepalend geweest. Het verst hierin gaat Italië: in dit land is het structuralisme (vooral Jakobson, Genette en Barthes) ingebakken in het universitair onderwijs (onder meer in Urbino, het bolwerk van de semiotiek van Eco). In Groot-Brittannië daarentegen heeft het structuralisme weinig voet aan de grond gekregen: hier is eerder sprake van een doorwerking van het *new criticism* en aanverwante Amerikaanse *close reading*-stromingen. In Spanje en Portugal heeft de ALW een aarzelende ontwikkeling doorgemaakt – dit in tegenstelling tot Latijns-Amerika (althans Argentinië, Mexico en Brazilië), waar er sprake is van een zeer vroege receptie van het Franse structuralisme in de jaren zestig, gevolgd door een herontdekking in de jaren

negentig, die gekenmerkt wordt door een vermenging van Europese invloeden met Angelsaksische.

Nederland heeft sinds de hoogtijdagen van de Franse narratologie internationaal aan de weg getimmerd (M. Bal, J. Lintvelt),⁶ en is sindsdien internationaal sterk aanwezig, met bijvoorbeeld de literatuurwetenschappelijke studies over het modernisme en het postmodernisme (E. van Alphen, Th. D'haen, D. Fokkema, E. Ibsch en anderen). Een opvallend verschil met Frankrijk, Italië en Spanje is een toenemende veramerikanisering⁷ binnen de ALW in Nederland, vooral bij jongere onderzoekers, hetgeen ongetwijfeld te maken heeft met de teloorgang in Nederland van de kennis van het Frans (en in mindere mate van het Duits).

4.1 Literatuurtheoretische diversiteit binnen het internationale onderzoek naar de afzonderlijke letterkundes

Omdat het literatuuronderzoek in Nederland in belangrijke mate schatplichtig is aan het literatuuronderzoek van het 'thuisland' (een Nederlandse onderzoeker van de Duitse literatuur zal niet om de literaire theorievorming in Duitsland heen kunnen), is het verstandig kort in te gaan op de situatie buiten Nederland. In het algemeen kan men zeggen dat het West-Europese literatuuronderzoek zich bezighoudt met de volgende gebieden: de letterkunde van de Middeleeuwen (medievalistiek), de vroegmoderne letterkunde (van de Renaissance tot de Romantiek), de moderne letterkunde (vanaf de Romantiek). Tot deze laatste categorie kan men de hedendaagse letterkunde rekenen, die men evenwel ook als een aparte categorie kan beschouwen. In het algemeen geldt dat, naarmate men een oudere literatuurfase bestudeert, de invloed van de ALW (of beter: de literair-theoretische discussie) geringer is, en die van een 'traditioneel' literair-historische en/of filologische aanpak groter is, – en het wederzijdse wantrouwen dieper geworteld. Dit geldt voor Italië, Spanje, Frankrijk, Duitsland en zeker ook voor Nederland.⁸ Slechts enkele algemeen-literatuurwetenschappelijke begrippen lijken overal doorgedrongen te zijn, zoals intertekstualiteit, paratekst, verwachtingshorizon, poëtische (of esthetische) functie, iconiciteit en dergelijke, maar veelal hebben deze begrippen hun oorspronkelijke theoretische diepgang verloren.

In deze landen is er veelal sprake van een kloof tussen de ouderwets filologische traditie en het literatuur-theoretische debat. Soms is de situatie vrij polemisch: zo woedt er in de Franse literatuurwetenschap al enkele decennia een discussie over hoe men Rabelais en Racine moet lezen: 'traditioneel' literair-historisch of 'modern' semiotisch.⁹

Dit betekent niet dat bijvoorbeeld in het onderzoek van de vroegmoderne literatuur in deze landen de algemene component zou ontbreken: dit algemene is

echter niet zozeer van literatuurwetenschappelijke aard als wel van bijvoorbeeld historische aard (J. Huizinga, de *Annales*-school), boekhistorische (H.-J. Martin, R. Chartier, R. Darnton) of literair-retorische (H. Lausberg, M. Fumaroli, S.A. Varga).

Een opmerkelijke uitzondering op de hierboven beschreven situatie vormt de oudere Angelsaksische letterkunde: hierin vindt men naast strikt filologische studies, ook veel *gender*- en *queer studies*. In feite is geen van de negen door Ryan genoemde gebieden daarin ondervertegenwoordigd. Dit komt misschien doordat Shakespeare *cum suis* een voortdurende *testcase* vormen voor nieuwe theoretische inzichten. Het extreem hoge aantal critici dat zich met de Engelse Renaissance bezighoudt, schept een blijvende vraag naar het nieuwe, het originele. Een dergelijke instelling heeft tot gevolg dat ook de oudere Spaanse en Franse literaturen in de Verenigde Staten en in Groot-Brittannië vanuit algemeen-theoretisch perspectief bestudeerd worden, in tegenstelling tot in respectievelijk Spanje en Frankrijk.

4.2 Literatuurtheoretische diversiteit binnen het Nederlandse onderzoek naar de afzonderlijke letterkundes

Het is duidelijk dat er, gezien de boven beschreven situatie, in Nederland moeilijk sprake kan zijn van een geregelde interactie tussen de Nederlandse ALW en de afzonderlijke letterkundes. De Nederlandse onderzoekers die werkzaam zijn op het gebied van de afzonderlijke letterkundes laten zich meer beïnvloeden door de buitenlandse dan door de Nederlandse literatuurwetenschappelijke theorievorming. Waarschijnlijk heeft de in Nederland beoefende ALW nog de meeste impact op de neerlandistiek.

In enkele gevallen is het algemene en het bijzondere in één persoon verenigd: ik denk hierbij onder anderen aan de Groningse onderzoekers E. Jongeneel en L. Korthals Altes, die, evenals M. Bal, M. van Buuren en S. Dresden, tegelijkertijd werkzaam zijn (geweest) op het gebied van de ALW en op dat van de Franse letterkunde.

Het is overigens waarschijnlijk dat de situatie in Nederland binnenkort drastisch zal veranderen. Dit komt enerzijds door het recente en toekomstige aantreden van een nieuwe generatie gezichtsbepalende hoogleraren ALW (E. van Alphen, L. Korthals Altes, A. Rigney en anderen), en anderzijds door een relatief groot aantal nieuwe benoemingen van hoogleraren op het gebied van de Engelse, Franse, Duitse, Spaanse, Italiaanse en Nederlandse letterkundes.

De veranderingen zijn al zichtbaar: recentelijk wordt de literatuurtheoretische diversiteit van de afzonderlijke letterkundes in de hand gewerkt door een onderzoeksbelangstelling die de traditionele, canongebaseerde letterkunde achter zich

laat. Zo is er binnen de Franse letterkunde aan de Nederlandse universiteiten een groeiende aandacht voor francofonie (Canada, Maghreb, Caraïben); migrantenliteratuur (en hiermee verbonden de tweedegeneratieproblematiek), postkolonialisme, regionalisme, et cetera – aandacht die weerspiegeld wordt in het aangeboden onderwijs.

5. De landelijke infrastructuur van het onderzoek

In het letterkundig onderzoek heeft zich de laatste tien jaar een cultuuromslag voorgedaan. Waar dat voordien meestal het werk was van een eenling, wordt er nu steeds meer gewerkt in samenwerkingsverbanden, zowel universitair als interuniversitair. Het Nederlandse letterkundig onderzoek is ondergebracht bij zes onderzoekscholen: de onderzoekschool Mediëvistiek, het Huizinga-instituut, de onderzoekschool Vrouwenstudies, de Onderzoekschool Literatuurwetenschap, de Amsterdam School for Cultural Analysis, het Rudolf Agricola-instituut. De laatste twee zijn regionaal, de overige interuniversitair. Participatie aan twee of meer onderzoekscholen komt vrij zelden voor, en is in de beide regionale onderzoekscholen statutair onmogelijk. Dit is overigens een bedenkelijke situatie, die beschouwd kan worden als een ongewenste beknotting van het onderzoek, en een rem op de natuurlijke ontwikkeling van het vakgebied. Bovendien doet er zich overlapping voor. Zo kan bijvoorbeeld letterkundig (promotie)onderzoek naar negentiende- of twintigste-eeuwse onderwerpen verricht worden in ten minste vier onderzoekscholen. Nu is een dergelijke overlapping op zich niet rampzalig, als er maar ruimte blijft voor geïnstitutionaliseerd wetenschappelijk contact tussen de onderzoekscholen.

Letterkundig onderzoek wordt in het algemeen tegelijkertijd ondergebracht in een van de bovengenoemde landelijke onderzoekscholen en in een facultair onderzoeksverband. Dit geldt natuurlijk niet voor de regionale onderzoekscholen, die het onderzoek in eigen hand houden. Alhoewel recentelijk een aantal van de bovengenoemde landelijke onderzoekscholen opnieuw ‘erkend’ is, is het de vraag of in de toekomst alle onderzoekscholen hun financiële armslag kunnen behouden. Immers bij de keuze tussen financiering van eigen onderzoek en financiering van interuniversitaire onderzoek zullen de verschillende universiteiten altijd voor zichzelf kiezen. Mijn verwachting op de langere termijn is daarom een regionalisering van het onderzoek, op niet-inhoudelijke, want financiële gronden.

Wat betreft de relatie tussen ALW en het onderzoek naar de afzonderlijke letterkundes blijkt dat er slechts in enkele gevallen (bijvoorbeeld bij de Onderzoekschool Literatuurwetenschap en het Agricola-instituut) sprake is van samenwerking en interactie.¹⁰ De meeste landelijke samenwerkingsverbanden

zijn natuurlijk wel interdisciplinair van opzet: de afzonderlijke letterkunde wordt beoefend in samenhang met andere letterkundes of met geschiedenis, kunstgeschiedenis, et cetera. Mijn indruk is dat, zolang er binnen de samenwerkingsverbanden voor de individuele onderzoekers enige bewegingsvrijheid gewaarborgd blijft, de meeste onderzoekers de recente samenwerking als een verrijking zien voor hun eigen onderzoek. Voor de vroegmoderne tijd zijn goede voorbeelden van deze interdisciplinaire ontwikkelingen de artikelenbundels die gepubliceerd worden door het Leidse onderzoeksinstituut LINT of die verschijnen in de reeks *Utrecht Renaissance Studies*.¹¹

6. Verwevenheid onderzoek-onderwijs

Dat onderwijs en onderzoek inhoudelijk sterk verweven zijn, behoeft geen betoog. Voor de relatie tussen ALW en de afzonderlijke letterkundes heeft deze verwevenheid verregaande consequenties: bepaalde ontwikkelingen in het middelbaar en universitair onderwijs hebben hun neerslag in het onderzoek. Een van de belangrijkste ontwikkelingen betreft de dubbele verschuiving van de aandacht van literatuur naar cultuuruitingen in het algemeen, en van het nationale naar het transnationale. Dit is al te zien in de algemeen culturele vakken die in het kader van het studiehuis gegeven worden. Hierin is het onderdeel literatuur geminimaliseerd. De kennis van en misschien de belangstelling voor de afzonderlijke literaturen (Engels, Frans, Duits) dreigen in de toekomst verder af te nemen. Universiteiten spelen op de veranderende belangstelling in door bredere programma's aan te bieden. De breedte gaat onvermijdelijk ten koste van de diepgang van de kennis van de afzonderlijke literatuur.

Daarbij komt een aantoonbare verslechtering van de kennis van de 'schooltalen': dit heeft tot gevolg dat de studenten aan het begin van hun studie niet alleen minder Engelse, Franse en Duitse literatuur gelezen hebben, maar ook dat zij in de latere fasen van hun studie nauwelijks Duits- of Franstalige literatuur (primair en secundair) kunnen lezen. De ALW, maar ook vakken als geschiedenis en kunstgeschiedenis, zijn daardoor gedoemd te vernederlandsen of te verengelsen.

De verwevenheid van onderzoek en onderwijs is niet alleen inhoudelijk, maar ook financieel. Onderwijsonafhankelijke onderzoekers op het gebied van de letteren bestaan er nauwelijks. Zelfs de relatief onafhankelijke Akademie-onderzoekers hebben bij hun aanstelling een bevestiging van inplaatsbaarheid nodig van de faculteit waaraan zij gelieerd worden.

De meeste onderzoekers zijn aan een bepaalde universiteit, en daarmee aan een bepaalde onderzoeksschool verbonden op grond van hun formatieplaats bij een bepaalde opleiding. Deze verbondenheid houdt in dat de huidige ontwik-

kelingen binnen het universitair onderwijs verregaande consequenties kunnen hebben voor het onderzoeksveld. De recente (januari-februari 2001) landelijke besprekingen over de invoering van de BA-MA kunnen hierin veel verandering te zien geven. In deze besprekingen wordt er op het gebied van (onder meer) romanistiek en germanistiek niet alleen gedacht aan samenwerking tussen de verschillende letterenfaculteiten en opleidingen, maar ook (en vooral) aan concentratie en taakverdeling. Dit betekent, in het ergste geval, dat er landelijk binnen de romanistiek en germanistiek opleidingen zullen verdwijnen. Deze plannen kunnen verregaande versplintering en reductie van het onderzoek in deze gebieden tot gevolg hebben. De vrees is niet ongegrond dat de Nederlandse letterenfaculteiten hun bezuinigingen (althans gedeeltelijk) zullen trachten af te wentelen op de romanistiek en de germanistiek (en de bijbehorende letterkundes).

7. De noodzaak van een transnationale/ internationale benadering van nationale literaturen

Dit brengt mij op het tweede onderwerp dat aangekondigd is in de inleiding van dit essay: wat is de noodzaak van de wetenschappelijke bestudering van de afzonderlijke literaturen in Nederland? Waarom moet de Spaanse letterkunde per se in Nederland bestudeerd worden; kunnen we dit niet beter aan de Spanjaarden zelf overlaten? Kunnen we onze energie (en ons geld) niet beter steken in de bestudering van de literatuur in het algemeen en van onze eigen Nederlandse letterkunde? Deze vragen blijven meestal onuitgesproken. Dat zij wel leven, blijkt uit een interview met de Neerlandicus W. van den Berg in het universitaire blad *Folia* (12 november 1999). Hierin merkt Van den Berg op:

‘Hoe belangwekkend het onderzoek naar de Franse, Engelse en Duitse literatuur aan de Nederlandse universiteiten ook is, het blijven dependances van al die universiteiten in Frankrijk, Engeland en Duitsland. Ik vind dat een behoorlijk hard argument om de neerlandistiek naast bijvoorbeeld de vaderlandse geschiedenis en de Nederlandse kunstgeschiedenis [...] een streepje voor te geven op de rest.’

Zoals J. Koopmans terecht stelt in een ingezonden reactie op dit interview,¹² is dit standpunt aanvechtbaar, maar vanuit het perspectief van de neerlandistiek begrijpelijk. Immers: internationale studies door niet-Nederlanders (en niet-Vlamingen) over onderwerpen uit de Nederlandse literatuur zijn uiterst schaars, en worden, zo zij al bestaan, met wantrouwen in Nederland gerecipieerd (in tegenstelling tot de internationale studies op het gebied van de Nederlandse kunstgeschiedenis).

Hoe vernieuwend een visie van buitenaf kan werken blijkt wel uit de geschiedenis van de traditionele romanistiek. Tot in het begin van de twintigste eeuw was de Franse letterkunde een voornamelijk nationale en nationalistische bezigheid, voorbehouden aan de Fransen. Tussen 1890 en 1920 hebben de Duitse romanisten, vanuit hun eigen nationalisme, het Franse bolwerk opengebroken en geïnternationaliseerd (en hierbij ongewild en onbewust de fundamenteën van hun eigen nationalisme ondergraven). Het werk van deze Duitse romanisten is voortgezet in een tweede generatie Duitse romanisten van grote naam: E.R. Curtius, E. Auerbach en H. Friedrich.

Er zijn vele andere voorbeelden te noemen, die in de tijd dicht bij ons staan. Zo werd de vernieuwende stroming binnen de Franse roman: de zogenoemde *nouveau roman* (Robbe-Grillet, Simon, Sarraute, Butor, et cetera, en het romanwerk van Beckett) vooral buiten Frankrijk ontdekt en bestudeerd,¹³ en pas veel later (en dan nog mondjesmaat) in Frankrijk zelf.

Het belang van een externe, niet-nationale visie blijkt ook in de Argentijnse letterkunde, die zeer politiek bepaald is: zo kon Borges lange tijd niet in Argentinië bestudeerd worden, omdat hij door links niet politiek correct gevonden werd. De Argentijnse letterkunde is, mede door haar regionale geïsoleerdheid (weinig buitenlandse deelname aan congressen in Argentinië), maar ook door haar gebrek aan interesse voor wat er elders in Latijns-Amerika gebeurt, sterk aan het verkokeren. Een visie van buitenaf werkt vernieuwend. In dit opzicht neemt, binnen het westerse literatuuronderzoek, de Leidse onderzoeksgroep (Talen en culturen van Latijns-Amerika) een unieke positie in, want deze onderzoeksgroep is in dit gedeelte van Europa enig in zijn soort.

Bovengenoemde voorbeelden geven de gevaren aan van een (te) nationalistische aanpak van de letterkunde: een dergelijke aanpak kan leiden tot wetenschappelijke verkokering en inteelt, en in het ergste geval voeding geven aan rechts-nationalistische ideologievorming.

8. Belang en doelstellingen van het Nederlands onderzoek in de afzonderlijke literaturen

Uit het bovenstaande (vooral de paragrafen 5 en 6) mag geconcludeerd worden dat de afzonderlijke westerse letterkundes gemarginaliseerd dreigen te worden. Dit is ook merkbaar in het feit dat deze letterkundes (met uitzondering van de Nederlandse) sterk ondervertegenwoordigd zijn in de belangrijke landelijke gremia. Ik volsta met drie sprekende voorbeelden.

De Commissie Geesteswetenschappen van de KNAW telt slechts één vertegenwoordiger van de afzonderlijke westerse letterkundes op een totaal van twintig

leden (ter vergelijking: de Nederlandse letterkunde is vertegenwoordigd met twee leden). Volgens de gegevens van juni 2000 telt de KNAW zelf slechts één gewoon 'niet-rustend' lid afkomstig van de afzonderlijke letterkundes (ter vergelijking: de Nederlandse letterkunde is met drie leden vertegenwoordigd). Volgens de gegevens van februari 2000 telt het Gebiedsbestuur Geesteswetenschappen van NWO op een totaal van negen leden geen enkele vertegenwoordiger van de afzonderlijke westerse letterkundes.

Deze ondervertegenwoordiging strookt, naar mijn mening, niet met de huidige maatschappelijke tendenties: uit het aantal vertalingen dat er jaarlijks verschijnt, mag geconcludeerd worden dat de interesse van de Nederlandse lezer voor de West-Europese literatuur beslist niet tanende is; dit blijkt ook uit het aantal pagina's dat toonaangevende kranten als *de Volkskrant* en *NRC-Handelsblad* wijden aan de buitenlandse literatuur. Ook de studentenaantallen (relatief gezien, dat wil zeggen gemeten op het totaal van universitaire studenten) wijzen er niet op dat de belangstelling afneemt. Nu zeggen deze gegevens natuurlijk niet direct iets over de wetenschappelijke bestudering van de westerse literaturen, toch zijn ze wel te beschouwen als indicaties. De verklaring voor de ondervertegenwoordiging van de westerse letterkundes ligt ongetwijfeld in het feit dat deze letterkundes niet gepercipieerd worden (en zich zelf ook niet presenteren) als een gemeenschappelijke groep, maar als afzonderlijke letterkundes (zoals ook de probleemstelling van dit essay door de Commissie Geesteswetenschappen verwoord is).

Uitgaande van het boven bepleite belang van de afzonderlijke letterkundes in Nederland, zou ik enigszins schematisch de volgende vier 'doelstellingen' willen formuleren:

- a. Het onderzoek van de Nederlandse onderzoeker (hij/zij) van een afzonderlijke literatuur zou internationaal gereciperd moeten worden.
- b. Hij zou zijn onderzoek moeten 'vulgariseren' naar zijn Nederlandse achterban.
- c. Hij zou zijn expertise ten dienste moeten stellen van andere gebieden van het letterkundig onderzoek in Nederland.
- d. Hij zou de verworvenheden van het letterkundig onderzoek in Nederland internationaal moeten uitdragen naar zijn eigen letterkunde.

Deze 'doelstellingen' vragen om enige adstructie.

ad a. Nederlands letterkundig onderzoek moet internationaal concurrerend zijn. Dit geldt niet alleen voor het onderzoek van senior-onderzoekers, maar ook voor het promotieonderzoek. Zo zouden wetenschappelijke publicaties, dus

ook proefschriften, over niet-Nederlandse onderwerpen niet in het Nederlands geschreven moeten worden. Internationaal concurrerend onderzoek houdt niet alleen in dat de onderzoeker in het Engels, Frans et cetera publiceert, maar dat zijn publicaties internationaal ook terug te vinden zijn in citaties. Bij de evaluatie van het onderzoek (zoals deze bijvoorbeeld plaatsvindt bij de zoveeljaarlijkse landelijke visitaties van het universitaire onderwijs en onderzoek) zou daarom behalve met het aantal publicaties en met de kwaliteit daarvan, ook met de citaties rekening moeten worden gehouden. Bij het nasporen van citaties zouden naast de toonaangevende tijdschriften ook boeken en bundels in boekvorm gescreend moeten worden (dit in tegenstelling tot citatieanalyses bij de exacte wetenschappen).¹⁴ Actieve deelname in internationale onderzoeksverbanden is natuurlijk essentieel. Nu zijn de Nederlandse letterkundigen daarin redelijk actief. Grote internationale organisaties waarin Nederlandse onderzoekers een prominente rol spelen, zowel inhoudelijk als bestuurlijk, zijn bijvoorbeeld Word and Image, The Society for Emblem Studies, ISHR (International Society for the History of Rhetoric), The International Reynard Society, ICLA (International Comparative Literature Association), en SATOR (Société internationale d'analyse de la topique romanesque). De internationalisering zou gestimuleerd moeten worden op alle niveaus van universitair onderzoek en onderwijs: te denken valt aan een buitenlands studieverblijf op BA- en op MA-niveau, het instellen van een internationaal MA op een of meer gebieden van de literatuurwetenschap, het aanmoedigen van studieverblijven van onderzoekers aan buitenlandse onderzoekcentra, van organisatie van en deelname aan internationale congressen, workshops, et cetera. Dit alles gebeurt al: het is echter van belang dat deze initiatieven gecontinueerd worden, en zo mogelijk verbreed.

ad b. Wereldwijde bekendheid (onder specialisten) betekent nog niet bekendheid in Nederland – net zo min als nationale bekendheid altijd internationale bekendheid zou inhouden. In het algemeen is het literatuurwetenschappelijke wereldje in Nederland slecht op de hoogte van de positie die de verschillende onderzoekers internationaal in de afzonderlijke letterkundes innemen. Dit is niet alleen te wijten aan gebrek aan tijd of aan belangstelling van de collega-literatuurwetenschappers, maar ook aan het ontbreken van motivatie bij de onderzoekers om hun onderzoek breed te presenteren naar hun 'achterban'. Daartoe zou men zich overigens wel moreel verplicht moeten voelen: het onderzoek wordt immers financieel mogelijk gemaakt in Nederland, en uiteindelijk door de belastingbetalers: zij mogen daar wel wat van terugzien, al dan niet in populair-wetenschappelijke vorm. Een bijzondere vorm van aandacht

voor de Nederlandse achterban is de literaire vertaling. Vele Nederlandse onderzoekers produceren, naast hun meer ‘wetenschappelijke’ publicaties, literaire vertalingen, zij redigeren series vertalingen bij Nederlandse uitgevers (bijvoorbeeld Van Oorschot en Querido) of zij maken deel uit van nationale commissies ter beoordeling van vertalingen (bijvoorbeeld het Fonds voor de Letteren). Vanuit de literatuurwetenschap en vanuit commissies die zich bezighouden met wetenschappelijke beoordeling wordt ten onrechte neergekeken op de onder b genoemde activiteiten. Weliswaar is strikt wetenschappelijk gezien doelstelling a belangrijker dan doelstelling b, maar op het vakgebied van de literatuurwetenschap sluiten doelstellingen a en b elkaar niet uit: beide dienen te gebeuren (dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de taalkunde die zich meestal beperkt tot doelstelling a).

ad c. Men kan hierbij denken aan het type onderzoek dat de receptie bestudeert van auteur X of van literaire stroming Y in Nederland. Dit soort studies is niet alleen van belang voor de kennis van auteur X of stroming Y, maar ook omdat het iets wezenlijks kan toevoegen aan onze kennis van de Nederlandse literatuur. Voorbeelden hiervan zijn de recente studies van S. van Wesemael en E. van der Starre over respectievelijk de Nederlandse receptie van Proust en de presentie van de Franse literatuur in het werk van Vestdijk. Ook de binnenkort te verschijnen studie van J. Lechner over de aanwezigheid van vroegmoderne Spaanse en Spaans-gelieerde literatuur in Nederlandse bibliotheken hoort in deze categorie thuis. Dergelijk onderzoek kan slechts uitgevoerd worden vanuit het vakspecialisme van de afzonderlijke letterkundes. Soms gaat de integratie in de Nederlandse letterkunde vanuit het specialisme verder: ik noem als voorbeelden het aandeel van M. van Buuren in het door NWO gesubsidieerde ijkpunt-boek *1900*, en mijn eigen onderzoek naar de Nederlandse emblemfabel van De Dene tot Vondel.

ad d. Hiervoor is in het buitenland meer belangstelling dan men in Nederland meent. Om mij tot de Franse letterkunde te beperken: gerenommeerde tijdschriften als *CAIEF*, *Europe*, *Etudes littéraires*, *Revue de littérature comparée*, en *Oeuvres & critiques* brengen geregeld themanummers uit met daarin een *état présent* van internationaal onderzoek naar de Franse letterkunde. Ook wordt er in (congres)bundels over een bepaalde auteur of een ander letterkundig onderwerp vaak een sectie gereserveerd voor de buitenlandse receptie. Wat betreft de vroegmoderne letterkunde kan men in binnen- en buitenland een steeds grotere aandacht waarnemen voor zeventiende- en achttiende-eeuwse internationale netwerken, een trend waarin de Nederlandse bijdrage toonaangevend is: vrouwennetwerken (het door NWO gesubsidieerde project onder leiding van S. van Dijk), intellectuele netwerken, drukkersnetwerken, et cetera.

Deze doelstellingen betreffen alle de zichtbaarheid en de uitstraling van het onderzoek, zowel nationaal als internationaal. Onderzoek dat hieraan weet te beantwoorden verdient, behalve waardering, ook geldelijke en materiële steun.

9. Tot besluit

Alhoewel de teneur van dit essay apologetisch is, richt het zich tegen geen enkele discipline in het bijzonder. Een eventuele versterking van de positie van de westerse letterkundes mag niet ten koste gaan van ALW of neerlandistiek. Ook is, wat betreft de verhouding tussen ALW en de afzonderlijke letterkundes, een inhoudelijke beregeling van bovenaf uit den boze – daarvoor zijn de betrokken disciplines te divers. De interactie tussen het algemene en het bijzondere verloopt op natuurlijke wijze: methodologische vernieuwing dient zich vanzelf wel aan, en hoeft niet opgedrongen te worden.

Waar wel enige sturing gewenst is, is op het niet-inhoudelijke vlak van het onderzoek. Ik recapituleer in telegramstijl enkele aspecten die hierboven ter sprake gekomen zijn: nationale en internationale zichtbaarheid van het onderzoek; strenge en rechtvaardige beoordeling van het onderzoek; overheidssteun voor de bovengenoemde internationalisering van het wetenschappelijk onderzoek en onderwijs. Er zou iets gedaan kunnen worden tegen de dreigende regionale beknotting van onderzoek door onderzoekscholen; tegen de ondervertegenwoordiging van de westerse letterkundes.

Echter, de belangrijkste acties die ondernomen moeten worden, overstijgen verre het beperkte kader waarin dit essay geschreven is. Het Nederlandse onderzoek naar de westerse letterkundes is in zijn voortbestaan indirect afhankelijk van het vreemdetalenonderwijs op de middelbare school. Politieke en maatschappelijke sensibilisering ter promotie van de vreemde talen is onmisbaar voor het voortbestaan van dit onderzoek in Nederland.

Noten

- ¹ Op problematische begrippen als ‘afzonderlijk’, ‘algemeen’ en ‘literatuur’ kom ik straks nog kort terug; op de ‘wetenschappelijkheid’ van literatuurwetenschap ga ik hier en elders niet in.
- ² Mijn dank gaat uit naar mijn ‘informanten’: prof. dr. E. van Alphen, prof. dr. R. Crespo, prof. dr. Th. D’haen, dr. A. Hoenselaars, dr. S. Houppermans, dr. E. Jongeneel, prof. dr. L. Korthals Altes, prof. dr. L. Rodríguez, prof. dr. E. van der Starre, prof. dr. A. Visser, en prof. dr. B. Westerweel. Zij zullen lang niet alles van wat zij mij over hun visie toevertrouwd in deze tekst aantreffen, en soms zelfs het tegendeel daarvan.
- ³ B. van Heusden en E. Jongeneel, *Algemene literatuurwetenschap. Een theoretische inleiding*, Utrecht, 1993. Het is symptomatisch voor de onoverzichtelijkheid van de literatuurwetenschappelijke richtingen dat er, voor zover ik weet, sindsdien geen vergelijkbare inleidingen of overzichten op de Nederlandse markt verschenen zijn..
- ⁴ M. Ryan, *Literary theory: a practical introduction [...]*, Malden, 1999.
- ⁵ De vergelijking tussen beide boeken is weliswaar illustratief maar niet helemaal terecht: Ryans boek pretendeert meer een algemeen overzicht te geven dan dat van Van Heusden en Jongeneel.
- ⁶ De opsommingen van namen van Nederlandse onderzoekers hier en elders zijn bedoeld als illustratieve voorbeelden. Zij maken geen aanspraak op volledigheid, en het onvermeld laten houdt dus geen enkel waardeoordeel in.
- ⁷ De Amerikaanse ALW is overigens zeer Frans geïnspireerd: negentig procent van het werk van Greimas, Barthes, Foucault en Derrida is vertaald; bovendien berust veel van de Amerikaanse ALW op bewerkingen van het structuralisme en poststructuralisme en zijn er veel Franse ALW-ers naar de VS uitgeweken, omdat ze in Frankrijk minder weerklank vonden.
- ⁸ Voor een zeer recent (februari 2001) Nederlands voorbeeld van wederzijds onbegrip verwijs ik naar de discussie tussen E. van Alphen, J. Jacobs en F.W. Korsten in *Forum*, de elektronische nieuwsbrief van de Faculteit der Letteren, Universiteit Leiden (<http://www.let.leidenuniv.nl/forum/>).
- ⁹ Deze discussie werd in de jaren zestig aangezwengeld door theoretici als Leo Spitzer en Roland Barthes.
- ¹⁰ Voorbeelden van samenwerking tussen algemeen-theoretische en taalspecifieke literatuurwetenschap zijn de artikelenbundels over autobiografie en literaire psychoanalyse (Agricola-Instituut) en de binnenkort te verschijnen bundel over het fenomeen dichtbundel (OSL).

- ¹¹ Een frustrerende ontwikkeling echter is dat er bij de grote uitgevers in Nederland steeds minder animo is om Nederlandstalige bundels te publiceren. Hier staat weer tegenover dat er momenteel voor internationale publicatie van gebundeld onderzoek voor enkele letterkundige onderzoeksgebieden vruchtbare contacten zijn met Nederlandse en Belgische uitgevers die internationaal publiceren (onder anderen Brepols, Brill, Rodopi, Amsterdam UP).
- ¹² ‘Dat de neerlandistiek in de wereld als “dependance van de Nederlandse universiteiten” beschouwd zou kunnen worden, kan ik me nog voorstellen, maar dat vakgebieden die zich wereldwijd in een grote belangstelling mogen verheugen, waar werkelijk sprake is van een internationale gemeenschap van onderzoekers in alle werelddelen (Antartica uitgezonderd) en waarin de vernieuwing soms uit onverwachte hoek komt (geografisch gezien) [...] gediskwalificeerd worden als “dependances”, gaat wel erg ver.’ (J. Koopmans in *Folia* 19 november 1999)
- ¹³ Nederland heeft vanaf het begin tot heden een voortrekkersrol gespeeld in de bestudering van deze stroming: ik denk aan studies van F. van Rossum-Gyon, E. Jongeneel, S. Houppermans, en het in Nederland opgerichte, geredigeerde en uitgegeven internationale tijdschrift *Beckett Studies*.
- ¹⁴ Dit is natuurlijk moeilijk te verwezenlijken door een commissie. Een eenvoudige manier om aan de gegevens te komen, is deze op te vragen bij de desbetreffende onderzoekers zelf. Zo worden de onderzoekers beloond voor het feit dat zij hun literatuur bijhouden.

De historische taalkunde

O.C.M. Fischer

1. Inleiding

Dit essay gaat over de plaats van de historische taalkunde binnen het academisch taalonderwijs en taalonderzoek. Een van de belangrijkste vragen die bij de aandachtspunten van de commissie Geesteswetenschappen van de KNAW met betrekking tot de verkenning op het gebied van de taal- en letterkunde over historische taalkunde gesteld wordt, is: ‘De historische taalkunde is in de tweede helft van de twintigste eeuw op de achtergrond geraakt. Is er op dit gebied verandering te verwachten, is er aanleiding om er bijzondere aandacht aan te schenken?’

In wat volgt wil ik uiteenzetten wat de plaats is van historische taalkunde binnen het geheel van taal- en letterkunde, zowel van de taal- en literatuurwetenschap in algemene zin als van de taal- en letterkunde in specifieke zin (dat wil zeggen de bestudering van de afzonderlijke talen). Om die plaats te bepalen is een kort historisch overzicht noodzakelijk, in het bijzonder van de ontwikkelingen in het laatste kwart van de twintigste eeuw. Na een aanvankelijke verwaarlozing heeft namelijk in die periode een zodanige opleving van het vakgebied plaatsgevonden, dat de historische taalkunde in haar huidige vorm een nieuwe interne samenhang kan geven aan onderwijs en onderzoek binnen de taalopleidingen.

In de bestudering van de taal- en letterkunde kan het onderzoek niet los worden gezien van het onderwijs, zowel inhoudelijk als maatschappelijk, alsook in infrastructurele zin (dat wil zeggen studenteninstroom, aantal leerstoelen, vestigingen, enzovoort). Onderwijs op academisch niveau dient kritisch en vernieuwend te zijn, en de student te stimuleren tot ‘zelfdenkzaamheid’ en analyse. Dit kan alleen indien dit onderwijs gevoed wordt vanuit het onderzoek, zodat het nieuwe gedachtegoed voortdurend wordt verwerkt. Meer dan in de andere faculteiten is het maatschappelijk nut van het onderzoek dat gedaan wordt binnen de geesteswetenschappen gerelateerd aan het behoud van een gemeenschappelijke cultuur, aan het ‘open’ houden van deze cultuur door middel van kritische beschouwingen van nieuwe ontwikkelingen binnen de samenleving. Dit is vooral de betekenis van het onderzoek binnen de letterkunde, dat als het ware moet dienen als een communicatiemiddel om de cultuur waarin we leven bespreekbaar te houden.¹

Het onderzoek binnen de taalkunde is op zekere punten meer direct maatschappelijk nuttig, bijvoorbeeld bij de ontwikkeling van woordenboeken, nieuwe

taalmethodes voor het aanleren van vreemde talen, voor het onderzoek naar taalstoornissen, het ontwikkelen van vertaalprogramma's en programma's voor spraakherkenning. De taalkunde speelt daarnaast echter, net als de letterkunde, een grote rol in het behoud van een kritische kijk op de gemeenschappelijke cultuur, mede in relatie tot multiculturele aspecten (in het geval van de vreemde talen behelst dit vooral het kweken van begrip voor en kritisch inzicht in een andere cultuur). Inzicht in de taal, in haar structuur en communicatieve functie, en in de verschillende taalvarianten, moet bijdragen tot een heldere schrijfstijl, moet verschillen in taalgebruik kunnen onderscheiden (bijvoorbeeld tussen propagandistische taal en open en kritisch taalgebruik), moet mensen in staat stellen helder en overtuigend te argumenteren, en moet de maatschappij bewust maken van het feit dat taal verandert en dat varianten van taal binnen de taalgemeenschap *linguïstisch* gezien volkomen gelijkwaardig zijn, dat er niet zoiets bestaat als primitieve talen tegenover beschaafde talen. Het moet de gemeenschap doen inzien dat de standaardtaal slechts één van de mogelijke varianten is, hetgeen van groot belang is in onze huidige pluriforme maatschappij.

De standaardtaal bij de meeste talen in West-Europa staat onder hevige druk. In deze tijd van individualisering voelen grote aantallen sprekers veel minder een maatschappelijke noodzaak om zich te conformeren aan de standaardtaal. Dit blijkt bijvoorbeeld duidelijk uit het werk van de neerlandicus Jan Stroop: er is een klankverandering in het Nederlands aan de gang, die van onderaf komt (tegen het ABN ingaat) maar geleid wordt door merendeels hoogopgeleide vrouwen. Stroop verwijst naar deze nieuwe variant als het *Poldernederlands*. Een soortgelijke ontwikkeling zien we in Engeland, waar het zogenaamde RP (*Received Pronunciation*)-accent in grote delen van Zuid-Engeland vervangen lijkt te worden door het *Estuary English*, dat veel kenmerken, maar dan in afgezwakte vorm, van het Londense *Cockney* in zich draagt.² In het Engels zijn de afwijkingen van de oorspronkelijke standaardtaal nog veel groter, ten eerste omdat er verschillende standaarden bestaan in de oude koloniën, maar ook door het gebruik van het Engels als wereldtaal en door de hoge mate van creolisering.³ De verschillen betreffen hier niet voornamelijk het accent, maar ook de syntaxis en de woordenschat. Door deze maatschappelijke ontwikkelingen bestaat er binnen de taalkunde zeer veel aandacht voor taalvarianten, creolisering en taalverandering, die alle duidelijke raakvlakken hebben met het vakgebied van de historische taalkunde.

2. Ontwikkelingen binnen de historische taalkunde, haar basis in de filologie en haar relatie tot taal- en letterkunde

De historische taalkunde of filologie omvatte traditioneel zowel de interpretatie van de taal als *instrument* alsook de interpretatie van de *inhoud* van de taaluiting.

De teksten die filologisch geïnterpreteerd werden waren in eerste instantie altijd oudere teksten, waarvan de interpretatie van de inhoud alleen kon plaatsvinden via een voorafgaande interpretatie van de taal (en het taalsysteem) waarin de tekst geschreven was. Van het begin af bestond de filologie dus uit een formele, empirische beschrijving van de taaldata – in mindere mate van het taalsysteem – en uit een wat meer speculatieve interpretatie van de taaluitingen in het licht van de sociaal-historische achtergrond waartegen de tekst geschreven was.⁴ De filologie legde daarmee de basis voor de latere (aparte) studie van de taal of het taalsysteem (de theoretische taalkunde), alsook voor de literatuurwetenschap (die theorieën ontwikkelde voor de interpretatie van literaire teksten). Tegelijkertijd bleef de filologie (als ontsluitingsinstrument van oudere teksten) het verbindende element tussen de taal- en letterkunde.

De filologie geraakte aan het eind van de negentiende eeuw in een hoge vlucht onder invloed van het Darwinisme en de empirische ontwikkelingen binnen de natuurwetenschappen. De filologie werd als het ware doel in plaats van middel. De negentiende-eeuwse filologen, met name de Neogrammatici, kunnen in feite als de grondleggers van de moderne taalwetenschap beschouwd worden, omdat zij voor het eerst de taal empirisch ontleedden toen zij wilden aantonen dat talen evolueren, en dat afzonderlijke talen teruggeleid kunnen worden tot één of meer gemeenschappelijke oertalen. Hoewel hun doel de reconstructie van stambomen was, zijn de inzichten die zij ontwikkeld hebben over taal tijdens dit proces veel belangrijker gebleken: talen kenden wetten (net als de natuurwetenschappen) die geacht werden puur causaal te werken.

Voor de Neogrammatici was de taalkunde nog steeds een historische wetenschap;⁵ de systematiek van de taal die zij ontdekten was nauw verbonden aan de ontwikkeling of de verandering van taal als *historisch object*. Hierin kwam verandering aan het begin van de twintigste eeuw met het werk van de invloedrijke Zwitserse taalwetenschapper Ferdinand de Saussure, die de vader van het structuralisme werd, een nieuwe stroming in de taalwetenschap die volkomen a-historisch was. (Door de al eerder genoemde tweeledige invalshoek van de filologie heeft deze stroming ook de literatuurwetenschap zeer sterk beïnvloed.) De systematiek, de regels en de ‘wetten’, van taal werd verder bestudeerd, maar het accent verlegde zich van de historische ontwikkeling van de taal als *product* naar de manier waarop de mens taal leert en produceert, naar het *taalvermogen* van de *taalgebruiker*. Aangezien de taalgebruiker in het heden leeft en dus de taal van eerdere taalfasen niet kent, werd vanaf dit moment het historisch aspect van taal onbelangrijk geacht. Diachrone taalkunde was nu slechts een afgeleide van synchrone taalkunde;⁶ zij hield niet meer in dan een vergelijking van taalstadia die eerst synchroon onderzocht moesten worden.

Binnen de universiteiten vond een ware omwenteling plaats. Terwijl tot ongeveer het einde van de jaren zestig de taalkunde binnen de talenstudies steevast filologie of historische taalkunde betrof, werd dit vakgebied in de tijd daarna bijna geheel verdrongen door de 'moderne' taalkunde. Dit is duidelijk te zien aan de verdeling van leerstoelen in Nederland. Na 1970 werden er geen historisch taalkundigen meer aangesteld bij vakgroepen waar slechts één leerstoel voor taalkunde beschikbaar was.⁷ De a-historische belangstelling binnen de taalkunde bracht niet alleen een breuk met de traditionele filologie teweeg, maar maakte ook de kloof tussen taal- en letterkunde onvermijdelijk groter, omdat het accent werd verlegd van de historisch ingebedde taaluiting of tekst naar het abstracte taalsysteem⁸ gerelateerd aan het menselijk taalvermogen.

De aandacht voor het taalsysteem leidde op haar beurt tot een selectieve aandacht voor de meer formele aspecten van taal. Dit had mede tot gevolg dat de fonetiek/fonologie, de morfologie en de syntaxis meer aandacht kregen, hetgeen ten koste ging van de meer interpretatieve en contextgevoelige semantiek en pragmatiek.⁹ De aandacht voor het formele systeem en de productie ervan door het menselijk taalvermogen leidde ook binnen de taaltheorie tot een verwaarlozing van de sociale aspecten van taal. De taaldata die dienden als basis voor de moderne taaltheorie bestonden uit de intuïties van de taalwetenschappers zelf; er werd nauwelijks tot geen gebruik gemaakt van werkelijk geproduceerde taaluitingen.

Interessant genoeg heeft de grote bloei van de moderne structuralistische (a-historische) taalkunde geleid tot een nieuwe opleving van de historische taalkunde aan het eind van de jaren zeventig. De Amerikaanse linguïst Paul Kiparsky stelde, werkend binnen de fonologie, dat de historische ontwikkeling van taal licht zou kunnen werpen op de grenzen van het synchrone taalsysteem, oftewel de vorm van de theorie van grammatica. Dat wil zeggen: de aard en het moment van een structurele taalverandering zouden duidelijk kunnen maken wat wel en niet toelaatbaar is binnen de regels of de structuur van het synchrone systeem.¹⁰ Eenzelfde voorstel werd later ook gedaan door David Lightfoot voor de syntaxis.¹¹ Deze interessante werkhypothese heeft geleid tot een vloed van historisch-taalkundige studies, geschreven vanuit het perspectief van de theorie (met name de transformationeel-generatieve theorie).¹² De nadruk op de theorie had echter ook zijn schaduwkanten, althans wat betreft de historische aspecten van de studies. De baanbrekende linguïsten op dit gebied waren uitstekend theoretisch geschoold, maar hadden vaak een beperkte kennis van de filologische feiten waaraan hun hypothesen getoetst moesten worden. Dit veroorzaakte een zekere 'prikkeling' onder de meer filologisch opgeleide wetenschappers, die het roer in zekere zin omgoiden en, gebruik makend van de nieuwe theoretische

inzichten, vervolgens zelf de historische data aan de hand daarvan gingen analyseren. Een ander probleem was dat de theorie zelf nog steeds in ontwikkeling was, zodat de theoretische verklaringen voor de historische veranderingen ook steeds wijzigden. De mate van abstractie van de theorie is hierbij een belangrijk en vaak problematisch punt.

Al met al heeft deze gang van zaken geleid tot een hernieuwde belangstelling voor de historische taaldata en tot een zeer vruchtbare samenwerking (zij het met de nodige wrijvingen) tussen theoretici en filologen, waarbij de filologie niet langer ondergeschikt is aan de synchrone taaltheorie, maar waarin beide hun aandeel hebben en zelfstandig zijn. De data worden serieus genomen en de zelfstandigheid van de vernieuwde historische taalkunde zorgt ervoor dat deze data niet langer getoetst worden vanuit de inzichten van slechts één theorie maar vanuit verschillende theorieën (generatief, functioneel, cognitief, discourse, pragmatiek, enzovoort). Omdat er nu niet langer sprake is van eenrichtingsverkeer, kan de filologie niet alleen putten uit de nieuwe inzichten van de taaltheorie, maar kan de taaltheorie ook gebruik maken van de inzichten die naar voren komen vanuit het filologisch onderzoek naar taalverandering. De enorme belangstelling die er momenteel bijvoorbeeld bestaat voor de (hernieuwde) studie van de in oorsprong historisch-taalkundige theorie van grammaticalisatie,¹³ heeft er toe geleid dat de Saussuriaanse strikte scheiding tussen synchronie en diachronie ter discussie wordt gesteld, en dat daardoor nu ook binnen de synchrone taaltheorie gewerkt wordt aan de idee dat de taalkundige categorieën misschien veel minder categorisch zijn dan tot nu toe, vooral binnen de generatieve taalkunde, werd aangenomen. Dit kan leiden tot een werkelijk ander inzicht in hoe ons taallerend vermogen werkt, zeker als dit onderzoek wordt versterkt met nieuwe cognitieve en neurologische inzichten.

3. De situatie nu

In het licht van de ontwikkelingen geschetst in de vorige paragraaf is het mogelijk aan te geven wat de positie is van de verschillende onderdelen die in deze verkenning aan de orde moeten komen, en in het bijzonder wat de positie van de historische taalkunde is.

Zowel in de theoretische taalkunde als in de letterkunde en de literatuurwetenschap is de ontwikkeling van formele theorieën tot grote bloei gekomen, wat heeft geleid tot een verdieping van onze inzichten in de structuur van taal en literaire teksten. Omdat de nadruk echter erg sterk op de theorie is komen te liggen, dreigt de bestudering van de taaldata van de afzonderlijke talen en de literaire teksten binnen deze talen als doel op zich op een tweede plan te geraken.¹⁴

We zien nu vaak dat de afzonderlijke talen en literaire teksten slechts als illustratiemateriaal worden gebruikt bij taalkundige, literaire of culturele theorieën, waarbij het taalmateriaal zelf vaak uit zijn sociaal-culturele of historische context wordt getrokken; zodoende wordt er soms een interpretatie aan data gegeven die ze historisch gezien niet kunnen hebben en die vermeden had kunnen worden met een beter gefundeerd begrip van de historische taaluiting of tekst. Met andere woorden: de oorspronkelijke filologie is geëvolueerd tot theoretische taalkunde enerzijds en algemene literatuurtheorie anderzijds, zodat de oorspronkelijke doelstelling van de filologie, dat wil zeggen de onderlinge samenhang tussen de taaluiting of tekst en de interpretatie daarvan in haar historische context, op de achtergrond lijkt te geraken.¹⁵

Het grote gevaar dat nu dreigt is dat bestuurders van faculteiten en universiteiten, gedreven door een dalend studentenaantal voor de klassieke letterenstudies, hun heil zoeken in het versterken van met name de algemene taalwetenschap of de taalkunde van een groep talen (bijvoorbeeld taalkunde van de Germaanse of Romaanse talen, zoals aan de UVA gebeurd is) ten koste van de taalkunde van de afzonderlijke talen.¹⁶ Dit levert namelijk de nodige bezuinigingen op, in de vorm van minder leerstoelen en algemene colleges die door een veel groter aantal studenten gevolgd kunnen worden. Misschien ook is men van mening dat deze veralgemenisering de theoretische taalkunde zelf, en dus het onderzoek daarin, ten goede zal komen (zie echter voetnoot 14).

Deze tendens is ook heel duidelijk waarneembaar in de Verenigde Staten.¹⁷ Aan zeer veel universiteiten daar zijn het taal- en letterkunde-onderzoek en -onderwijs in de afdelingen van de moedertaal maar ook in de vreemde talen zo algemeen geworden (in dit geval grotendeels gestuurd vanuit de vakgroepen zelf, vanwege een grote bewondering voor nieuwe theorieën, de verschuiving van de aandacht naar het hedendaagse ten koste van de historie, gepaard gaande aan de nieuwe belangstelling voor culturele studies, *gender*-studies en een daarmee samenhangende verwaarlozing van de zogenaamde 'canon'),¹⁸ dat het gevaar bestaat dat de taal- en letterkundemodulen van de specifieke talen afgeschaft worden, omdat het onderwijs en onderzoek hier niet wezenlijk verschillen van hetgeen wordt uitgevoerd in de afdelingen algemene taalwetenschap, literatuurwetenschap en culturele studies. Deze ontwikkeling is gevaarlijk omdat zij leidt tot verwaarlozing van de taalspecifieke data, die uiteindelijk de basis moeten zijn voor elke vorm van theorievorming. In een artikel over Darwin in the *New York Review of Books* schrijft Tim Flannery terecht hoe belangrijk de data waren voor Darwin, die een van de grootste theoretici van de afgelopen twee eeuwen genoemd mag worden:

‘Charles Darwin once referred to his mind as “a machine for grinding general laws out of a large collection of facts.” Ever mindful of producing the most robust “general laws,” Darwin was careful about the “facts” he fed into his incredible machine, for their veracity was utterly essential to what he was trying to do.’¹⁹

Een ander groot gevaar van de veralgemenisering van het taalkundeonderwijs bij de afzonderlijke talen is dat de band tussen taalkunde en taalverwerving, en taalkunde en (literaire) tekstinterpretatie verloren gaat. Juist door meer inzicht aan te brengen in de structuur van de specifieke taal, krijgt de student ook meer greep op de andere onderdelen die noodzakelijk zijn bij een talenstudie. Ik wil hier graag nadrukkelijk stellen dat taalkundeonderwijs gegeven in en over de doeltaal een absolute voorwaarde is voor een volwaardige (vreemde)talenstudie, zowel voor studenten die afstuderen in taalkunde als in letterkunde, en zeker voor aankomende eerstegraads leraren.²⁰

De a-historische structuralistische benadering binnen de literatuurwetenschap heeft geleid tot een grotere aandacht voor de structuur van teksten, en in sommige gevallen tot de opheffing van het verschil tussen literaire teksten en andere soorten teksten.²¹ Paradoxaal genoeg heeft dit een bijna tegenovergesteld effect gehad bij de theoretische taalkunde. Door de aandacht voor de tekst als tekst begonnen sommige wetenschappers te twijfelen aan de strikt zinsgebonden theorie van grammatica. Binnen het gebied van *discourse studies*, dat zowel literatoren als linguïsten aantrok, werden teksten in hun geheel bekeken, wat al gauw resulteerde in het besef dat een tekst alleen begrepen kan worden in zijn grotere context. Dit bracht met zich mee dat de aandacht opnieuw gericht werd op de historische en sociaal-culturele omstandigheden waarbinnen teksten gecomponeerd werden. Dit heeft binnen de taalkunde weer geleid tot intensievere aandacht voor taalvariatie en de oorzaken daarvan, en tot de opleving van functionele en cognitieve theorieën van taalkunde ten koste van de formele (generatieve) taalkunde.

Het moge duidelijk zijn dat deze nieuwe aandachtsgebieden binnen de taalkunde (*discourse studies*, antropologisch gerichte linguïstiek, creolistiek, pragmatiek) ook hernieuwde belangstelling teweeg hebben gebracht voor de filologie en historische taalkunde, waarin de historische context altijd al een rol speelde. Synchrone taalvariatie is immers het resultaat van historische veranderingen die (nog) niet overal zijn doorgevoerd. De aandacht voor synchrone variatie, verwaarloosd door de formeel taalkundige theorieën die werkten met ‘ideale’ of opgeschoonde data, liet ook zien dat de historische veranderingen niet altijd zo wetmatig waren als wel door de Neogrammatici werd aangenomen. (Dit heeft

ook zijn repercussie op het geloof in de sterkte van de regels van het synchrone taalsysteem, die als het ware een afgeleide zijn van de neogrammatistische wetmatigheden.) Een verandering is niet rechtlijnig maar diffuus, en restanten van de oorspronkelijke situatie zijn veelal nog aanwezig in de synchrone taalfase; restanten die door hun onregelmatigheid zelf vaak weer de oorzaak zijn van het op gang zetten van nieuwe veranderingen.

Deze nieuwe situatie leidde onder historisch taalkundigen tevens tot het besef dat de studie van taalverandering niet volstaat met een onderzoek naar interne (zuiver linguïstische) factoren (die voor de meer theoretisch geïnteresseerde taalkundigen juist van het grootste belang zijn), maar dat bij elke verandering interne en externe (sociale, culturele, pragmatische, en contact-) factoren onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Langzamerhand begint (weer) duidelijk te worden dat de taalwetenschap niet beoefend kan en moet worden strikt volgens de methoden van de natuurwetenschappen,²² maar dat meer plaats ingeruimd moet worden voor de geschiedenis, voor de maatschappij en haar culturele ontwikkeling. Dit neemt niet weg dat de inzichten verworven door de meer natuurwetenschappelijk geïnteresseerde theoretische taalkunde, ook zeer waardevol zijn gebleken, en nog steeds zeer waardevol zullen zijn. De taalkundige Rudi Keller laat zien dat de taal enerzijds een onderdeel is van een natuurlijk systeem met causale wetmatigheden, en dat deze ook een deel van de veranderingen kunnen verklaren, maar dat anderzijds de taal een sociaal-cultureel verschijnsel is, waar teleologische krachten ook een rol in spelen, die veel moeilijker, zo niet onmogelijk, voorspelbaar zijn.²³ Hij laat zien dat taalinnovatie plaatsvindt zowel op het niveau van de individuele taalgebruiker, waarbij sommige veranderingen bewust of onbewust gestuurd kunnen worden door de structuur van de taal of de omgeving waarin de taalgebruiker zich bevindt, als op het niveau van de taalgemeenschap, waarbij men moeilijk van teleologisch gestuurde veranderingen kan spreken.

Door al deze factoren is de bestudering van taalverandering en taalvariatie in een nieuw licht komen te staan. De hypothese dat taalverandering ons duidelijkheid kan verschaffen over het taalsysteem (zie paragraaf 2) is nog steeds interessant, maar het is duidelijk dat om deze hypothese te toetsen het uitermate belangrijk is dat taalverandering bestudeerd wordt vanuit de data van de afzonderlijke talen (waarin taalspecifieke, contextgevoelige, pragmatische en 'taalcontact-' factoren een grote rol spelen, naast culturele en antropologische factoren). De historische taalkunde moet, met andere woorden, zelfstandig opereren en niet als een onderdeel ondergeschikt aan de theoretische taalkunde.²⁴

4. Historische taalkunde en digitalisering

De aandacht voor werkelijk plaatsgevonden taaluitingen en taalvarianten als *input*-data voor het onderzoek is ook aanzienlijk gegroeid door de ontwikkelingen op het gebied van de digitalisering.²⁵ Voor vrijwel elke taal zijn nu zeer grote corpora van taaldata beschikbaar die de verschillen kunnen laten zien tussen schrijf- en spreektaal, tussen standaardtaal en dialect (zowel de oudere geografische dialecten als de meer recente stadsdialecten), tussen de taal van jongeren en ouderen, mannen en vrouwen, allochtonen en autochtonen, tussen poëzie, proza, drama en andere genres, tussen recent taalgebruik en dat van eeuwen geleden. Deze schier oneindige hoeveelheid taaldata is betrekkelijk eenvoudig te onderzoeken omdat ze elektronisch beschikbaar is, omdat meer en meer corpora bewerkt of gecodeerd worden aangeboden, en omdat er steeds meer geavanceerde zoekmachines en programma's ontwikkeld worden (zie onder meer de werken geciteerd in noot 25). Het gebruik van corpora was begrijpelijkerwijze in eerste instantie vooral populair bij sociolinguïsten geïnteresseerd in taalvariatie, en bij linguïsten georiënteerd op taalverwerving en de (traditionele) descriptieve taalkunde. Ook historisch taalkundigen maakten al vroeg gebruik van corpora, omdat zonder *native speakers* de schriftelijke data voor hen de enige data zijn. Veel meer recent is het gebruik van taaldata uit corpora door theoretisch taalkundigen. Charles Fillmore (1992) was een van de eerste taalkundigen die pleitte voor een combinatie van inzichten, voor een nieuw soort linguïst die de *armchair linguist* en de *corpus linguist* in zich zou verenigen.²⁶ De neerlandicus Arie Verhagen doet eenzelfde oproep in zijn recente inaugurale rede (*Achter het Nederlands. Over Interacties tussen Taal en Achtergrondcognitie*, Leiden maart 2000). Aan de ene kant stelt hij dat corpusonderzoek niet langer gezien mag worden als een 'achterhaalde, inductieve methode van onderzoek' dat 'behalve oninteressant ook tijdverspilling' was (3), en dat het integendeel zich 'goed leent om er theoretische voorspellingen aan te toetsen' en om regelmaat aan te tonen 'waar het kale "goed"/"fout"-oordeel van de moedertaalspreker geen toegang toe biedt' (4). Aan de andere kant waarschuwt hij ook dat we het 'nieuwe corpus onderzoek ook weer niet moeten verabsoluteren' (4). Met andere woorden: een combinatie van methodes is noodzakelijk.

De bestudering van al deze specifieke elektronische taaldata uit verschillende tijden, streken en genres met behulp van goede theoretische inzichten zal uiteindelijk leiden tot nieuwe theorieën over de taalstructuur, de productie van taal en taalstoornissen, en zal ook de basis kunnen leggen voor nieuwe (commerciële) programma's op het gebied van taal met betrekking tot bijvoorbeeld vertalen en spraakherkenning. De nieuwe mogelijkheden die het snel doorzoeken van elek-

tronische data biedt, zullen met name een steviger fundament leggen voor theorievorming op het gebied van de grammatica alsook van taalveranderingsprocessen. Het is nu voor het eerst echt mogelijk om de frequentie van taalelementen en taalconstructies te meten. We weten dat frequentie een belangrijke factor in taalverandering is (bijvoorbeeld in de overgang van een individuele, vaak teleologische innovatie naar een puur causale verandering). Tot nu toe is het echter zeer moeilijk geweest, zo niet onmogelijk, om dit te testen. Daarnaast speelt frequentie een rol in de periode van taalacquisitie en bij de beantwoording van de vraag welke constructies tot de kern van de grammatica behoren en welke tot de periferie, en derhalve ook van de vraag welke grammaticale regels belangrijker of 'dieper' moeten worden geacht. Ten slotte nog zal kennis van de frequentie kunnen helpen bij het onderzoek naar de mate waarin taalgebruikers collocaties automatisch of telkens opnieuw via het regelsysteem genereren.²⁷

5. Historische taalkunde in het onderwijsprogramma

De filologie, zoals deze werd onderwezen aan de meeste Nederlandse universiteiten tot aan het begin van de jaren zeventig of zelfs tachtig, was niet meer van deze tijd en vond ook steeds minder gehoor onder studenten. De nadruk lag enerzijds op de neogrammatistische methode, waarbij de vergelijking van verwante talen (de comparatieve historische taalkunde) en het bestuderen en ontdekken van klankwetten de voornaamste onderwerpen waren, anderzijds werd heel veel aandacht besteed aan het lezen en interpreteren van oudere, vooral middeleeuwse teksten en het vergelijken van tekstedities. Het onderzoek dat in het kader hiervan plaatsvond, bleef veelal beperkt tot tekstinterpretatie (waarbij steeds vaker moderne structuralistische literaire theorieën werden getoetst aan oudere teksten, vaak met desastreuze gevolgen naarmate de noodzakelijke filologische kennis verder wegzakte)²⁸ of tot de uitgaven van tekstedities van nieuw ontdekte manuscripten, of uitgaven volgens nieuwe (postmoderne) methodes. Met de beperking van de studietijd tot vier jaar en de opkomst van nieuwe aandachtsgebieden zoals de moderne taalkunde, culturele studies en *gender*-studies, was het onmogelijk en onwenselijk het grote aantal filologische modules binnen elke taalopleiding te handhaven. Het leek ook niet zeer zinvol, omdat de band tussen de oude filologie en de moderne taalkunde en letterkunde, zoals hierboven beschreven, niet meer zeer hecht was.

De nieuwe aanpak van de historische taalkunde heeft, onder invloed van de nieuwe theorieën over taalkunde, in de jaren tachtig ook geleid tot een vernieuwing van het historisch taalonderwijs. Bij de meeste taalopleidingen worden nu cursussen aangeboden over taalverandering, waarbij zowel de theorie van

taalverandering (de wetmatigheden, de invloed van interne en externe factoren, en de interactie tussen beide) wordt behandeld als de geschiedenis van de specifieke taal, waarbij de laatste veelal dient ter illustratie van de eerste. Een dergelijke aanpak van de historische taalkunde is bijzonder nuttig omdat die als spil kan dienen in het totale programma, zodat het programma een samenhangend geheel wordt.²⁹ Enerzijds past een overzicht van de geschiedenis van de taal uitstekend bij een literair-historisch overzicht van de werken geschreven in die taal, en vormt het ook een samenhangend geheel met een module cultuurgeschiedenis, die bij de meeste talenopleidingen gegeven wordt. Anderzijds wordt voor de student aanschouwelijk gemaakt hoe de inzichten van taalkundige theorieën (die in andere modules onderwezen worden en in het college ATW) kunnen worden toegepast op taalverandering, en deze veranderingen kunnen helpen verklaren. Het brengt de student vooral ook een goed begrip bij voor de systematiek van de fonetiek/fonologie en de semantiek/lexicologie: de rol van de *distinctive features*, het onderscheid tussen allofonen en fonemen, het bestaan van polysemie en homonymie enzovoort,³⁰ zaken die zowel synchroon als diachroon een rol spelen, en waarvan een goed begrip ook onontbeerlijk is voor de taalverwerving. Ten slotte brengt de bestudering van taalverandering nog een zeer belangrijk aspect onder ogen, namelijk de idee dat taalverschillen, taalvariatie en taalverandering onvermijdelijk en natuurlijk zijn. Het moet de studenten bevrijden van hun sterk prescriptieve houding tegenover hun eigen taal en bij het leren van een vreemde taal, het moet hen een academische houding bijbrengen, waarbij zij analyseren en observeren en objectief leren oordelen. Dit laatste zal ook voor de taalverwerving van pas komen, waarbij het zaak is een goed onderscheid te leren maken tussen de subtiele variaties in klanken, woorden en constructies die in elke taal mogelijk zijn.

Het zou ideaal zijn als er naast een cursus over taalverandering ook nog tijd zou zijn om studenten inzicht te geven in de taal van minstens één oudere taal-fase, liefst een die redelijk ver verwijderd is van het huidige taalgebruik, om zodoende de verschillen sterker te doen uitkomen. De bedoeling van zo'n cursus zou zijn om de studenten beter inzicht (dan mogelijk is in de meer globale 'geschiedenis van de taal') te geven in de specifieke veranderingen die een taal kan ondergaan, die zij dan kunnen toetsen aan de theorie van taalverandering en aan inzichten opgedaan in de overige taalkundige modules. Het geeft hun ook een basis om verder zelfstandig onderzoek te doen naar taalverandering, waarbij grondige kennis van de filologische feiten onontbeerlijk is. Een dergelijke cursus is ook zeer nuttig voor toekomstige eerstegraads leraren, omdat restanten van oudere taalregels doorwerken in het huidige taalsysteem. De leraar kan deze

uitzonderingen verklaren en daarmee het synchrone systeem voor de leerlingen doorzichtiger en interessanter maken.

Een dergelijke cursus zou gegeven moeten worden in combinatie met een literatuurcursus die dezelfde tijd behandelt.³¹ Het voordeel daarvan is dat de studenten een deel van de oudere literatuur van de canon in de oorspronkelijke taal lezen, waardoor zij tevens gaan beseffen hoe verraderlijk en onzichtbaar de veranderingen kunnen zijn. Dit besef zou hen moeten behoeden voor het maken van interpretatiefouten en, meer in het algemeen, hen ervan bewust moeten maken hoe belangrijk de context is, ook in de synchrone situatie, bij het interpreteren van een tekst of taaluiting. Dit laatste is ook van groot belang voor een toekomstig taalkundig onderzoeker. Door het gebruik van elektronische teksten en zoekmachines en door de grote hoeveelheid data die op deze wijze vergaard kan worden, bestaat het gevaar dat er te weinig rekening wordt gehouden met de context waarin een bepaalde constructie of taaluiting optreedt; de kwantiteit van de data wordt dan belangrijker dan de kwaliteit. Dit kan leiden tot een grove misinterpretatie van de feiten en tot verkeerde hypothesen. Juist die zeer kleine subtiele verschillen tussen woorden of constructies kunnen ons meer leren over de manier waarop een taalelement verandert, en dus uiteindelijk over de vorm en structuur van het aangeboren en aangeleerde taalvermogen.

6. Historische taalkunde en onderzoek

Het rapport van de Verkenningscommissie Moderne Letteren van 1993 was zeer lovend over het (historisch) taalkundig onderzoek (en het daaruit voortvloeiende onderwijs) dat in Nederland verricht wordt. Twee citaten zijn hier op hun plaats:

‘Nederlands onderzoek heeft op alle genoemde terreinen [taalvariatie, theoretische taalkunde, taal- en spraaktechnologie, taalverandering] een vooraanstaande, en soms leidende positie gehad. Het gegeven dat de taalkunde al twee decennia lang Nederlands meest vooraanstaande wetenschapsgebied is, blijkt in bredere kringen in Nederland òf onbekend, òf wordt uitsluitend toegeschreven aan de bijdrage van vakgroepen Algemene Taalwetenschap. Nederland was in de periode 1984-89 verantwoordelijk voor 4.2 % van de wetenschappelijke productie op het gebied van de taalkunde, waarmee deze wetenschap ruim voorligt op de sterrenkunde, die op een aandeel van 2.4 % komt (Het gemiddelde voor natuur en techniek is 1,8 %, vgl. HOOP 1992a: 43). De vakgroepen Algemene Taalwetenschap en de afdelingen taalkunde van de vakgroepen Nederlands dragen uiteraard zeer substantieel bij tot de reputatie van Nederland. Het is echter van groot belang in te zien dat ook de moderne letteren deelhebben aan het algemeen taalkundig

onderzoek, zowel het generatief-taalkundig onderzoek als het onderzoek in het kader van de Nederlandse Functionele Grammatica. Zo vertegenwoordigen de moderne letteren in Nederland op ten minste één gebied, dat van de Engelse historische taalkunde, de wereldtop, terwijl een centrale taalkundige specialisatie als de fonologie in Nederland zijn zwaartepunt heeft bij de moderne letteren.’ (19)

‘Het is onze indruk dat ook voor de andere talen [het Nederlands en Duits werden met name genoemd] geldt dat de Nederlandse inspanningen, ook de niet-contrastieve, op het gebied van de letterkunde en de oudere taalstadia niet steeds geëvenaard worden in het ‘eigen’ land [i.e. het moederland van een vreemde taal]. Het niveau van de taalkunde en de letterkunde aan de vakgroepen moderne letteren is in een aantal gevallen zeer hoog. Het bij deze vakgroepen aanwezige talent op het gebied van de historische taalkunde is vrijwel nergens anders ter wereld in die concentratie te vinden. In het algemeen kan men stellen dat de Nederlandse opleidingen meer dan de buitenlandse taalkundig gericht zijn. Variant 1 [het verplaatsen van de Nederlandse vreemdetalenopleidingen naar het buitenland] zou Nederlandse studenten beroven van wat nu juist de internationaal gewaardeerde Nederlandse bijdrage is in de bestudering van de betrokken talen en culturen, en studenten afleveren die precies die oriëntatie op het vakgebied hebben die in het eigen land bestaat.’ (71)

Het rapport maakt ook duidelijk dat beide soorten taalkundig onderzoek, zowel het theoretische als het meer pragmatische, datagerichte (zoals vooral verricht wordt binnen de vreemdetalenopleidingen), absoluut noodzakelijk zijn (zie 20-21 en voetnoot 13). Tevens benadrukt het rapport zeer sterk de aanwezigheid van een Nederlandse traditie en de noodzaak deze ‘bloeiende traditie’ (40) te bewaren en waar nodig te versterken: ‘Zonder de voortdurende productie van excellent onderzoek [...] kan de academische inzet in een wetenschappelijke discipline niet anders dan verzwakken en op den duur verdwijnen’ (40).

Naast de aanwezige expertise en traditie, is het ook van belang te benadrukken dat de rol van de historische taalkunde in het grotere geheel van het taalkundig onderzoek alleen maar is toegenomen door de verbanden die er bestaan met andere onderzoeksterreinen, zoals *discourse studies*, creolistiek, linguïstische antropologie, en grammaticalisatietheorie, alle gebieden waarin variatie en taalverandering een grote rol spelen.

In de landelijke onderzoeksscholen zoals het OTS, HIL en IFOTT, gebundeld in het LOT, was het historisch taalkundig onderzoek zeer duidelijk aanwezig in de vorm van aparte projectgroepen. (Hetzelfde geldt trouwens voor het onderzoek

in de middeleeuwse literatuur binnen de letterkundige onderzoeksverbanden.) Hierbinnen werd op vruchtbare wijze samengewerkt tussen de historisch taalkundigen van de verschillende talen en van algemene taalwetenschap binnen het kader van de generatieve grammatica (HIL), de functionele grammatica (IFOTT), of in meer algemene zin (OTS). Inmiddels hebben grote veranderingen plaatsgevonden in de organisatie van het onderzoek in onderzoeksscholen. De meeste Nederlandse letterenfaculteiten hebben het onderzoek van hun medewerkers weer naar zich toegeroepen en weer eigen onderzoeksinstituten opgericht, naar aanleiding van de nieuwe wet op het universitair bestuur (MUB) en de aanbevelingen gedaan in het laatste visitatierapport van 1998. De wens van de faculteiten is begrijpelijk en zal, naar het zich laat aanzien, geenszins nadelig ingrijpen in het te verrichten onderzoek. In de nieuwe Amsterdamse Taalkundige Onderzoeksschool (het ACLC) bijvoorbeeld, is een nieuwe projectgroep gestart, 'Taalvariatie, Taalverandering en Taalcontact' geheten, waarin de historisch taalkundigen van alle talen samenwerken met linguïsten uit ATW-opleidingen. Het goede van dit project is dat linguïsten van verschillende theoretische achtergronden met elkaar samenwerken, iets dat vroeger – door de scheiding tussen met name het HIL en het IFOTT – minder voor de hand lag. Hierboven heb ik al opgemerkt dat zulk een theoretische vermenging voor de historische taalkunde uitstekend is. Wat betreft deze beleidsverandering moet ook nog worden opgemerkt dat niet te verwachten valt dat de eerdere contacten met linguïsten van andere universiteiten met de instelling van de nieuwe scholen zullen verdwijnen, zeker niet zo lang 'Taalkunde in Nederland' een bloeiende vereniging blijft.

Ten slotte een enkel woord over de mogelijkheden tot het verkrijgen van subsidiegelden voor (historisch) taalkundig onderzoek. Het eerder genoemde Verkenningenrapport (1993) stelde al dat het zeer moeilijk is geld binnen te halen via de derde geldstroom (zie 37), omdat de onderzoeksresultaten niet makkelijk tot winstgevendende producten kunnen worden omgezet. De tweede geldstroom is daarom belangrijk voor het taal- en letterkundig onderzoek. De laatste tijd bestaat bij NWO de neiging om steeds vaker te investeren in grote projecten en kleinere projecten te laten wegvallen, ongetwijfeld omdat dit vanuit haar oogpunt makkelijker en efficiënter is. Ik denk dat deze ontwikkeling niet gunstig is voor aankomende onderzoekers op het gebied van de taal- en letterkunde. Door de nauwe verwevenheid van het onderwijs en onderzoek op het gebied van de letteren is het absoluut noodzakelijk om jonge, intelligente, enthousiaste en geïnteresseerde studenten aan te sporen onderzoek te gaan doen, omdat diezelfde mensen later ook onderwijs zullen geven. Grote projecten, zoals voorgesteld door NWO, leiden vaak tot scheefgroei. Een scheefgroei op twee manieren: enerzijds

gaat er heel veel geld naar slechts één project, dat ten koste gaat van andere, terwijl de variëteit binnen de taal- en letterkunde juist bijzonder groot en ook zeer belangrijk is. Anderzijds worden op deze manier niet altijd de meest geschikte kandidaten uitgekozen, immers het geplande onderwerp van het onderzoek is belangrijker dan de personele invulling. Het valt daarom bijzonder te betreuren dat juist de individuele beurzen voor excellente abiturienten zijn afgeschaft. Een positieve ontwikkeling, in het licht van de huidige situatie waarin door vergrijzing veel gepromoveerden geen baan kunnen vinden binnen het universitaire bestel, is de verruiming van de mogelijkheden van beurzen voor postdocs, zowel via NWO als KNAW.

7. Historische taalkunde en de maatschappelijke context

Zoals al in de inleiding opgemerkt werd, zijn onderwijs en onderzoek in de (historische) taalkunde van groot maatschappelijk belang, zowel in directe als indirecte zin. In dit hoofdstuk wil ik in het bijzonder aandacht schenken aan de rol die afgestudeerde historisch taalkundigen in de maatschappij kunnen spelen. In hun opleiding hebben zij geleerd dat een taaluiting of tekst alleen interpreteerbaar is binnen de cultureel-historische context ervan. Omdat de teksten die bestudeerd worden uit oudere taalfasen komen, en dus uit andere tijden en culturen, hebben zij een scherp onderscheidingsvermogen ontwikkeld voor de verschillen en verkeerde interpretaties die hierdoor kunnen optreden. Dit leidt tevens tot een beter inzicht in de betrekkelijkheid van het heden. Er bestaat op dit moment een zeer sterke neiging onder alle lagen van de bevolking om het heden te verabsoluteren en het verleden en de ontwikkelingen in de toekomst te veronachtzamen. We leven, om met T.S. Eliot te spreken, in een tijd van *temporal provincialism*. Historisch taalkundigen hebben geleerd genuanceerd te denken door hun kennis van en aanraking met de verschillende culturen van het verleden (vergelijkbaar met letterkundigen, die door middel van de literatuur van een vreemde taal andere levenswijzen ontdekken). In de huidige pluriforme maatschappij is een genuanceerde wijze van denken van het grootste belang om problemen gecreëerd door het samenvallen van vele culturen op te lossen.

Een andere vaardigheid die historisch taalkundigen zich hebben eigen gemaakt, is een scherp analytisch vermogen. Meer dan de modern taalkundige wordt de historisch taalkundige met een grote hoeveelheid data geconfronteerd die op juiste wijze vergaard en geordend moeten worden en waarmee of waaruit zowel inductief als deductief belangrijke nieuwe inzichten verkregen moeten worden. In deze tijd, waarin wij een overvloed aan informatie krijgen toegespeeld

via het internet – informatie die grotendeels ongestructureerd wordt aangeboden – is het van het grootste belang dat men hierin snel en efficiënt zijn weg kan vinden. Naast analytisch inzicht ligt de kracht van historisch taalkundigen in hun oog voor detail. Het is bekend dat classici en historisch taalkundigen gemakkelijk een plaats vinden in bedrijven, banken en in het verzekeringswezen, waar analytisch inzicht gekoppeld aan precisie hoog gewaardeerd worden. Ten slotte nog geldt voor alle taal- en letterkundigen die zijn afgestudeerd in een vreemde taal dat zij in staat zijn te onderhandelen en argumenteren met buitenlanders op hun eigen golflengte, dat wil zeggen dat ze hen in hun eigen taal tegemoet kunnen treden, met inzicht in de culturele verschillen en met gebruik van de correcte beleefdheidspatronen. Met name voor het bedrijfsleven, dat buitenlandse orders moet binnenhalen, is deze kennis van immens belang. De kennis van een soort (en vaak zeer gebrekkig) ‘wereld-Engels’ is hierbij beslist onvoldoende.

8. Conclusie

De conclusie volgt in de vorm van een aantal stellingen, die voortkomen uit hetgeen hiervoor aan de orde is gekomen:

1. Het is belangrijk de onafhankelijke positie van de historische taalkunde tegenover de theoretische taalkunde te handhaven en te bevorderen. De historische taalkunde moet geen onderdeel zijn van de theoretische taalkunde. Zij heeft een ander doel en hanteert andere methodes. Zij dienen wel samen te werken en hun inzichten te delen.
2. Er moet geïnvesteerd worden in onderzoek op het gebied van de theorie van grammaticalisatie, dat van belang is voor zowel synchroon als diachroon onderzoek en ook een zeer belangrijke rol speelt in de gebieden genoemd onder 3.
3. Historisch taalkundig onderzoek is van belang voor samenwerking met en onderzoek op het gebied van *discourse* en pragmatiek, taalvariatie (sociolinguïstiek), dialectstudie, de evolutie van taal, de ontwikkeling van pidgin- en creolentalen.
4. Een besef van de betrekkelijkheid van de waarde van de standaardtaal en de nationale cultuur is belangrijk in de huidige pluriforme maatschappij.
5. Het onderwijs in de historische taalkunde is van belang om de canon van de oudere literatuur leesbaar te houden, om begrip te kweken voor en inzicht te geven in de cultuur en tradities van een land, en om de historische taalfeiten beschikbaar te maken voor verder taalkundig onderzoek.
6. Het is van belang dat bij alle vreemdetalenopleidingen aan alle universiteiten minstens één module oudere literatuur in de oorspronkelijke taal wordt gege-

ven om de filologische kennis voor de toekomst te behouden. Universiteiten zouden op dit gebied meer moeten samenwerken en uitwisselen.

7. Het onderwijs in de historische taalkunde op het gebied van taalverandering kan in het onderwijsprogramma fungeren als cohesiemiddel tussen taalverwerving (het aanleren van de standaard en het bestaan van taalvariatie), theoretische taalkunde (het gebruik van inzichten geleerd in de modules fonetiek, syntaxis en de theorie van grammatica), letterkunde (de interpretatie van literaire teksten), en cultuurgeschiedenis.
8. De sterke historische en grammaticale traditie in Nederland moet bewaard blijven, onze voorsprong en internationale reputatie op dit gebied mag niet verloren gaan.
9. Het is aan te bevelen dat een gedeelte van de subsidies van de tweede geldstroom over kleinere, persoonsgerichte projecten wordt verdeeld om zodoende de variatie in de onderzoeksprojecten (en als afgeleide in het onderwijs) te behouden en kansen te bieden aan excellente studenten (die tevens de nieuwe generatie docenten vertegenwoordigen).

Noten

- ¹ Dit wordt zeer helder verwoord door David Rijser in een artikel in *De Academische Boekengids* van december 2000, getiteld ‘Door het oog van de naald’, waarin hij schrijft: ‘We leven nu eenmaal in een gemeenschap – niet alleen in een gemeenschap van mensen, ook in een Republiek der Letteren. We moeten elkaar daarin kunnen begrijpen en verstaan. Welnu, de kunsten zijn vóór alles een immens complex communicatiesysteem’ (6).
- ² Voor meer informatie over het Poldernederlands en het *Estuary English*, zie hun respectievelijke websites: <http://www.hum.uva.nl/poldernederlands/documentatie/index.html>; <http://www.phon.ucl.ac.uk/home/estuary/home.htm>
- ³ Creolisering is een proces dat plaatsvindt in situaties waarin er geen gemeenschappelijke taal aanwezig is en gebruik wordt gemaakt van een andere taal of een zogenoemde pidgintaal. Een pidgintaal is een sterk vereenvoudigde handelstaal, die een mengsel is van andere aanwezige talen; zij wordt pas een volledige taal – ‘creool’ genoemd – wanneer de pidgintaal door een volgende generatie ook als moedertaal gebruikt wordt. Creolisering is dus eigenlijk de vermenging van twee of meer talen tot een nieuwe taal, of de vermenging van een bestaande taal met inheemse elementen. Creooltalen zijn vooral ontstaan in voormalige slavengemeenschappen in het Caribisch gebied en in het Verre Oosten. Bekende voorbeelden van creooltalen zijn het Papiamentu en het Sranan.
- ⁴ Het is daarom niet verwonderlijk dat de negentiende-eeuwse filologische standaardwerken niet alleen een overzicht boden van de klankleer, de morfologie, de syntaxis en het lexicon van een oudere taal (fase), maar ook uitgebreid informatie gaven over literatuur en kunst, economie, recht, antropologie, enzovoort; met andere woorden: de achtergronden die noodzakelijk waren om een tekst in zijn tijd te interpreteren.
- ⁵ Dit komt het meest duidelijk naar voren in Paul., H. (1909), *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Halle: Niemeyer, vierde editie: ‘Ich habe es noch kurz zu rechtfertigen, dass ich den Titel *Prinzipien der Sprachgeschichte* gewählt habe. Es ist eingewendet, dass es noch eine andere wissenschaftliche Betrachtung der Sprache gäbe, als die geschichtliche. Ich muss dass in Abrede stellen. Was man für eine nichtgeschichtliche und doch wissenschaftliche Betrachtung der Sprache erklärt, ist im Grunde nichts als eine unvollkommen geschichtliche, unvollkommen teils durch Schuld des Betrachters, teils durch Schuld des Beobachtungsmaterials. Sobald man über das bloss Konstatieren von Einzelheiten hinausgeht, sobald man versucht den

Zusammenhang zu erfassen, die Erscheinungen zu begreifen, so betritt man auch den geschichtlichen Boden, wenn auch vielleicht ohne sich klar darüber zu sein. [...] so wüsste ich überhaupt nicht, wie man mit Erfolg über eine Sprache reflektieren könnte, ohne dass man etwas darüber ermittelt, wie sie geschichtlich geworden ist.' (20-21)

- 6 De termen 'diachroon' en 'synchroon' deden hun intrede met het structuralisme. Synchrone taalkunde behelst de bestudering van het taalsysteem van een bepaald moment; diachrone taalkunde vergelijkt de synchrone beschrijvingen van de verschillende taalfasen en levert op grond daarvan een beschrijving van de veranderingen die plaats vinden binnen de taal. Voor de structuralisten was de synchrone beschrijving primair. In de laatste jaren groeit weer het inzicht dat de twee aspecten niet van elkaar te scheiden zijn: de taal van het moment is inherent diachroon, omdat de geschiedenis van een taal verweven is met de hedendaagse taal. Dat een taal voordurend in beweging is, is zichtbaar in de aanwezigheid van taalvarianten en de zogenoemde *fuzziness* van woordbetekenissen, syntactische constructies en taalkundige categorieën.
- 7 In de praktijk betekende dit dat alleen bij de opleidingen Nederlands een leerstoel historische taalkunde behouden bleef. Hetzelfde gold trouwens ook, zij het in mindere mate, voor leerstoelen historische letterkunde. In dit verband is het interessant erop te wijzen dat in het rapport van de Verkenningscommissie Moderne Letteren (*De Moderne Letteren in Nederland*, Den Haag: Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 1993) al betreurd werd dat er zo weinig historische-taalkundeleerstoelen in Nederland waren. Aanbevolen werd om er ten minste één binnen de anglistiek in te stellen, omdat het historisch taalkundig onderzoek hier zeer veelbelovend was en internationaal aanzien had (zie 19 en 168, aanbeveling 37). Inmiddels zijn er, meer door toeval dan planning, weer twee historisch taalkundigen aangesteld op leerstoelen taalkunde binnen de anglistiek, in Amsterdam (UVA) en Nijmegen.
- 8 De idee van een abstract taalsysteem deed zijn intrede met het structuralisme. Onderwerp van onderzoek waren niet de taaluitingen maar het taalvermogen dat de taaluitingen *genereerde*. Het doel van het onderzoek was om het systeem van het taalvermogen te ontdekken, dat in staat moest zijn de oneindige hoeveelheid taaluitingen te genereren, maar dat tevens simpel, economisch en elegant genoeg moest zijn voor een kind om in een gering aantal jaren onder de knie te krijgen. Door zogenoemde transformatieregels (later grotendeels vervangen door filters en *constraints*) werd de zogenoemde oppervlaktestructuur uit de diepestructuur (de *competence* of het taalvermogen) gegeneerd.
- 9 Voorzover de semantiek werd beoefend, betrof dit voornamelijk de meer formele stromingen binnen de semantiek, gelieerd aan de logica.

- ¹⁰ Zie Kiparsky, P. (1968). 'Linguistic universals and linguistic change', in Bach, E. en R.T. Harms (red.), *Universals in Linguistic Theory*. New York: Holt, Rinehart and Winston). Hij schrijft: 'what we really need is a window on the form of linguistic competence that is not obscured by factors like performance, about which next to nothing is known' (174), gevolgd door 'the facts of linguistic change assume a new relevance as empirical evidence on the nature of language [which we] must be prepared to allow ... to bear on even purely synchronic questions ... The application of linguistic change to linguistic theory now becomes as important as the converse process' (188).
- ¹¹ Zie Lightfoot, D. (1979). *Principles of Diachronic Syntax*. Cambridge: CUP. Lightfoot gaat echter een stap verder dan Kiparsky wanneer hij de historische taalkunde en de theorie van taalverandering ondergeschikt maakt aan de theorie van grammatica. Hij schrijft onder andere: 'In the light of the formal diversity of possible changes, I hypothesize that there are no formal constraints on possible changes beyond those imposed by the theory of grammar (147), 'the real work is done by the theory of grammar' (150) en 'I see no reason to suppose that there are independent principles of change' (152).
- ¹² Zie ook noot 8, voor een zeer korte beschrijving van deze theorie.
- ¹³ Het aantal boeken dat over grammaticalisatie is verschenen sinds haar opleving begin jaren 90, is enorm; enkele zijn: Traugott, E. en B. Heine (red.) (1991). *Approaches to Grammaticalization*. 2 vols. Amsterdam: Benjamins; Hopper, P. en E. Traugott (1993). *Grammaticalization*. Cambridge: CUP; Bybee, J. e.a. (1994). *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. Chicago U.P.; Pagliuca, W. (red.) (1994). *Perspectives on Grammaticalization*. Amsterdam: Benjamins; Giacalone Ramat, A. en P. Hopper (red.) (1998). *The Limits of Grammaticalization*. Amsterdam: Benjamins; Fischer, O., A. Rosenbach en D. Stein (red.). *Pathways of Change: Grammaticalization in English*. Amsterdam: Benjamins; en twee speciale nummers van tijdschriften, *Linguistics* in 1999 en *Language Sciences* in 2001. A. van Kemenade verwijst in haar inaugurale rede (*Ontkenning Ontkend*. Katholieke Universiteit Nijmegen, 2000) ook naar het belang van het onderzoek naar grammaticalisatieverschijnselen voor zowel de moderne als de historische taalkunde. In april 2001 vindt het tweede internationale congres over grammaticalisatie plaats in Amsterdam aan de UvA.
- ¹⁴ In het rapport *De Moderne Letteren in Nederland* (ibid.) wordt nadrukkelijk gewezen op de noodzaak van beide benaderingen: 'Er heeft zich een verschuiving van de aandacht voorgedaan van historische naar systematische benaderingen, en men kan stellen dat de historische

ontwikkeling van een nationale cultuur niet meer het enige kader is voor de studie van een nationale literatuur. Geenszins bestaat hier een tegenstelling. Er zijn fasen in de literatuurstudie, net als in de taalkunde, waarin de overwegend historische belangstelling schijnt te verzwakken om plaats te maken voor problemen van meer systematische aard. Beide perspectieven kunnen leiden tot theorievorming en beide perspectieven zijn belangrijk bij het opsporen, beschrijven en interpreteren van taalstructuren en taalcreativiteit. [...] De verflechting van het taalkundig onderzoek door vakgroepen die zich in bepaalde talen specialiseren met het onderzoek dat door algemeen taalkundigen wordt verricht, impliceert niet dat er geen behoefte meer zou zijn aan gespecialiseerd onderzoek naar individuele talen. Ten eerste, onderzoek van meer pragmatische aard vindt typisch op vreemde-talenvakgroepen plaats. [...] Ten tweede bestaat er een symbiose tussen succes in de algemene taalkunde en de rijke traditie van taalkundig onderzoek naar individuele talen.' (19-20)

¹⁵ Er wordt de laatste tijd veel geschreven over de noodzaak tot nieuwe 'historisering', mede als reactie op de deconstructivistische beweringen dat er buiten de tekst niets is, en op het radicale relativisme van het postmodernisme. De oratie van Marita Mathijssen bij de aanvaarding van haar leerstoel in de negentiende-eeuwse Nederlandse letterkunde (*De Mythe Terug. Negentiende-eeuwse literatuur als travestie van maatschappelijke conflicten*. Amsterdam: Vossiuspers, 2000) bevat een krachtig pleidooi tegen de autonomie van de literatuur. Ze haalt daarbij literatuuronderzoekers als George Steiner en Edgar Said aan die beide benadrukken dat 'teksten deel uitmaken van de sociale wereld' en 'van de historische momenten waarin zij geschreven worden en geïnterpreteerd', dat ze in verband staan met 'de omringende werkelijkheid: met de taal van een tijdvak, met het milieu van de schrijver, met de heersende ideologieën, de politiek en het heersende culturele debat' (13-14). Binnen de geschiedschrijving is deze ontwikkeling al langer aan de gang, zie het artikel van Willem de Bruin ('Fout zijn, fouten maken') in *de Volkskrant* van 30 december 2000, dat in dit kader zowel de oratie van de historicus H. Blom van bijna twintig jaar geleden aanhaalt als een recent werk van H. von der Dunk.

¹⁶ Dit punt wordt ook naar voren gebracht in het rapport van de *Visitatie Letteren* van de VSNU van 1998: 'Met studieverkorting en een algemene tendens tot vakvervaging dient men in de toekomst op zijn hoede te zijn voor nog verdere reducties in de vereiste vakkennis in de opleidingen anglistiek aan de Nederlandse universiteiten' (45, en zie ook 120). Op dit moment geldt deze opmerking beslist niet de anglistiek alleen, er is een zeer algemene vrees bij de klassieke letteren voor verdere reductie van vakkennis bij de invoering van

het BA/MA-model (zie bijvoorbeeld de reacties van de taalopleidingen op het voorgestelde BA/MA model op het UVA web: <http://www.hum.uva.nl/nieuws/actueel/bama.html>).

- ¹⁷ Zie bijvoorbeeld het artikel van Andrew Delbanco, 'The decline and fall of literature', in de *New York Review of Books* van 4 november 1999.
- ¹⁸ Voor de problemen die optreden bij verwaarlozing van de 'canon', zie de artikelen in de *Academische Boekengids* van december 2000, die geschreven werden ter voorbereiding van een groot debat over het nut van de canon, dat plaatsvond op 3 december 2000 in de Rode Hoed in Amsterdam.
- ¹⁹ 'In the Primordial Soup', *New York Review of Books* 2 november 2000, 58.
- ²⁰ Voor leraren is inzicht in taal en in haar structuur een eerste vereiste; het vormt de basis voor de interpretatie van (literaire) teksten, het is nodig om leerlingen goed en helder te leren schrijven en argumenteren. Bekendheid met taalvariatie (onlosmakelijk verbonden met taalverandering) is absoluut noodzakelijk in onze pluriforme samenleving, het geeft de betrekkelijkheid van de standaardtaal aan en verschaft inzicht in de sociale aspecten van taal (zie ook paragraaf 1, *Inleiding*, hierboven).
- ²¹ Zoals bijvoorbeeld in het werk van de bekende Amsterdamse literatuurwetenschapper Teun van Dijk.
- ²² De formele taalkunde claimt althans dat zij *scientific* is, dat zij de taal bestudeert volgens de gebruikelijke methoden van de natuurwetenschappen. Hier kunnen echter wel enkele vraagtekens bij gezet worden. De linguïst/natuurkundige Victor Yngve bijvoorbeeld laat zien dat de formele taalkunde opereert binnen wat hij het 'logische domein' noemt, en dat zij niet de primaire, fysieke data als uitgangspunt neemt maar de intuïties van de taalkundige, dat wil zeggen, de zogenaamde *competence* vormt de basis van het onderzoek, en niet de *performance* (zie Yngve, v. (1996). *From Grammars to Science. New Foundations for General Linguistics*. Amsterdam: Benjamins).
- ²³ Keller, R., (1990). *Sprachwandel: Von der unsichtbaren Hand in der Sprache*. Tübingen: Gunter Narr (in het Engels vertaald door B. Nerlich: *Language Change. The Invisible Hand in Language*. Londen: Routledge, 1994).
- ²⁴ Vergelijk Lightfoot (1979), geciteerd in noot 11, die de tegenovergestelde mening is toegegaan.
- ²⁵ Het is interessant om de situatie nu te vergelijken met de situatie beschreven in het rapport van de Verkenningcommissie Moderne Letteren (ibid.): in 1993 was het gebruik van computercorpora weliswaar van belang voor het onderzoek in de taal- en letterkunde, maar er werd op dat moment nog betrekkelijk weinig gebruik gemaakt van de bestanden (100-101); men verwachtte dat dit

- in de toekomst snel zou veranderen (146). Hoe snel die verandering op het gebied van de (historische) taalkunde is gegaan, moge duidelijk blijken uit een greep uit de tekstboeken, *proceedings* en andere publicaties over het gebruik van corpora in onderwijs en onderzoek van slechts één jaar (1996) en alleen al in het Engelse taalgebied: Barnbrook, G. *Language and Computer: A Practical Introduction to the Computer Analysis of Language*. Edinburgh UP; Greenbaum, S. (red.). *Comparing English Worldwide. The International Corpus of English*. Oxford: Clarendon; Knowles, G. et al. *Working with Speech: Perspectives on Research into the Lancaster/IBM Spoken English Corpus*. London: Longman; McEnery, T. en A. Wilson. *Corpus Linguistics*. Edinburgh UP; Nevalainen, T. en H. Raumolin-Brunberg. *Sociolinguistics and Language History: Studies Based on the Corpus of Early English Correspondence*. Amsterdam: Rodopi; Percy, C.E. et al. (red.). *Synchronic Corpus Linguistics: Papers from the Sixteenth International Conference on English Language Research and Computerized Corpora*. Amsterdam: Rodopi; Stubbs, M. *Text and Corpus Analysis. Computer-Assisted Studies of Language and Culture*. Oxford: Blackwell; Thomas, J. en M. Short (red.). *Using Corpora for Language Research*. London: Longman.
- ²⁶ Zie Fillmore, C. ‘“Corpus Linguistics” or “Computer-aided Armchair Linguistics”?’ in Svartvik, J. (red.) (1992). *Directions in Corpus Linguistics*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- ²⁷ Er verschijnen steeds meer studies over de rol van frequentie; vergelijk bijvoorbeeld de artikelen in Bybee, J. en P. Hopper (red.) (2001). *Frequency and the Emergence of Linguistic Structure*. Amsterdam: Benjamins.
- ²⁸ Zie bijvoorbeeld de artikelen verzameld in Busby, K. (red.) (1993). *Towards a Synthesis? Essays in the New Philology*. Amsterdam: Rodopi.
- ²⁹ Zie de resultaten van een workshop over de rol en zin van historische taalkunde in het curriculum (met betrekking tot het Engels, maar de resultaten zijn geldig voor elke taal), gehouden op de ESSE-conferentie in Debrecen (Hongarije) in 1997, en te zien op de website van de universiteit van Wenen (<http://www.univie.ac.at/Anglistik/hoe>). Voor een schriftelijke verslaggeving zie Ritt, N. (1999). ‘Historical linguistics in English studies: Problems and perspectives’ (*The European English Messenger* 8/1: 7-8) en Fischer, O. (te verschijnen). ‘Teaching the history of the English language: Its position in the university curriculum and its relation to linguistic theory’.
- ³⁰ ‘Distinctive features’ zijn als het ware de ‘atomen’ van de ‘klankmoleculen’: door middel van een beperkt aantal articulatorische of akoestische kenmerken kan een grote hoeveelheid klanken gekarakteriseerd worden. Fonemen, in tegenstelling tot allofonen, zijn abstracte klanken, en in elke taal beperkt

in aantal. Fonemen worden onderscheiden daar waar een klankverschil een betekenisverschil inhoudt, met andere woorden: in het Nederlands zijn /l/ en /r/ fonemen omdat ze een betekenisverschil uitdrukken (bijvoorbeeld ‘lat’ versus ‘rat’), terwijl de verschillende /k/ klanken in ‘kool’ en ‘kind’ allofonen zijn omdat ze geen betekenisonderscheid maken. Polysemie en homonymie zijn termen die gebruikt worden in de lexicologie. Polysemie betreft een woord dat verschillende aan elkaar gerelateerde betekenissen heeft; wanneer eenzelfde woord meerdere betekenissen heeft die totaal van elkaar gescheiden zijn, wordt van homonymie gesproken.

³¹ De *Onderwijsvisitatie Westerse Talen* (vsNU 1992) wijst er al op dat men ervoor dient te zorgen dat de ‘concentratie op de eigentijdse taal en literatuur niet al te zeer ten koste [gaat] van oudere perioden met hun eigen cultureel en wetenschappelijk gewicht’ (9).

Fonologie

C.H.M. Gussenhoven

1. Inleiding

Plaats van de fonologie in de taalkunde en de wetenschap

De huidige tijd biedt twee omstandigheden die van bijzondere relevantie zijn voor de rol van de taalkunde.¹ De eerste is het snelle uitsterven van talen, de tweede de verruiming van het disciplinaire kader waarin het onderzoek zich afspeelt. In dit essay ga ik alleen in op de fonologie; de relevantie voor andere onderdelen zal in veel opzichten analoog zijn.

1.1 Uitstervende talen

Het is onvermijdelijk dat er – bij leven en welzijn van de mensheid – in de komende eeuwen negatief zal worden geoordeeld over de inspanning die huidige linguïsten, inclusief fonetici en fonologen, zich zullen hebben getroost bij de beschrijving van nu bestaande maar dan uitgestorven talen. Volgens een ruwe schatting verdwijnt er elke twaalf dagen een taal. Om voor de hand liggende redenen is er een correlatie tussen de mate waarin talen beschreven zijn en de nabijheid van het moment dat de laatste spreker zal overlijden. Daarnaast vertegenwoordigen de meest bedreigde talen juist de grootste genetische diversiteit (Crystal 2000, Nettle & Romaine 2000, nwo 2000). De voornaamste redenen voor ongerustheid zijn het verdwijnen van de talige, cognitieve en culturele systemen die de mensheid heeft ontwikkeld in reactie op zijn omgeving, en de daaraan gekoppelde inperking van het databestand dat theorievorming over menselijke taal ten dienste staat. Het is moeilijk aan te geven wat de beste handelwijze is om de verbijstering van komende generaties te voorkomen, of althans te temperen. Het beschrijven van een taal is geen eenvoudige opgave; omstandigheden in het veld kunnen moeilijk zijn, en de opleidingen in de taalkunde zijn niet noodzakelijk gericht op descriptief werk. Daarnaast trekt het vak weinig studenten.

Bij dit laatste punt valt niet te ontkomen aan een opmerking over het grote belang dat in Nederland soms gehecht wordt aan het onderscheid tussen theoretische taalkunde en descriptieve taalkunde. Dit onderscheid is volledig misplaatst. Voor zover ik dat kan inschatten voor de fonologie, kwam het wantrouwen bij descriptief taalkundigen tegen theorie voort uit de sterke nadruk die in de laatste twee decennia gelegd is op de hypothese dat het merendeel van de determinanten van de fonologische structuur cognitief is, een hypothese die tot zeer abstracte analyses aanleiding heeft gegeven (zie ook sectie 2). In recenter onderzoek is er

echter ruimte ontstaan voor de hypothese dat fonologische structuur tot stand komt door de sociaal gestuurde wisselwerking tussen de belangen van de spreker en belangen van de hoorder – een proces dat getuige de linguïstische diversiteit veel vrijheidsgraden kent – tegen een achtergrond van cognitieve randcondities die leiden tot discretisering, hiërarchisering, en allerlei analogieën. Een verantwoordelijke interpretatie van de huidige theorievorming leidt tot een hoge mate van toepasbaarheid in descriptie. Het is trouwens ook in het belang van de descriptief taalkundige dat het descriptief onderzoek plaatsvindt binnen zo'n verantwoorde interpretatie van de theorie, omdat descriptie buiten een theoretische kader het gevaar in zich bergt dat de resultaten niet worden meegenomen in de kennisvermeerdering. Sinds het proefschrift van Houben (1905) zou het bekend kunnen zijn dat in het dialect van Maastricht tooncontrasten niet alleen verschillen in toonhoogte, maar ook in klinkerkwaliteit en syllabeduur. Toch staat in alle handboeken dat alleen toonhoogteverschillen, soms samen met verschillen in stemkwaliteit, verantwoordelijk zijn voor de realisatie van verschillen in lexicale toon. De verklaring is niet alleen dat Houben in het Nederlandse schreef, maar vooral dat de terminologie die hij gebruikte niet toegankelijk was voor latere fonologen. Het voorbeeld is uit een ver verleden gehaald, maar illustreert voldoende dat beschrijvingen zullen moeten zijn geformuleerd binnen een algemeen geaccepteerd conceptueel kader, en waar relevant aansluitingen moeten leggen met courante theoretische vraagstellingen.

Het lijkt daarnaast zowel mogelijk als wenselijk dat de doelstellingen van een theoretische opleiding taalkunde gekoppeld worden aan het vermogen om componenten van talen te beschrijven binnen een theoretisch kader. Onafhankelijk van het beoogde toekomstperspectief van de student biedt zo'n soort doelstelling een goed oriëntatiepunt voor het curriculum. Dit betekent niet dat opleidingen zich noodzakelijk zouden moeten richten op descriptie van talen in verafgelegen streken: oefenmateriaal uit onbeschreven of zeer onvolledig beschreven talen en taalvariëteiten zijn in de eigen leefomgeving te vinden, zowel onder allochtonen als autochtone dialectsprekers. Net zo zou een descriptivistisch gerichte opleiding evenzeer in een theoretisch, typologisch kader moeten zijn gevat.

In de onlangs verschenen nota *Endangered Language Research in the Netherlands* (NWO 2000) wordt deze problematiek geplaatst binnen de Nederlandse context. Naast de aandacht voor de verbinding tussen descriptie en theorie die hierboven is gevraagd, valt hier nog de overweging toe te voegen dat op de middellange termijn voordelen te verwachten zouden kunnen zijn van investeringen in kennisoverdracht naar gebieden waar de talige diversiteit wordt bedreigd. Bijdragen aan het onderwijs in ontwikkelingslanden door Nederlandse taalkun-

digen zouden kunnen worden bestendig en zodanig gestructureerd dat ze een blijvend effect hebben op het niveau van de taalkunde in de die landen, en tot een grotere betrokkenheid leiden van plaatselijke onderzoekers bij de beschrijving van talen in de eigen omgeving. Hiervoor zou een beroep moeten worden gedaan op het budget Ontwikkelingshulp. Naast beurzen voor studenten uit de betrokken landen, zou dus gedacht moeten worden aan het ter beschikking stellen van onderwijsprogramma's op strategisch gekozen universiteiten, en het opzetten van *field stations* in de betrokken gebieden.

1.2 Verruiming van het disciplinaire kader

De tweede bijzondere omstandigheid betreft de verruiming van het disciplinaire kader waarbinnen het vak, in het bijzonder de fonologie, wordt bedreven. Niet alleen heeft zich een reïntegratie voorgedaan van het fonologisch en fonetisch onderzoek, ook zijn er binnen de psycholinguïstiek onderzoeksvragen geformuleerd die tot de kernvragen van de fonologie behoren, maar binnen dat vakgebied nooit in die vorm waren gesteld. In deze sectie schets ik kort de gescheiden ontwikkeling van de theoretische fonologie en de fonetiek, hun recente reïntegratie, en de nog recentere verruiming van het disciplinaire kader.

1.3 De scheiding tussen fonologie en de fonetiek

Hoewel het zinvol kan zijn het begin van de theoretische fonologie aan het begin van de twintigste eeuw te plaatsen, is een ruim aangehangen opvatting dat de publicatie van *The Sound Pattern of English* (SPE, Chomsky & Halle 1968) een beter oriëntatiepunt geeft. Het begin wordt dan gelegd bij de introductie van de gedachte dat fonologische vormen meerdere representatieniveaus kennen: een onderliggende structuur en een oppervlaktestructuur (Anderson 1985). De ontwikkeling die de fonologie sinds die tijd heeft doorgemaakt valt in twee fasen te verdelen, waarbij het omslagpunt in de vroege tachtiger jaren kan worden gelegd. Het is niet zozeer het onderzoeksresultaat dat hier centraal staat, maar de wetenschappelijke taakopvatting.

1. 1968-1985: de periode van de Generatieve Fonologie
2. 1985-heden: de reïntegratie

De publicatie van SPE vormt enerzijds de climax van een ontwikkeling die is ingezet met de structuralisten van de Praagse School (Trubetzkoy, Jakobson) en anderzijds het begin van een nieuwe wetenschappelijke periode, de generatieve fonologie. Het belang van het werk van de Praagse School was dat deze een psy-

chologisch, cognitief perspectief bood, waar voorheen alleen een signaalgerichte en experimentele benadering bestond. De beschrijving van de uitspraak, de fonetiek, was door de ontwikkeling van nieuwe meetapparatuur juist op weg naar grotere objectiviteit, toen deze vroege fonologen duidelijk maakten dat de klanken van talen een organisatievorm bezaten die zich deels onttrok aan de meetbare, fonetische werkelijkheid. De intentie van het eerste *International Congress of Phonetic Sciences* (Den Haag, 1932) was om de nieuwe visie op taalstructuur te integreren in de bestaande fonetische onderzoekstraditie. Het fonologisch onderzoek richtte zich op de implicaties van het feit dat de klankvorm van taal is gebouwd op opposities (Trubetzkoy 1968 [1939]). De categorisering van deze opposities leidde tot de constructie van het concept ‘distinctief kenmerk’ en het inzicht dat fonemen ‘bundels’ van zulke kenmerken zijn. De formulering van het eerste volledige kenmerksysteem is te danken aan een samenwerking van fonologen en fonetici (Jakobson, Fant & Halle 1954). Na een lange periode van gemeenschappelijkheid, is er evenwel een tweedeling ontstaan tussen fonetisch onderzoek en fonologisch onderzoek (Ohala 1992, 1996), waarbij het laatste zich richtte op de structuur van de fonologische grammatica.

Door SPE’s aanname van twee representatieniveaus trad het onderzoeksobject als mentale constructie pregnanter naar voren. De periode laat zich kenschetsen als het uitproberen van een onderzoeksstrategie die de fonologische structuur los beschouwt van de fonetische werkelijkheid. De enige connectie die in de hoofdstroom van het onderzoek werd bewaard wordt vertegenwoordigd door de Natuurlijkheidconditie (Postal 1968, onderliggende fonologische representaties mogen niet méér verschillen van observeerbare oppervlaktevormen dan men op grond van de organisatie van de grammatica kan verantwoorden). Buiten de hoofdstroom werd op deze conditie kritiek geleverd door Foley (1977), die betoogde dat door vast te houden aan deze connectie met de gesproken vorm het zicht op werkelijke (abstracte) aard van de fonologische elementen werd vertroebeld. In mindere mate keert ook het werk van Kaye en anderen (1985) zich af van ‘natuurlijkheid’, omdat het uitgaat van hypothesen over relaties tussen klanken die niet aan de fonetische werkelijkheid zijn gerelateerd (en om dat te benadrukken benoemd zijn met termen ontleend aan de kwantummechanica).

De concentratie op de cognitieve aard van talige representaties heeft tot twee tendensen in het fonologisch onderzoek geleid, die mogelijk hebben bijgedragen tot het wantrouwen waarvan eerder sprake was.

1. Geen *waarom*-vragen. De inperking van de wetenschappelijke vraagstelling tot de ontrafeling van de cognitieve structuren heeft geleid tot een (meestal impliciete) afwijzing van de behoefte een verklaring te geven voor fonologi-

sche vormen. Vragen zoals waarom er voeten zijn, dat wil zeggen opeenvolging van zwakkere en sterkere syllaben, waarom er syllaben zijn, waarom syllaben een CV-vorm prefereren boven een VC-vorm, waarom het gemiddeld aantal segmenten 33 is, waarom talen weinig gebruik maken van [p] (in vergelijking met [b,t,d]), waarom achterklinkers bij voorkeur gerond zijn, waarom toonhoogtedalingen de voorkeur hebben boven toonhoogtestijgingen, waarom fricatieven meer articulatieplaatsen hebben dan plosieven, waren binnen de fonologie even onstelbaar als lange tijd de vraag naar de oorsprong van taal onstelbaar was binnen de taalkunde in het algemeen. De verklaring is dat bij dergelijke vragen snel het vermoeden rijst dat de antwoorden van niet-cognitieve aard zijn, en als zodanig niet tot het vakgebied behoren.

2. *L'art-pour-l'art*-wetenschap. Een ander aspect is een grote waardering voor de esthetiek van analyses. Binnen het kader van een opleiding kan er terecht waardering bestaan voor exploratieve heranalyses van data, als vorm van training in de discipline. Het doel is dan het aanleren van een denkhouding, die de onderzoeker in staat stelt om de implicaties van bepaalde theoretische aannames te doorzien, en op grond van de uitkomsten van de analyse te bepalen of deze aannames de voorkeur moeten hebben boven andere. Wanneer hierbij het opleidingsaspect uit het oog wordt verloren, kan er scepsis rijzen bij de buitenstaander, en defaitisme bij de onderzoeker, omdat de nog te bedenken analyses mogelijk zeer talrijk zijn, en niet noodzakelijk onderling evalueerbaar.

De twee tendensen moeten negatief worden beoordeeld, omdat het geven van een verklaring een algemeen geaccepteerd doel van wetenschap vormt, en algemeen de gedachte wordt onderschreven dat verschijnselen eenduidige verklaringen hebben.

Ook aan de 'experimentele' zijde waren er tendensen die integratie in de weg stonden. De neiging een directe koppeling tussen signaal en betekenis aan te brengen is door Ladd gesignaleerd bij onderzoek naar de communicatieve effecten van intonatie. Bij zo'n benadering behandelt men taal als een (menselijke) vorm van dierlijke communicatie, een systeem waarbij signalen direct betekenis hebben, en zowel signaal als betekenis gradueel zijn: hoe meer signaal des te meer betekenis (de *covariance*-opvatting; vergelijk. Scherer, Ladd & Silverman 1984). Taal onderscheidt zich van zulke systemen door de aanwezigheid van een dubbele structuur, een morfosyntactische, die de betekenis draagt, en een fonologische, die de expressievorm betreft. Variatie in het signaal kan in zo'n geval niet direct gekoppeld worden aan variatie in de betekenis: de schwa in *vrede* levert een ander bijdrage dan die in *kleden*. Dat juist bij de bestudering van intonatie

de directe koppeling werd gelegd is niet verwonderlijk, omdat een deel van wat als intonatie is beschreven inderdaad een vorm van dierlijke communicatie is; echter, veel is ook structureel, en ook in de intonatie is de relatie tussen vorm en betekenis niet gradueel, en arbitrair, net als in de segmentele structuur.

Een tweede tendens heeft betrekking op experimenteel onderzoek waarbij de proefpersoon op de plaats van de onderzoeker wordt gezet. Experimenteel onderzoek in de gedragswetenschappelijke traditie kan op bijzondere wijze bijdragen aan de verheldering van het proces van spreken en verstaan. Zulk onderzoek kan *on line* zijn, waarbij de proefpersoon daadwerkelijk met taalverwerking bezig is en de meetbare reacties die verwerking weerspiegelen, of *off line*, waarbij de proefpersoon reflecteert op de taalverwerking, bijvoorbeeld bij het geven van acceptabiliteitsoordelen of oordelen op semantische schalen. Beide typen kunnen gegevens opleveren die tot een beter begrip leiden van wat er aan de hand is. Er is binnen het *off line*-type echter een subgroep te onderscheiden waarbij de proefpersoon direct wordt gevraagd om een oordeel over het theoretische concept waarover duidelijkheid gezocht wordt. Dit heeft zich voorgedaan met betrekking tot het begrip '(zins)accent' (bijvoorbeeld Currie 1980, 1981), en meer in het algemeen in de techniek die als *concept formation* wordt aangeduid (zie Baker, Prideaux & Derwing 1973). In plaats van een theorie te formuleren waarbinnen elementen een rol vervullen bij de verklaring van taaldata en taalgedrag, leeft de onderzoeker met de gedachte dat de elementen zijn 'op te vragen' bij leken, en toegankelijk zijn voor de intuïtie. De onderzoeker verzuimt in zo'n geval de uitslag van het experiment op te vatten als data, die ook weer verklaard moeten worden door middel van theorieën over taal, bewustzijn, en de rapportage van waarnemingen, en beschouwt hem in feite als theorie.

1.4 Reïntegratie fonologie en gedragswetenschappelijk onderzoek

In de periode na 1985 zien we dat de fonologie steeds vaker wordt benaderd vanuit het perspectief van het gedragswetenschappelijk (inclusief fonetisch) onderzoek. Ten dele gebeurt dit vanuit fonologische vraagstellingen, maar ten dele ook vanuit vraagstellingen die in aanverwante disciplines worden geformuleerd en onderzocht, en voor de fonologie relevant blijken. Een belangrijke graadmeter van deze reïntegratie is de serie *Conferences in Laboratory Phonology*, in 1987 gestart door Mary Beckman en John Kingston (Kingston & Beckman 1990), waarvan de zevende bijeenkomst in 2000 in Nijmegen heeft plaatsgevonden. Het doel van de conferenties is de relatie tussen de fonetiek en fonologie te onderzoeken en de rol van de fonologie bij de spraakverwerking te verduidelijken. De naam geeft de veranderde relatie tussen fonologie en fonetiek aan. Niet meer wordt er alleen

gedacht vanuit de fonologie, waarbij de fonetiek perceptieve of articulatorische evidentie levert voor begrippen en contrasten die in de fonologie waren ontstaan, maar veeleer heeft het fonetisch onderzoek een scheppende rol gekregen bij de begripsvorming over de organisatie van de klankvorm.

Naast de sterk verbeterde conceptualisering van de relatie tussen fonologie en fonetiek, heeft de ontsluiting van perceptieve en articulatorische data tot een betere voorstelling over de taalvormen geleid, uiteraard met groot gevolg voor hun beschrijving en van de theorie. Daarnaast is er een sterk gegroeid verantwoordelijkheidsbesef bij de rapportage van data. Terwijl er in de periode 1987-1993 wel van enige belangstelling sprake was voor psycholinguïstisch onderzoek, is er vanaf de vijfde *Labphon* (Northwestern, Illinois) een plotselinge toename te bespeuren in het aandeel van de psycholinguïstiek. Dit feit reflecteert een sterke groei in interdisciplinariteit en een sterk besef dat nieuwe inzichten tot stand komen in samenspraak met onderzoekers uit andere onderzoekstradities.

Voor deze samenwerking lijkt het een voorwaarde te zijn geweest dat de onderzoekers zich konden vinden in een gemeenschappelijke voorstelling over taal en spraak. De standaardvisie in de fonetiek/fonologie is dat er twee componenten zijn, een fonologische grammatica en een fonetische implementatiemodule. De eerste berekent de abstracte symbolische representatie van taalexpressies, de tweede vertaalt deze in akoestische doelwaarden, het feitelijke spreekgedrag. Over de tweede component werd in de 'generatieve' periode niet nagedacht; hooguit zou men van mening kunnen zijn geweest dat de vraag naar de realisatie niet interessant was, en wellicht grotendeels universeel, omdat immers de fysiologie van het spraakproces universeel is. In de tweede periode heeft het inzicht veld gewonnen dat kennis over de implementatie relevant is voor een goed begrip van het spraakproces en van de fonologische structuur.

Implementatie is ten eerste contextgevoelig, zodat de vraag zich voordoet hoeveel van de representatie op enig punt kan worden overzien ('*look ahead*'-issues). Ze is ten tweede taalspecifiek, zodat de vraag naar de speelruimte in de verklanking van eenzelfde kenmerk relevant wordt, en daarmee de vraag wanneer een volgende generatie de verklanking niet meer op het desbetreffende kenmerk terugvoert, maar een andere representatie veronderstelt (taalverandering). Ze is ten derde multi-parametrisch, doordat verschillende fonetische variabelen kunnen worden ingezet voor de realisatie van een bepaald fonologisch kenmerk, wat de vraag oproept hoe deze toewijzing van extra middelen wordt beregeld, en in hoeverre de spreker dit laat afhangen van het aantal contrasten dat hij in zijn taal moet onderscheiden. Ze is ten vierde variabel binnen de spreker als functie van stilistische factoren. Bovendien kan in de implementatie communicatie plaatsvinden door middel van universele, biologisch bepaalde vorm-functierelaties in toonhoogtevariatie (de dierlijke communicatie uit de vorige sectie).

De vele manieren waarop deze feiten te maken hebben met de vorm van de fonologische grammatica en representaties vormen een uitdaging die fonologen op twee manieren tegemoet treden (Gussenhoven & Kager 2001). De hoofdgroep houdt vast aan de modulaire tweedeling tussen grammatica en implementatie, en gaat ervan uit dat de wetmatigheden in de symbolische representaties van een andere orde zijn dan die welke in de fonetische implementatie gelden: ze hebben niet te maken met articulatorische en perceptieve, maar met cognitieve ergonomie (zoals analogieën en verlies van uitzonderingen). De andere groep neemt aan dat er geen goede motivatie is voor een onderscheid tussen fonetische wetmatigheden en de vorm van fonologische grammatica's, en laat een en dezelfde theorie feiten in beide domeinen verklaren. Een belangrijke representant van deze visie is de Nederlander Paul Boersma; anderen werken aan de Amerikaanse westkust (onder wie Steriade en Flemming).

Een voorbeeld van een vraagstelling die deze gemeenschappelijke voorstelling van zaken niet deelt kan worden ontleend aan onderzoek naar de verwerving van de uitspraak van een vreemde taal. Werkhypothesen in termen van 'dezelfde klank' en 'verschillende klanken' laten in het midden op welk representatieniveau die woorden betrekking hebben, en zijn niet inpasbaar in hetzelfde theoretisch kader als dat van de fonologie. (Zulke werkhypothesen zijn sinds Lado 1957 gebruikt, onder anderen door Flege; ze zijn dan ook voor de recentere theorievorming ontstaan.) Hypothesen zouden zodanig geformuleerd moeten zijn dat duidelijk is op welke fase in het verwerkingsproces (op welke fonetische of fonologische representatie) ze betrekking hebben.

De vraag naar het onderscheid tussen fonologie en fonetiek komt terug in de discussie over de relatie tussen de onderliggende en de oppervlakterepresentatie. Sinds 1993 is het model verlaten dat die relatie beschrijft door middel van een serie structuurveranderende regels, waarbij elke regel zijn resultaat doorgeeft aan de volgende. Deze vorm van seriële gedwongen aanpassing van de onderliggende vorm is in de optimaliteitstheorie vervangen door een soort filterbank, die onbeperkt grote aantallen mogelijke oppervlaktevormen verwerkt, en daarmee doorgaat tot er één overblijft (Prince & Smolensky 1993). Elk filter, of *constraint*, stelt een eis aan deze vormen, en laat alleen die vormen door naar een volgende *constraint* die er het minst mee in tegenspraak zijn. Bij dit model doet zich de vraag voor of fonologische en fonetische vormeisen gemengd zijn in dezelfde filterbank (grammatica), en, indien niet, of er binnen de fonologische component één filterbank bestaat, of twee, waarbij in het laatste geval er een derde representatieniveau bestaat, tussen de onderliggende representatie en de oppervlakte in: de lexicale representatie (Kiparsky 2001). Het model leidt tevens tot de vraag of alle *constraints* gekoppeld zijn aan perceptieve en articulatorische randcondities ('universeel'), zodat verschillen tussen talen uitsluitend in de volgorde van de filters zit, of dat ze taalspecifiek ('arbitrair') kunnen zijn.

1.4.1 De rol van de psycholinguïstiek

In de psycholinguïstiek stelden onderzoekers zich vragen over de perceptie en productie van spraak die – veel duidelijker dan in de fonologie het geval was geweest – de verwerking centraal plaatsten, en een volledig overzicht beoogden van het proces vanaf de formulering van een gedachte in het hoofd van de spreker tot de decodering van het spraaksignaal als betekenis in het hoofd van de luisteraar. Wanneer de spreker een adequate syntactische structuur heeft geselecteerd en zijn keuze heeft laten vallen op de te gebruiken morfemen, wordt toegang gezocht tot de bijbehorende morfosyntactische en fonologische informatie (Levelt 1989). De vraag naar de aard van fonologische representaties, eerder binnen de fonologie benaderd op basis van economie in de generatie van de verschillende oppervlaktevormen van eenzelfde woord, kan op een geheel andere manier benaderd worden wanneer uit reactietijdenexperimenten blijkt dat sprekers die informatie in stappen bijeenbrengen. Niet alleen beschikt de spreker eerder over de morfosyntactische informatie dan over de fonologische, ook de fonologische informatie lijkt in porties te komen, de segmenten gescheiden van de metrische structuur. Alledaagse ervaringen lijken aan te sluiten bij deze voorstelling: het puntje-van-de-tong-effect, waarbij wel het metrische patroon en ook morfosyntactische informatie beschikbaar zijn, maar niet de segmenten; of het gevoel dat er een woord met een bepaalde betekenis bestaat waarvan de klankvorm echter niet wordt gevonden; en het ontbreken van de ervaring dat men over de klankvorm van een woord beschikt zonder zich te herinneren welk woord het vertegenwoordigt (het omgekeerde van het puntje-van-de-tong-effect).

Naast de sequentiële aard van het proces speelt de vraag naar de balans tussen opslag en berekening, zowel in de fonologische component als in de fonetische. De mate waarin de klankvorm is opgeslagen en wordt geconstrueerd in de grammatica is in de fonologie een oud thema; maar wat de fonetische implementatie betreft is de discussie eerder gericht geweest op de aard van de berekening. Deze kan verlopen via interpolaties van doelwaarden, waarbij de bewegingen van de spraakorganen een afgeleide zijn van het bereiken van posities (bijvoorbeeld Pierrehumbert 1980), of op een *gestural* manier, waarbij de bewegingen de handelingseenheden zijn (Browman & Goldstein 1986). De vraag naar de omvang van de geprogrammeerde delen in de implementatie is gesteld door Levelt. Zo zouden syllaben of delen van syllaben, of wellicht voeten, woorden of zelfs frasen, op fonetisch niveau kant en klaar kunnen liggen als gegroepeerde motorcommando's. In alle gevallen doet zich de vraag voor naar de integratie van die voorgeprogrammeerde delen met de 'late' prosodische inbedding, die door spraaktempo en toonhoogtebereik wordt bepaald.

Aan de binnenkomende zijde is spraak op twee verwante aspecten onderzocht. De eerste vraag betreft de manier waarop de woordherkenning plaatsvindt: wat is de representatie waarop binnengekomen informatie wordt afgebeeld, en hoe ziet de binnengekomen informatie eruit? Vrij algemeen wordt aangenomen dat de toegang tot het lexicon via fonologische eenheden verloopt, niet via akoestische patronen. Een aanwijzing hiervoor vormt de evidentie dat proefpersonen in detectie- en identificatietaken gebruik kunnen maken van fonologische informatie vóór het woord beschikbaar is (Cutler 1992). Heel specifiek is deze vraag gesteld in onderzoek dat tot doel had aan te tonen dat de representaties waarop binnenkomende informatie wordt afgebeeld ondergespecificeerd zijn, op een manier die voorspeld wordt door de *contrastive underspecification*-theorie van Steriade en Clements (Lahiri & Marslen-Wilson 1992). De andere vraag betreft de wijze waarop toegang wordt gezocht tot het akoestische signaal, dat per continue (dat wil zeggen inter-pausale) hoeveelheid veel meer dan één woord bevat. Woorddetectie geschiedt naar alle waarschijnlijkheid niet door willekeurige fragmenten uit het signaal te *matchen* met willekeurige secties van fonologische representaties. Er is een voorkeur voor voet- of syllabebegin enerzijds en woordbegin anderzijds. Uit dit type onderzoek is duidelijk geworden dat de fonologische elementen die tussen signaalafasting en woordherkenning geactiveerd worden taalafhankelijk zijn, en worden bepaald door de fonologische structuur van de betrokken taal (Cutler 1997).

Een derde type vraag betreft de discriminatie van klanken. Binnen taalverwingsonderzoek is men gestuit op het verschijnsel dat klankcontrasten discriminabel kunnen zijn, maar dat tegelijkertijd de benutting van het contrast als woordonderscheidend kenmerk niet mogelijk is. Baby's specialiseren zich na een periode waarin alle klankverschillen even belangrijk zijn in juist die klankverschillen die in de taal contrastief zijn. Paradoxaal is dat zij in dat stadium woorden die van het betrokken contrast gebruik maken *niet* onderscheiden (bijvoorbeeld Werker & Stager 2000). Aangenomen wordt dat de baby's in dat stadium wel de fonetische contrasten beheersen, maar niet de fonologische representaties hebben opgebouwd die bij die verschillen horen. Bij tweede taalverwerving treedt mogelijk een soortgelijke periode op. Een interpretatie van deze resultaten vereist uiteraard de bovenbeschreven modulaire visie op de fonologie en fonetiek; ze vormen ook een boeiende bevestiging van die visie. Onderzoek naar discriminatie is buiten verwingsonderzoek van belang voor de beantwoording van de vraag naar hoe klanken gecategoriseerd worden.

1.4.2 Sociale aspecten: variatie, historische taalkunde, taalverwerving

Variatie bestaat tussen talen, binnen talen en binnen sprekers. Voor een goed begrip van variatie binnen talen is het belangrijk voor ogen te houden dat een

‘taal’ geen object is, in de zin van een natuurwetenschappelijk verschijnsel. Het object bevindt zich in een mens: het ontstaat gedurende een proces dat na het tiende levensjaar is afgesloten en een cruciale fase doormaakt gedurende de eerste twee levensjaren, vervolgens bij een minderheid door pathologische oorzaken gedeeltelijk verdwijnt, en in elk geval definitief weg is bij overlijden. Wanneer we een grammatica opvatten als een model van zo’n systeem, dan is het zaak een grammatica van de taal van één spreker te beschrijven, omdat er niet bij voorbaat de garantie bestaat dat een tweede spreker dezelfde grammatica heeft. De situatie is vergelijkbaar met de diagnose van een ziekte. Veel kan over de verspreiding, het ontstaan en verloop van een ziektebeeld bekend zijn, maar voor de diagnose van een ziekte bij een patiënt gebruikt men in principe geen gegevens die ontleend zijn aan een andere patiënt. Het beeld van taal als interne cognitieve staat (*I-language*) in plaats van een extern bestaand, door een gemeenschap gedeeld systeem (*E-language*) is afkomstig van Chomsky, maar al aanwezig bij Hermann Paul: ‘[language] is nothing but an abstraction devoid of reality, and [...] exists only in the individual, from whom it cannot be separated even in scientific investigation’ (1909, in Engelse vertaling geciteerd uit Jespersen 1922).

De vraag hoe de verbluffende eenvormigheid in taal en spraak tot stand komt is in de sociolinguïstiek beantwoord door te wijzen op de sociale rol die taal vervult: taal, met name spraak, is een belangrijk symbool van groepsvorming, dat soms expliciet tot uiting komt in selectieprocessen, en altijd een begeleider is van sociale dynamiek, waaruit de sociale motivatie van taalverandering voortkomt. Bestudering van variatie binnen bepaalde groepen sprekers heeft veel gegevens opgeleverd, die een zeer gedetailleerd antwoord hebben mogelijk gemaakt op de vraag van de *Junggrammatiker* of taalverandering uitzonderingsloos is. In dat antwoord vervult de fonologische modelvorming een belangrijke rol. Het proces van verandering is natuurlijk continu, en een scenario begint altijd *in medias res*, maar men kan zich het beginpunt voorstellen als een ongunstige verhouding tussen articulatie-inspanning en perceptief effect. Aanpassing vindt plaats door vereenvoudiging van de articulatie (minder sprekerinspanning) of door vergroting van het perceptief effect (meer sprekerinspanning). Een nieuwe generatie kan dit sprekergedrag, dat plaatsvindt in de fonetische implementatie zonder dat de fonologische structuur verandert, op een andere manier fonologisch interpreteren dan de vorige. In eigenlijke zin is er op dat moment sprake van taalverandering. Deze structuurverandering kan onvoorziene gevolgen hebben voor andere aspecten van het taalsysteem, en nieuwe veranderingen uitlokken. Deze kunnen weer in de fonetische implementatie plaatsvinden, waarbij de articulatie door de spreker wordt bijgestuurd ten behoeve van hemzelf of zijn luisteraar, of direct in

de grammatica, in het laatste geval op grond van analogieën (cognitieve ergonomie). Deze gedragsveranderingen worden sociaal gestuurd: sommige worden uitverkoren door een groep die uitblinkt in sociale dynamiek (sinds Alexander Gill, die deze groep aanwees zijn *Logonomia Anglica* van 1619, zijn dat in onze cultuur jonge vrouwen, *Mopsae*). Naburige gemeenschappen kunnen vroeger of later insteken op het proces, waarbij het moment, samen met de vorm van de eigen grammatica, bepalend is voor de plaats waar de verandering ingrijpt: in de fonetische implementatie of direct in de grammatica. Zulke overnames hoeven niet het vergemakkelijkende effect te hebben dat in oorspong aanwezig was, en dus uitsluitend sociaal gemotiveerd te zijn. Anders dan de fonologische interpretaties van de (veranderde) spraakproductie in hun omgeving die kinderen tijdens verwervingsproces maken, lijken ingrepen in de structuur door volwassenen steeds betrekking te hebben op representaties van individuele woorden: de spreker kan er een nieuwe representatie bijzetten, en de oude laten verdringen (*lexical diffusion*). De uitzonderingloze taalverandering zal dus steeds plaatsvinden via een 'nieuwe' interpretatie door een generatie die volgt op een generatie sprekers die haar fonetische implementatie heeft bijgesteld. De vraag of volwassenen dan geheel niet in staat zijn op centraal niveau in te grijpen in de vorm van hun grammatica, zou in elk geval in onderzoek naar tweedetaalverwerving onderzocht kunnen worden. Omdat volwassenen de uitspraak van een vreemde taal voortreffelijk kunnen leren beheersen – hoewel dit niet gebruikelijk is – blijft de mogelijkheid tot het 'aanmaken' van fonologische grammatica's wellicht aanwezig (Wode 1996).²

Vanuit de taalkunde bezien, behoort sociaal gestuurde variatie bij taalverandering en taalverwerving, net zoals taalverandering en taalverwerving bij elkaar horen. Het is die driehoek die onderzoekers in staat moet stellen een serie scenario's voor mogelijke taalverandering op te stellen.³ Welke van de drie perspectieven benadrukt wordt hangt af van het onderzoeksdoel. Van belang is dat er een gemeenschappelijk theoretisch raamwerk bestaat: de verwerking van taal, het proces van spreken en verstaan, de organisatie van de grammatica, of welke andere benaming men aan dit bredere kader maar wil geven.

Om het beeld van hoe talen veranderen compleet te krijgen, is historisch taalkundig onderzoek nodig. Door de opkomst van de theoretische taalkunde is in de laatste decennia het aantal historisch georiënteerde taalkundigen sterk afgenomen. Met uitzondering van de syntaxis en morfologie van het Oud- en Middelenengels hebben de specialisaties sterk ingeleverd, in het bijzonder de historische fonologie, en de historische neerlandistiek.

2. Organisatie en infrastructuur

Hoogwaardig interdisciplinair onderzoek naar de organisatie van de klankvorm van talen is gebaat bij de facilitering van de contacten tussen fonologen, fonetici, sociolinguïsten en psycholinguïsten. Het spreekt vanzelf dat daarbij een goede infrastructuur onontbeerlijk is. In Nederland zijn UU en KUN waarschijnlijk het best ingericht. De vestiging van het FC Dondersinstituut in Nederland (Nijmegen) maakt het mogelijk tegemoet te komen aan de toenemende aandacht voor registraties van hersenactiviteit bij de verwerking van taal.

De verantwoordelijkheid van de Landelijke Onderzoekschool Taalkunde (LOT) is met name uit de verf gekomen bij de organisatie van onderwijs voor aio's en de publicatie van proefschriften, en het bestaansrecht van de onderzoeksschool is hiermee duidelijk aangetoond. In andere opzichten is de rol die LOT moet spelen minder duidelijk; de opgave een en ander goed te doen is verre van eenvoudig. De verantwoordelijkheid voor de vorming van onderzoeksgroepen en het formuleren van onderzoeksdoelen ligt op de werkvloer, en LOT is niet – of zeer ten dele – de werkvloer. Onderzoekers zullen LOT als krachtig pleitbezorger willen zien van hun belangen, terwijl een LOT-bestuur wellicht betrokken wil zijn bij de formulering van onderzoeksthema's. In het algemeen bevindt LOT zich in een soortgelijke situatie als NWO en de KNAW: wat de wetenschappelijke gemeenschap betreft zouden deze instellingen zich moeten richten op het zo goed mogelijk wege van de kwaliteit van onderzoek, voeling houden met de onderzoekers om op tijd te kunnen signaleren welke infrastructurele investeringen nodig zijn, en daarnaast onvermoeibaar de belangen van het onderzoek behartigen bij het ministerie en Europese instanties. Naast deze kerntaken heeft de formulering van beleid een meer incidenteel karakter, en is ook moeilijker. Goed beleid baant een weg voor ontwikkelingen die er vanuit de wetenschappelijke gemeenschap eigenlijk al aan zaten te komen. Vooruitgang in het onderzoek is direct gekoppeld aan de wetenschappelijke ambitie van wetenschappers: het is hun aanzien bij een vaak kleine groep collega's die ze doet besluiten bepaalde richtingen in te gaan en projecten aan te pakken. Extern aangedragen thema's en samenwerkingsverbanden zijn wat de wetenschappers betreft ofwel toevalstreffers ofwel hinderlijke randcondities bij de formulering van het onderzoek.

3. De plaats van de taalkunde in de opleidingen moderne talen

Nederlandse taalkundigen met een specifieke taalopleiding hebben belangrijke bijdragen geleverd aan de ontwikkeling van de taalkunde. Voor de vreemde talen

geldt dat de combinatie van professionele kennis van de structuur van een specifieke taal met taalkundige kennis vaak tot comparatief onderzoek leidt, wat een vruchtbare bron van nieuwe inzichten is. Het verkenningsrapport *De Moderne Letteren in Nederland* (1993) wees er in dit verband op dat historisch taalkundig onderzoek voornamelijk bij de afdelingen vreemde talen wordt verricht en tot de wereldtop behoort, en noemt daarnaast fonologie als een gebied dat zijn zwaartepunt bij die afdelingen had, inschattingen die nog steeds gelden. Sommige taalkundige vragen zijn soms beter te beantwoorden door onderzoek te doen binnen een cluster nauw verwante variëteiten, andere vragen kunnen op één taal onderzocht worden, terwijl weer andere statistisch-typologisch zijn. Door het wisselend perspectief ontwikkelen veel 'algemeen' taalkundigen zich later alsnog tot specialist in een specifiek taal(groep), terwijl 'taalspecifieke' taalkundigen zich vaak ontwikkelen tot specialist in een bepaald aspect van de taalstructuur. Het is voor het vak van levensbelang dat beide perspectieven aanwezig zijn in onderwijs en onderzoek, net zoals ze vaak aanwezig zijn binnen de individuele onderzoeker, met verschuivingen heen en weer, afhankelijk van het stadium in het onderzoek, of de ontwikkeling van de onderzoeker.

De wisselwerking tussen theorievorming en gedetailleerde kennis van taaldata is dus gunstig. Niettemin is de plaats van taalkunde in opleidingen voor specifieke talen problematisch vanwege haar geringe aandeel. Als discipline moet taalkunde concurreren met de componenten taalverwerving en letterkunde/cultuur. In de verhouding met taalvaardigheid ligt het belang bij een vruchtbaar samengaan van kennis over data en theoretische reflectie, iets waarvoor een redelijk volledige opleiding in de taalkunde en een hoog niveau van taalverwerving voorwaarden zijn. Opleidingen vreemde talen kennen een component taalverwerving (waarvan de omvang samenhangt met het ingangsniveau) die niet onder een zeker niveau kan worden teruggebracht zonder het wezen van de opleiding aan te tasten. Zonder taalvaardigheid, in de zin van een kennisniveau dat in de praktijk lijkt op dat van de moedertaalspreker en voor een groter deel expliciet is, vervalt niet alleen een gemakkelijk zichtbare maatschappelijke motivatie voor de opleidingen, maar ook de motivatie voor de rol van de taalkunde in die opleidingen.

De relatie met letterkunde/cultuur is eerder concurrerend dan voedend: hoe meer men investeert in het ene, des te minder tijd er overblijft voor het andere, en wederzijdse bevruchting lijkt illusoir. In de praktijk loopt de voorwaarde van een adequate taalkunde-component gevaar. Bij kleinere opleidingen kan dit al het gevolg zijn van een te klein draagvlak: er zijn dan eenvoudig te weinig taalkundigen om zo'n opleiding te verzorgen. In elk geval zal onderzocht moeten worden

of, na consensus over de omvang van het aandeel taalvaardigheid, de competenten taalkunde en letterkunde/cultuur evenredig beslag leggen op de resterende tijd. Daar waar de aandelen niet gelijk zijn, zou gestreefd moeten worden naar een herschikking: elke afwijking van 50 % – 50 % zou zeer goed gemotiveerd moeten zijn. Voor de in de toelichting van de KNAW genoemde voorbeelden uit de ‘kleine letteren’ zou een dergelijke motivatie een groter aandeel voor letterkunde/cultuur dan voor taalkunde kunnen opleveren. Voor Portugees lijkt dat op het eerste gezicht minder overtuigend te zullen kunnen dan voor de Keltistiek. In principe is het aan de opleidingen de relevante argumenten te presenteren.

Binnen faculteiten speelt hierbij verder de vraag in hoeverre het taalkundeonderwijs is ondergebracht in een organisatorische eenheid. Gezien de aard van het vak en het gebrek aan mankracht binnen elke opleiding afzonderlijk, is samenwerking onontkoombaar. Maar ook waar de omvang van de faculteit zodanig is dat de samenwerking vermeden kan worden, zou ernaar gestreefd kunnen worden om bepaalde onderdelen door erkende experts te laten verzorgen voor verschillende opleidingen. Hierbij kan evenzeer sprake zijn van de inbreng van ‘algemene’ taalkundigen in ‘taalspecifieke’ opleidingen als van ‘taalspecifieke’ taalkundigen in ‘algemene’ opleidingen. De oplossing die UU heeft toegepast (de verdeling van taalkundespecialisaties over de talen) lijkt even eenvoudig als doeltreffend. Waar echter de ‘algemene’ taalkundigen en de ‘taalspecifieke’ taalkundigen in verschillende onderwijsinstituut zitten, wordt samenwerking administratief bemoeilijkt.

Doordat het in Nederland gebruikelijk is het onderwijs te geven in de taal die door de opleiding wordt onderwezen, kunnen bij facultaire samenwerking spanningen ontstaan wanneer een cursus in een andere dan de taal van de eigen opleiding wordt gegeven. Het lijkt hierbij redelijk wanneer de facultair aangeboden cursussen in het Nederlands of Engels worden gegeven; waar mogelijk zouden bijbehorende oefenstof en werkcolleges ‘vertaald’ kunnen worden naar de omstandigheden van de bestudeerde taal. De plaats van het Engels laat zich verdedigen door te wijzen op de status van die taal in de wetenschap.⁴ Vormen van interuniversitaire samenwerking zijn ook te overwegen.

Met bovenstaande wordt niet bepleit dat elke student die niet voor letterkunde/cultuur kiest voor een specialisatie taalkunde kiest. Er kunnen gemengde varianten zijn, bijvoorbeeld met het oog op het leraarschap, of vertaalvarianten. Vreemdetalenopleidingen kennen verschillende, alternatieve doelstellingen. Met uitzondering van die opleidingen die daar de vereiste motiveringen voor geven, zou één van die doelstellingen de opleiding tot volwaardig taalkundige met de betrokken taal of talen als specialisatie moeten zijn.

4. Maatschappelijke aspecten

De mate waarin taalkundigen betrokken zijn bij de maatschappij is opvallend gering. Ook het bewustzijn in de maatschappij van wat taal, taalkunde en de rol van taalkundigen kunnen zijn is laag. Naar mijn weten is de enige instantie die bij deze problematiek betrokken is de Studio Taalwetenschap, een private instelling. De AVT speelt hier geen rol; voor LOT lijkt dit geen hoofdtaak; de PR voor onderzoek wordt door de persdiensten van de universiteiten vervuld.

Op het vwo wordt geen structurele aandacht besteed aan taalkunde, wat heeft geleid tot een kennisachterstand en een gebrek aan bewustzijn in alle lagen van de bevolking. De kwetsbaarheid van talige communicatie wordt niet goed ingeschat,⁵ leken passen op onverantwoorde wijze talige criteria toe,⁶ en talen en landen worden op simplistische wijze met elkaar verbonden.⁷ De maatschappelijke aspecten van taal en taalgebruik zouden op zichtbaarder wijze moeten worden geëtaleerd. Het is misschien goed om de Studio Taalwetenschap te vragen een enquête te houden naar de algemene ontwikkeling op het gebied van taal. Hoeveel talen zijn er? Verschillen talen in complexiteit? Is de ene taal functioneler dan de andere? Loop je door veel talen te leren een schoolachterstand op? Zijn talen lelijk? Zijn er onderontwikkelde talen? Groeit of daalt het aantal talen? Zijn dialecten afgeleid van de standaardtaal? Een verwante problematiek is de wijdverbreide gewoonte onder niet-anglisten om ongrammaticaal Engels te schrijven en te publiceren, ook op ‘officiële’ plaatsen als Engelstalige webpagina’s en allerlei aankondigingen.⁸

Specifieke toepassingen van taalkundig onderzoek liggen in de eerste plaats op het gebied van de taaltechnologie. Voor een deel, met name de spraakherkenning, vindt dit onderzoek plaats zonder noemenswaardige inbreng van ‘klassiek’ taalkundig onderzoek. De inbreng van de taalkunde, met name fonetiek en fonologie, bij de spraaksynthese is sterk verminderd sinds de introductie van *unit selection*, waarbij de te genereren uitingen worden samengesteld uit bijpassende flarden echte spraak die uit een zeer groot corpus worden gelicht. Bij de huidige benadering van de spraakherkenning zal het een probleem blijven dat de trainingsfase (waarbij de gebruiker het systeem langdurig moet laten ‘wennen’ aan zijn uitspraak) onvermijdelijk is. Meer in het algemeen valt op te merken dat de huidige praktijk – naar alle waarschijnlijkheid – geen model biedt van het menselijke proces. Zo heeft de mens met name geen noemenswaardige trainingsfase nodig voor het verstaan van een nieuwe spreker. Parallel aan de hoofdstroom van het spraaktechnologisch onderzoek vindt op bescheiden schaal ook onderzoek plaats dat wel beoogt het menselijke proces te modelleren, zoals het werk van Lahiri en Reetz (nog te verschijnen), dat spraakherkenning laat plaatsvinden op basis van fonologische kenmerkdetectie en ondergespecificeerde representaties

van woorden. Ook spraaksynthese op basis van regels wordt nog wel gedaan. De onderzoekstradities van spraaktechnologen en taalkundigen zijn dus uit elkaar gegroeid, en te hopen valt dat men het contact niet geheel verliest. Het doorbreken van impasses in het onderzoek zou gemakkelijker kunnen gaan wanneer parallel aan de resultaatgerichte hoofdstroom in het onderzoek er onderzoek plaatsvindt dat gericht is op de toepassing van taalkundige inzichten.

Toepassing van taalkundig onderzoek op ICT-gebied zal gebaat zijn bij de inbreng van zowel spraaktechnologen als taalkundigen. Er is momenteel geen instituut dat spraak- en taaltechnologen, vakdocenten en programmeurs verenigt en zich ten doel stelt hoogwaardige toepassingen te maken, met kwaliteitscontrole en continuïteit in ondersteuning en ontwikkeling.

Een van de belangrijkste maatschappelijke kwesties is de meertaligheid in ons land. De politiek zwalkt al jaren door een beleidsruimte waar informatie en visie schaars zijn. Onlangs is een nota verschenen van de hand van een aantal taalkundigen waarin de relevante informatie op evenwichtige wijze wordt gepresenteerd (Studio Taalwetenschap 2000). Een gunstige ontwikkeling is het onlangs opgerichte instituut Babylon (UVT). Het legt zich toe op de bestudering van interculturele communicatie, voornamelijk met betrekking tot Nederlandse minderheidsgroepen. Het bestaan van een academische opleiding in een minderheidstaal kan een emancipatorisch effect hebben op de betrokken minderheid doordat het respect voor eigen taal en cultuur toeneemt. Talen als Arabisch, Koerdisch en Turks worden in Nederland onderwezen (UU, RUL, KUN), maar aan Sranang, Sarnami of Moluks wordt niet op gestructureerde wijze wetenschappelijke aandacht besteed. Inlevering van een van de twee vestigingen voor Frisistiek die nu aan de orde lijkt zou in ruil kunnen gaan voor een krachtige inzet voor de bestudering van deze talen.

Noten

- ¹ Ik dank Kees Versteegh, Natasha Warner en Leo Wetzels voor hun nuttige opmerkingen bij een eerdere versie van deze tekst.
- ² Mogelijk is er alleen sprake van ‘tussencategorieën’ die voor meer talen worden gebruikt (Wode 1996).
- ³ In het gegeven scenario werd uitgesloten dat taalverandering ontstaat via ‘mis-percepties’ door de hoorder; in de literatuur worden deze wel gerapporteerd.
- ⁴ Hier wordt met de keuze voor het Engels alleen bedoeld op situaties waarin de docent die taal op professioneel niveau beheerst of als moedertaal heeft.
- ⁵ De grootste vliegcrash in de geschiedenis is door het mislukte gebruik van taal ontstaan (Tenerife, 1977). De (Nederlandstalige) piloot meldde *We’re at take-off* en bedoelde hier *at* te gebruiken in de betekenis als in *we’re at it*, ‘we zijn bezig’, dat wil zeggen ‘we hebben de stijging ingezet’, maar *at* werd door de Spaanstalige verkeersleider geïnterpreteerd als plaatsaanduidend voorzetsel, ‘we staan klaar om de stijgprocedure te starten’; het treinongeluk in België berustte evenzeer op communicatieproblemen tussen een Nederlandstalige en een Franstalige medewerker. Er bestaat een lange lijst van rampen en ongelukken die door dit soort miscommunicatie is veroorzaakt (Cushing 1994).
- ⁶ Vorig jaar bleek me dat de IND de nationaliteit van asielzoekers probeerde vast te stellen door uit toeristische taalgidsjes zinnestelsels voor te lezen in de taal die de asielzoeker beweert te spreken: als de asielzoeker de IND-ambtenaar niet verstaat, wordt de conclusie getrokken dat diens opgegeven nationaliteit niet de juiste is. Ik heb de illusie dat na een brief met uitleg over de ondeugdelijkheid van die methode de praktijk niet meer bestaat; maar onlangs bleek dat de praktijk in andere vorm terug is: de asielzoeker wordt gevraagd tot tien te tellen in zijn of haar taal, waarbij de IND-ambtenaar in een woordenboek het resultaat controleert. De medische stand heeft een vereniging tegen kwakzalverij; wij taalkundigen weten nauwelijks wat er aan praktijken op ons vakgebied bestaat.
- ⁷ Onderwijs in eigen taal en cultuur aan Berbers- en Koerdisch-sprekende kinderen uit minderheidsgroepen heeft plaatsgevonden in de nationale talen van Marokko (Arabisch) en Turkije (Turks) zonder dat beleidsmakers zich ervan bewust waren dat dit vreemde talen waren voor de betrokken kinderen (Studio Taalwetenschap 2000).
- ⁸ Het niet duidelijk hoe dit ontstaat: denkt de schrijver dat het echt Engels is, of voelt hij zich bij voorbaat geëxcuseerd omdat hij zo al moeite genoeg heeft gedaan om de buitenlander tegemoet te komen?

Literatuur

- Anderson, S.R. (1985). *Phonology in the Twentieth Century*. Chicago University Press.
- Baker, R.G., Prideau, G.D. & Derwing, B.L. (1973). 'Grammatical properties of sentences as a basis for concept formation'. In: *Journal of Psycholinguistic Research* 2, 201-220.
- Browman, C.P. & Goldstein, L. (1986). 'Towards an articulatory phonology'. In: *Phonology Yearbook* 3, 219-252.
- Crystal, D. (2000). *Language Death*. Cambridge University Press.
- Currie, K.L. (1980). 'An initial "search for tonics"'. In: *Language and Speech* 23, 329-350. Currie, K.L. (1981). 'Further experiments in the "search for tonics"'. In: *Language and Speech* 24, 1-28.
- Cushing, S. (1994). *Fatal Words*. Chicago University Press.
- Cutler, A. (1992). 'Prosody and the segment'. In: *Laboratory Phonology II*, 290-295.
- Foley, W. (1977). *Foundations of Theoretical Phonology*. Cambridge University Press.
- Gussenhoven, C. (1996). *Mooie bedoelingen: over de rol van de fonetiek in de fonologie*. Inaugurele rede Nijmegen.
- Gussenhoven, C. & Kager, R. (2001). 'Phonetics in Phonology: Introduction'. In: *Phonology* 18, 1-6.
- Houben, J.H.H. (1905). *Het Dialect der Stad Maastricht*. Maastricht: Leiter-Nypels.
- Jakobson, R. Fant, G. & Halle, M. (1954). *Fundamentals of Language*. Mouton.
- Jespersen, O. (1922). *Language: Its Nature, Development and Origin*. Allen & Unwin.
- Kaye, J., Lowenstamm, J. & Vergnaud, J.-R. (1985). 'The internal structure of phonological elements: A theory of Charm and Government'. In: *Phonology Yearbook* 2, 305-328.
- Kingston, J. & Beckman, M.E. (1990). *Papers in Laboratory Phonology: Between the Grammar and Physics of Speech*. Cambridge University Press.
- Kiparsky, P. (2001). *Paradigmatic Effects*. Cambridge University Press.
- Lado, R. (1957). *Linguistics across Cultures Applied Linguistics for Language Teachers*. University of Michigan Press.
- Lahiri, A & Marslen-Wilson, W. (1992). 'Lexical processing and phonological representation.' In: *Laboratory Phonology II*. 229-254.
- Lahiri, A & Reetz, H. (2000). *Underspecified recognition*, lezing Seventh Confer-

- ence on Laboratory Phonology. Nijmegen.
- Nettle, D. & Romaine, S. (2000). *Vanishing Voices: The Extinction of the World's Languages*. Oxford University Press.
- nwo (2000), *Endangered Language Research in the Netherlands*. nwo Advisory Committee on Endangered Language Research.
- Ohala, J.J. (1996). 'The relation between phonetics and phonology'. In: Hardcastle, W. & Laver, J. (eds.) *Handbook of Phonetic Sciences*. Blackwell's. 674-694.
- Ohala, J.J. (1991). 'The integration of phonetics and phonology'. In: *Proceedings of the XIIth International Congress of Phonetic Sciences, Aix-en-Provence, 19-24 Aug 1991*. Vol. 1, pp. 1-16.
- Pierrehumbert, J.B. (1980). *The Phonetics and Phonology of English Intonation*. PhD dissertatie, MIT.
- Postal, P. (1968). *Aspects of Phonological Theory*. New York: Harper & Row.
- Prince, A. & Smolensky, P. (1993). *Optimality Theory. Technical report*. Rutgers University and University of Colorado.
- Scherer, K.R., Ladd, D.R. & Silverman, K. (1984). 'Vocal cues to speaker affect: testing two models'. In: *JASA* 76, 1346-1356.
- Studio Taalwetenschap (2000). *Het multiculturele voordeel: Meertaligheid als uitgangspunt*. Verslag van een debat 23 juni 2000, Het Trippenhuis, KNAW, Amsterdam.
- Trubetzkoy, Prins N.S. (1968). *Grundzüge der Phonologie*. Nendeln: Kraus Reprint.
- Werker, J.F. & Stager, C.L. (2000). 'Developmental changes in infant speech perception and early word learning.' In Broe, M.B. & Pierrehumbert, J.B. (eds). *Papers in Laboratory Phonology V*. Cambridge University Press. 181-193.
- Wode, H. (1996). 'Speech perception and L2 phonological acquisition.' In Jordens, P. & Lalleman, J. (eds.). *Investigating Second Language Acquisition*. Berlin, Mouton de Gruyter. 321-353.

Terug naar Wundt. Pleidooi voor integraal onderzoek van taal, taalkennis en taalgedrag¹

G. Kempen

In het jaar 1900 publiceerde Wilhelm Wundt, hoogleraar fysiologie en psychologie te Leipzig, zijn tweedelige overzichtswerk *Die Sprache*. Vele niveaus van taalstructuur en taalgedrag, van spraakklank tot tekst, stelt hij uitgebreid aan de orde. Met een heel arsenaal aan onderzoeksmethoden, van fysiologische metingen tot introspectie, gaat hij de taalverschijnselen te lijf. De theorieën die hij behandelt bestrijken een breed gebied waarop nu, aan het begin van de 21ste eeuw, minstens een dozijn disciplines actief is.

Sinds het verschijnen van Wundts handboek is de taalwetenschap geëxploreerd. Het taalonderzoek lijkt een uitdijend heelal met sterrenstelsels – subdisciplines – die zich steeds verder van elkaar verwijderen. Ik heb niet de illusie dat de uitdijng van het taalwetenschappelijke universum tot staan gebracht kan worden, noch dat dit wenselijk zou zijn – integendeel. Wel ben ik van mening dat de bewoners van dat universum gebaat zijn bij intensieve interstellare contacten.

Van oorsprong hoor ik thuis in een ander wetenschappelijk universum, dat van de gedragswetenschappen. Dit is gedurende de afgelopen eeuw even explosief gegroeid, met als gevolg dat een van zijn sterrenstelsels, de psychologie, in het zwaartekrachtveld van de taalwetenschappen verzeild is geraakt. Gevolg was een nieuwe formatie, taalpsychologie of psycholinguïstiek genaamd. Hier heeft een snelle evolutie plaatsgevonden: diverse interstellare expedities zijn al met succes bekroond, bijvoorbeeld die naar neurolinguïstiek, taalbiologie, sociolinguïstiek, cognitieve antropologie, en computerlinguïstiek.

Contacten van de taalpsychologie met de kern van het taalwetenschappelijk universum, dat wil zeggen met de linguïstiek *sec*, verlopen echter moeizaam. Weliswaar werken linguïsten en (taal)psychologen vaak samen, toch hebben hun disciplines een duidelijk eigen karakter behouden, met duidelijk aanwijsbare nadelige gevolgen. Ongetwijfeld zijn historische en sociologische factoren daar voor een deel debet aan. De twee vakken zijn ondergebracht in verschillende universitaire faculteiten waarin van oudsher heel andere onderzoeksmethoden worden gehanteerd. Met als voorspelbaar gevolg dat de studenten zich ook nu nog kennis en vaardigheden eigen maken die hemelsbreed van elkaar verschillen. Dit onderscheid sluit bovendien aan bij een basaal interesseverschil tussen de studenten: middelbare scholieren met een grote belangstelling voor taal kiezen nu eenmaal een taalstudie, geen psychologie.

Maar de wezenlijke oorzaak van het probleem ligt dieper. In dit geschrift probeer ik deze boven water te krijgen. Vervolgens beargumenteer ik op theoretische gronden dat linguïstiek en taalpsychologie tot elkaar veroordeeld zijn en dat er niets anders opzit dan de twee verregaand te integreren tot een cognitiewetenschap van de taal.

In dit betoog beperk ik me tot een van de taalniveaus waar linguïstiek en taalpsychologie zich mee bezighouden: zinsbouw (syntaxis). Formalismen ter beschrijving en verklaring van zinsbouw – grammatica's – hebben namelijk in de discussie over de betrekkingen tussen linguïstiek en psychologie een hoofdrol gespeeld. Andere aspecten van taal – spraak, schrift, betekenis, woordenschat en dergelijke – komen in het vervolg alleen zijdelings aan bod. Ik neem deze vrijheid omdat de opdrachtgever uitdrukkelijk om een persoonlijke visie heeft gevraagd. Bovendien verwacht ik dat een groot deel van de conclusies die ik zal trekken *mutatis mutandis* ook gelden buiten het zinsbouwdomein.

Wat staat integratie van linguïstiek en psycholinguïstiek in de weg?

Kort na Wundts *Die Sprache* spreekt het positivisme de banvloek uit over introspectieve methoden van onderzoek. Psychologie en linguïstiek worden hierdoor uit elkaar gespeeld. In de psychologie heerst vervolgens decennia lang het behaviorisme, in de linguïstiek het structuralisme. Pas tegen het eind van de jaren 1950 tekent zich weer een toenadering af. Bij zowel psychologen als linguïsten keert het besef terug dat ze menselijke cognitie bestuderen. Linguïsten erkennen grammatica's als formele weergaven van taalkennis van taalgebruikers; psychologen betrekken grammatica's als mentale mechanismen in theorieën over taalgedrag. De psycholinguïstiek groeit snel uit tot een bloeiende tak van wetenschap, fungeert zelfs als paradepaardje van de nieuwe cognitiewetenschappen.²

Toch zijn linguïstiek en psycholinguïstiek nu, bijna een halve eeuw later, niet tot één en dezelfde discipline versmolten. Weliswaar hebben vooraanstaande linguïsten herhaaldelijk verklaard dat de linguïstiek een hoofdstuk is van de psychologie,³ toch blijven linguïsten heel anders te werk gaan dan psychologen. Laten we de methodologie van de twee vakken onder de loep nemen.

De linguïst baseert zich op taaloordelen als empirisch fundament. Deze zijn afkomstig van taalgebruikers ('informanten') die, in het geval van syntactisch onderzoek, zich hebben uitgelaten over woordreeksen die ze voorgelegd kregen: Is de aangeboden woordreeks grammaticaal, dat wil zeggen, is het een mogelijke zin in hun moedertaal? Als de woordreeks een zin is, kan deze dan dezelfde betekenis uitdrukken als een andere gegeven zin? Heeft de zin wellicht meer dan één betekenis? Is het zinsverband tussen sommige woorden van de zin sterker

dan tussen andere? En zo voort en zo verder. Op grond van dergelijke oordelen formuleren linguïsten dan zinsbouwregels in de vorm(en) zoals voorgeschreven door het gehanteerde grammaticaformalisme.⁴ Als er geen informanten beschikbaar zijn moet de linguïst zich behelpen met een corpus van bestaande taaluitingen. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer het onderzoek een taal betreft zonder levende sprekers, of met alleen sprekers die niet in staat zijn de vereiste oordelen te leveren – denk aan onderzoek naar kindertaal. Nadeel daarvan is het ontbreken van negatieve evidentie, dat wil zeggen van het oordeel dat bepaalde woordreeksen niet een grammaticale uiting vormen. Dergelijke informatie helpt de linguïst bij het aanscherpen van grammaticaregels zodanig dat ze niet ‘overgenereren’.

Grammatica’s hebben ongetwijfeld de status van een theorie; dat wil zeggen, ze bevatten een verzameling axioma’s waaruit door toepassing van bewijsregels voorspellingen kunnen worden afgeleid. Grammatica’s voorspellen bijvoorbeeld welke nieuwe woordreeksen door informanten beoordeeld zullen worden als correcte zinnen. Omdat voorts het vellen van taaloordelen ongetwijfeld een vorm van gedrag is, mag een grammatica aanspraak maken op de status van psychologische theorie. Dit is in het kort de redenering achter de opvatting dat linguïstiek een hoofdstuk is van de psychologie.

Taalkundigen die deze opvatting delen, zullen bereid zijn om hun theorieën, dat wil zeggen de grammatica’s die ze hebben voorgesteld, te laten toetsen aan andere soorten gedragsobservaties dan alleen taaloordelen. Hier komen de taalpsychologen in beeld. Deze zijn uiterst vindingrijk geweest in het afleiden van gedragsmatige voorspellingen uit linguïstische grammatica’s waarvoor ‘psychologische plausibiliteit’ of zelfs ‘psychologische realiteit’ werd geclaimd.⁵ Uitgebreid hebben ze gekeken naar fouten en vergissingen bij spreken en verstaan, naar reactie- en verwerkingstijden, naar (elektro)fysiologische metingen, naar taalverwervings- en taalpathologieverschijnselen. Helaas moeten we constateren dat bijna een halve eeuw gedragsonderzoek geen duidelijke steun heeft opgeleverd voor de psychologische plausibiliteit van welk type grammatica dan ook.

Ter verklaring van de discrepantie tussen de linguïstische en psychologische kwaliteit van grammaticaformalismen is van meet af aan het befaamde onderscheid tussen *linguistic competence* (taalkennis, taalgevoel) en *linguistic performance* (taalgedrag) in stelling gebracht. De gedragsmatige uitkomsten zouden niet opgevat kunnen worden als zuivere afspiegeling van de interne grammatica van de proefpersonen. De data zouden vervuild zijn door de tussenkomst van niet-talige factoren zoals beperkte geheugen- en verwerkingscapaciteit, wisselende aandacht en motivatie, vermoeidheid en dergelijke meer. Bekend is

het voorbeeld van meervoudig zelfingebedde zinnen, die moeilijk te begrijpen zijn terwijl ons taalgevoel zegt dat zulke zinnen wél tot de taal behoren. Een voorbeeld: *Zij is haar man die door een auto die een stoplicht dat al lang op rood stond negeerde is aangereden gaan opzoeken*. De woordreeks *Zij is haar man gaan opzoeken* is een correcte hoofdzin waar een betrekkelijke bijzin zoals *die door een auto is aangereden* ingeschoven kan worden (*Zij is haar man die door een auto is aangereden gaan opzoeken*). Via dezelfde manipulatie kan een bijzin worden toegevoegd aan *een auto* (... *die een stoplicht negeerde*), en aan *een stoplicht* (... *dat al lang op rood stond*). Niets in ons taalgevoel verzet zich ertegen dat dit procédé verder wordt voortgezet. Toch wordt de zin vrijwel onbegrijpelijk wanneer hij drie of meer van dergelijke inbeddingen bevat – getuige het voorbeeld. Dat deze moeilijkheid inderdaad syntactisch, en niet semantisch van aard is, blijkt uit het feit dat een parafrase zonder zelfinbeddingen heel goed te begrijpen is: *Zij is haar man gaan opzoeken die is aangereden door een auto die een stoplicht negeerde dat al lang op rood stond*. Ook een ander befaamd voorbeeld, *Kleurloze groene ideeën slapen woedend*, toont aan dat grammaticaliteit en begrijpelijkheid onderscheiden moeten worden.

Deze en andere argumenten, die impliciet of expliciet werden onderschreven door vele taalpsychologen en linguïsten, wettigden een ingrijpende theoretische stap: taalkennis (belichaamd in de mentale grammatica) werd afgegrensd van andere factoren die aan taalgedrag ten grondslag liggen. Taaloordelen zouden de onderzoeker rechtstreeks zicht verschaffen op deze kennis, zonder vertroebeling door gedragsfactoren. De gevolgen bleven niet uit: tussen linguïsten en (taal)psychologen ontstond een nieuwe verwijdering, die nog steeds voortduurt. Aan de stelling dat linguïstiek tot de psychologie of althans tot de cognitiewetenschappen behoort, wordt lippendienst bewezen; in de praktijk werken linguïsten en psychologen elk met hun eigen favoriete methoden aan hun eigen favoriete theorieën. Sinds de hoogtijdagen van het structuralisme is er in hun onderlinge betrekkingen dus niet zo erg veel veranderd.

Voor beide disciplines is deze situatie nadelig. De moderne linguïstiek biedt een nogal versnipperde aanblik door het naast elkaar bestaan van diverse scholen, elk met hun eigen grammaticaformalisme (*Transformational-Generative Grammar* en haar afstammelingen, *Categorial Grammar* in diverse gedaanten, *Tree Adjoining Grammar*, *Lexical-Functional Grammar*, *Head-driven Phrase-Structure Grammar*, en vele andere). Door grammatica's principieel immuun te maken voor gedragsgegevens (anders dan taaloordelen), laten linguïsten gerede kansen liggen om het pleit tussen de verschillende formalismen empirisch te beslechten. De psycholinguïstiek heeft zich teruggetrokken op grammatica-arme onder-

werpen: het mentale lexicon, spraakherkenning en -productie, semantische en conceptuele kwesties, tekstbegrip, leesonderzoek. Zelfs in onderzoeksthema's waarin grammatica de hoofdrol speelt (syntactisch encoderen en decoderen, zinsbouwaspecten van taalverwerving en taalstoornissen), probeert men controversen tussen en binnen grammaticaformalisten te mijden (uitzonderingen daargelaten, natuurlijk. Zo is de introductie van sporen (*traces*) in de transformationeel-generatieve grammatica aanleiding geweest tot heel wat experimenteel gedragsonderzoek naar hun psychologische realiteit. Heldere conclusies zijn overigens uitgebleven.)⁶

Zijn de theoretische beletselen tegen verdergaande integratie van linguïstiek en psycholinguïstiek steekhoudend?

De theoretische muur die aldus werd opgetrokken tussen taalkennis en taalgedrag is niet alleen schadelijk, hij hóórt daar helemaal niet. Dat taaloordelen min of meer directe toegang verschaffen tot taalkennis, is een *a priori* onwaarschijnlijke premisse. Beoordelaars kunnen hun oordelen pas kenbaar maken nadat ze de te beoordelen woordreeksen hebben verwerkt: ontleed, begrepen, eventueel geherformuleerd of geparafraseerd. Hun oordeel zal minstens ten dele gebaseerd zijn op de al dan niet succesvolle uitkomst van dergelijke stappen. De verwerking (taalgedrag) is dus primair, het oordeel secundair. Het voorbeeld van de meervoudig zelfingebiede zinnen laat hoogstens zien dat beperkingen op de capaciteit van de verwerkingsmechanismen gereduceerd of zelfs weggenomen kunnen worden. Dit verhoogt de kans op adequate verwerking van de lastige zin, en daarmee de kans op een juist oordeel over diens (on)grammaticaliteit. Taaloordelen bieden geen sluiproute langs de verwerkingsmechanismen heen.

Het zijn deze mechanismen, met name de grammatische *encoder* en *decoder*, die direct toegang hebben tot taalkennis. Over de wijze waarop deze toegang verloopt, bestaan diverse opvattingen, die ik in deze paragraaf naast elkaar zal zetten. De meest gehoorde hypothese is die van een aparte grammaticamodule, een kennisbestand dat alle zinsbouwregels van de taal bevat. Een tweede kennisbestand is het *on line*-woordenboek, het mentale lexicon, waarin alle woordgebonden kennis ligt opgeslagen. *Encoder* en *decoder* raadplegen deze bestanden om nieuwe zinnen te construeren (tijdens taalproductie), dan wel om de bouw van waargenomen zinnen te reconstrueren (tijdens taalperceptie). De populariteit van deze hypothese hangt samen met haar naadloze aansluiting op de zojuist behandelde afgrenzing tussen taalkennis enerzijds en taalverwerkingsmodules anderzijds. Voorts is ze praktisch bruikbaar gebleken in computerlinguïstische projecten waar men syntactische *parsers* en *generators* bouwt (in onze terminolo-

gie: grammatische *decoders* en *encoders*), onder meer ten behoeve van taaltechnologische toepassingen.

De hypothese van afzonderlijke grammatische en lexicale modules voor de representatie van taalkennis naast de twee taalverwerkingsmodules (grammatische *encoder* en *decoder*) geniet al vele jaren de status van standaard. Vanwege haar vierledige karakter zal ik haar aanduiden als het ‘tetrademodel’. De tegenhangers zijn dan handig te benoemen als triade-, dyade- en monademodellen – varianten waarin componenten ontbreken of zijn samengevoegd.

Ondanks zijn populariteit kampt het tetrademodel met een belangrijk probleem. Ook al is het evident dat menselijke taalgebruikers beschikken over grammatische kennis, uit niets is gebleken dat deze kennis opgeslagen ligt in, en opgediept wordt uit, een afzonderlijke cognitieve module – dat wil zeggen een module die onderscheidbaar is van de encodeer- en decodeermodules. Uitgebreide *brain imaging*-studies hebben een hele reeks corticale gebieden geïdentificeerd die betrokken zijn bij taalverwerking, waaronder ook grammatische decoding en encoding.⁷ Tot op heden is echter geen afzonderlijk gebied aangetroffen met als functie de opslag en beschikbaarstelling van grammaticaregels. Dit strookt met een algemene bevinding uit de afasiologie. Eén van de afasiesyndromen heet agrammatisme, een stoornis die ernstige zinsbouwproblemen veroorzaakt. Men heeft nooit kunnen aantonen dat agrammatische patiënten hun regelkennis, of delen daarvan, verloren hebben. Steeds weer bleek dat hun afwijkende taalgedrag te wijten was aan gestoorde verwerkingsmechanismen.⁸ Zou ons brein voorzien zijn van een grammaticamodule met een welomschreven neurale locatie, dan verwacht men toch patiënten bij wie precies die locatie onherstelbaar beschadigd is. Dat dergelijke patiënten nooit zijn aangetroffen ondersteunt de *brain imaging*-resultaten.⁹

Deze neurolinguïstische overwegingen suggereren dat een triademodel de voorkeur verdient: grammaticakennis is hecht geïntegreerd in een of meer andere modules en kan daarvan hoogstens worden onderscheiden, niet gescheiden. Twee opties dienen zich dan aan: integratie in de verwerkingsmodules dan wel in het mentale lexicon.

Van deze twee opties is de laatste niet realistisch. Als de grammaticaregels die gelden voor een bepaald woord, allemaal opgeslagen zouden liggen bij dat woord, zouden we opgescheept zitten met een wel héél redundant lexicon. Bijvoorbeeld, de regels die gelden voor zelfstandige naamwoorden zouden in tienduizendvoudige herhaling voorkomen – even vaak als het aantal zelfstandige naamwoorden dat we kennen. Het lijkt redelijker om aan te nemen dat het mentale lexicon geen ‘platte’ lijst woorden is (zoals een gedrukt woordenboek) maar

een hiërarchisch netwerk. De ‘knopen’ op het laagste niveau staan voor individuele woorden. Knopen op hogere niveaus vertegenwoordigen grammatische (en andere) eigenschappen van verzamelingen van woorden. Een verbinding tussen twee knopen in verschillende lagen geeft aan dat de lagere knoop de eigenschappen erft die bij de hogere knoop genoteerd staan. Bijvoorbeeld kan men zich voorstellen dat alle overgangelijke werkwoorden verbonden zijn met (en dus erven van) één knoop op een hoger niveau die voorschrijft dat ze een lijdend voorwerp bij zich hebben. Deze knoop is verbonden met een nóg hogere knoop die eigenschappen specificceert voor een grotere verzameling werkwoorden, overgangelijke zowel als onovergangelijke – bijvoorbeeld dat ze allemaal een onderwerp moeten hebben. Het mentale lexicon lijkt daarmee op een stamboom waarin elk woord zijn grammatische kenmerken kan vinden door alle ouders en voorouders op te zoeken. In een aldus georganiseerd lexicaal-grammaticaal netwerk is algemene grammatische informatie in de hogere regionen vertegenwoordigd, terwijl woordspecifieke informatie, met name ‘uitzonderingen’ op grammatische regels, in lagere verdiepingen huist. Derhalve, ook al is het onderscheid tussen grammatische en lexicale kennis enigszins vervaagd, de twee soorten taalkennis blijven geconcentreerd in verschillende locaties in het netwerk. Dit roept op zijn beurt de verwachting op dat ze ook in verschillende hersengebieden gelokaliseerd zijn. Niettemin, terwijl de cerebrale lokalisatie van onze woordenschat welomschreven lijkt (grofweg: in het gebied van Wernicke), kan grammaticakennis, zoals gezegd, niet bogen op een eigen hersengebied.

Dit brengt ons bij de andere triadische optie, die inhoudt dat grammaticakennis op een of andere manier verstrengeld is met de modules voor grammatische encoding en decoding. Hoe kan men zich deze verstrengeling concreet voorstellen? Eén mogelijkheid is geïnspireerd door de metafoor van programmeertalen. Wanneer u een computerprogramma hebt geschreven, wordt de tekst daarvan gedecodeerd door een *parser* die kan nagaan of uw code overeenstemt met de regels van de gekozen programmeertaal. (Het is dit programma dat *syntax error* op uw scherm schrijft wanneer u de regels schendt.) De *parser* heeft echter geen databestand nodig met de grammatica (de *syntax definition*) van de gehanteerde taal. De *parser* is namelijk een brok ‘machinecode’ waarin de taalregels impliciet verwerkt zijn (tijdens ‘compilatie’). Daardoor kan de *parser* beslissingen nemen in overeenstemming met de syntactische regels, zonder die regels expliciet, in ‘declaratieve’ vorm, bij de hand te hebben. Hij ‘kent’ de regels alleen impliciet. In computerjargon: de regels zijn niet ‘declaratief gerepresenteerd’ maar ‘procedureel ingebed’. Het grote voordeel van zo’n innige verstrengeling van taalregels met de taalverwerkende modules (programma’s) is efficiëntie: tijdro-

vende opzoekacties in het declaratieve regelbestand zijn overbodig. Dit is ook de hoofdreden waarom psychologen dit model aantrekkelijk vinden: grammatische decoding en encoding zijn immers vaardigheden met een zeer hoge graad van automatisering.¹⁰

Helaas heeft ook dit triademodel een zwakke plek. De grammaticakennis moet procedureel ingebed zijn in zowel *encoder* als *decoder*. Hierdoor ontstaat echter het risico dat de impliciete taalregels in de twee modules uit elkaar gaan lopen. Met als consequentie, bijvoorbeeld, dat de *decoder* bepaalde syntactische structuren afdoet als ongrammaticaal terwijl de *encoder* diezelfde structuren onbekommerd produceert – of omgekeerd. Deze implicatie is ongewenst: bij mijn weten gaat niemand ervan uit dat de grammaticaregels waaruit we putten bij het spreken, verschillen van die welke ons in staat stellen tot taalbegrip. Om deze ongerijmdheid te voorkomen zit er niets anders op dan aan te nemen dat de modules die we grammatische *encoder* en *decoder* genoemd hebben, in feite één en dezelfde module zijn. (We zouden natuurlijk tussen *encoder* en *decoder* een aparte grammaticamodule kunnen inschakelen die garandeert dat de zinsbouwregels van beide modules identiek zijn, maar daarmee zouden we terugkeren naar het tetrademodel.)

Op het eerste gezicht lijkt samensmelting van grammatische *encoder* en *decoder* een doodlopende weg. *Encoder* en *decoder* verrichten immers zeer uiteenlopende taken: de grammatische *encoder* werkt van uit te drukken betekenis naar een gesproken of geschreven zin, de *decoder* van zin naar betekenis. Vraagt dit niet om procedures die heel verschillende dingen doen? Bij nadere beschouwing blijken de encodeer- en decodeertaken evenwel een grote mate van overlap te bezitten. Er zijn zinsbouwmodules ontworpen die, althans in beginsel, zowel kunnen encoderen als decoderen. In beide gevallen construeren ze ‘syntactische bomen’, uitgaande van lexicale invoer. In ‘encodeermodus’ krijgt de zinsbouwmodule de lexicale invoer aangeleverd vanuit concepten en conceptuele relaties in de betekenis die moet worden uitgedrukt – via een tussenstap van woordvinding. In ‘decodeermodus’ wordt de lexicale informatie betrokken van een module die woorden herkent in de auditief of visueel waargenomen taaluiting.¹¹

Natuurlijk blijven er verschillen over. Tijdens decoderen is de woordvolgorde gegeven, bij encoderen moet die worden berekend. Toch lijkt het haalbaar om de twee taken verregaand in elkaar te schuiven. Men kan hiertoe onder meer een beroep doen op ‘analyse door synthese’ (decodeerden door encoderen). Bijvoorbeeld, ook al hoeft de grammatische decoder geen woordvolgorde te berekenen, hij moet wel controleren wat voor syntactische implicaties een gegeven volgorde heeft. Dit kan heel goed gebeuren door de woordvolgorde te hergenereren... met

behulp van de grammatische *encoder*. Ik concludeer dat het ontwerpen van een zinsbouwmechanisme dat (grote onderdelen van) zowel de decodeer- als de encodeertaak kan verrichten, geen onhaalbare kaart is.

Voor sceptici die het empirisch fundament onder de voorgestelde fusie tussen grammatische encoding en decoding wel erg zwak vinden: elders heb ik gewezen op een hele reeks experimenteel-psychologische effecten van (morfo)syntactische aard die zowel bij zinsperceptie als zinsproductie optreden.¹² (Het bekendst is *syntactic priming*.) Tezamen ondersteunen ze krachtig de hypothese dat grammatisch encoderen ‘werkt’ op dezelfde manier als grammatisch decoderen. Daarbij komt dat heel wat is af te dingen op de traditionele argumenten ten gunste van onderscheiden mechanismen voor de grammatische aspecten van taalproductie en taalperceptie. Bijvoorbeeld dat de neurologische infrastructuur van deze vaardigheden zou verschillen (de corticale gebieden van respectievelijk Broca en Wernicke), dat de ontwikkeling van perceptieve en productieve taalvaardigheden bij kinderen in verschillende tempo’s zou verlopen (perceptieve sneller dan productieve), en dat agrammatisme alleen de taalproductie, niet de taalperceptie zou aantasten. Geen van deze stellingen kan bogen op ondubbelzinnige empirische steun.

De inrichting van grammatische processen in ons cognitieve systeem kan dus worden gemodelleerd in de vorm van een dyade die behalve het mentale lexicon slechts één zinsbouwcomponent bevat, de grammatische *coder*. Zouden we wellicht nog een stap verder kunnen gaan en aannemen dat de woordgebonden taalkennis in het mentale lexicon net zo verstrengeld is met de grammatische *coder* als de grammatische taalkennis? We zouden dan een monademodel overhouden. Hiertegen is evenwel een belangrijk empirisch-neurologisch bezwaar in te brengen: de decodeer- en encodeermodules hebben een andere cerebrale lokalisatie (beide in het gebied van Broca)¹³ dan het mentale lexicon (zoals gezegd: ruwweg het gebied van Wernicke).

Een opmerking terzijde: dit bezwaar geldt waarschijnlijk ook voor de veelbesproken connectionistische grammaticamodellen die werken met *Simple Recurrent Nets* (SRN’s; zie Elman, 1991, voor een van de eerste studies op dit gebied). Deze modellen zijn als monadisch te karakteriseren. Men confronteert een SRN met woordreeksen die voldoen aan (niet eens erg eenvoudige) grammaticaregels. De woorden worden een voor een aangeboden, en telkens moet het netwerk voorspellen wat het volgende woord zou kunnen zijn. SRN’s krijgen deze taak, weliswaar na langdurige training, redelijk onder de knie. Kennelijk ontdekken ze de grammatica die aan de woordreeks ten grondslag ligt. Deze taak vergt een combinatie van grammatische kennis, decodeervaardigheid en encodeervaardig-

heid. Het voorspellen van het volgende woord is op te vatten als een elementaire vorm van grammatisch encoderen; het verwerken van de invoer tot dan toe is te zien als decoderen. Aan het eind van de training representeren de gewichten op de connecties tussen netwerkknopen een mengeling van lexicale en grammatische kennis. Deze twee soorten informatie zijn in SRN's dus niet gerepresenteerd in duidelijk onderscheiden regionen.

De slotsom moet luiden dat niet meer dan twee duidelijk onderscheiden modules betrokken zijn bij de verwerking van zinnen tijdens taalperceptie en taalproductie: de grammatische *coder* en het mentale lexicon. Waarschijnlijk kent ons cognitieve systeem, in tegenstelling tot gangbare opvattingen, geen aparte grammaticamodule, en vallen de modules voor grammatisch encoderen en grammatisch decoderen grotendeels of geheel samen. De vraag die boven deze paragraaf prijkt krijgt dan ook een negatief antwoord.

Hoe nu verder?

Een theorie over een cognitief mechanisme heet geslaagd als zij met dat mechanisme op twee punten overeenstemt. Op de eerste plaats vertonen mechanisme en theorie hetzelfde gedrag, dat wil zeggen dezelfde afbeelding (*mapping*) van invoer op uitvoer. Ten tweede kennen ze dezelfde 'ontbinding in componenten': equivalente datastructuren en deelmechanismen, equivalente verbindingen (informatieoverdracht) tussen deelmechanismen.¹⁴ Een theorie die aan beide – zeer strenge – eisen voldoet, simuleert het onderzochte cognitieve gedrag in alle psychologisch relevante aspecten en verdient daarmee het predikaat 'psychologisch reëel' (of 'cognitief adequaat'). Deze evaluatiecriteria gelden *a fortiori* voor grammatica's of grammaticaformalismen die aanspraak maken op cognitieve adequaatheid. De regels die ze bevatten zijn immers nauw verstrengeld met de mechanismen die de regels toepassen.

Dat de psychologische realiteit van linguïstische formalismen überhaupt een onderwerp van discussie is geworden, komt doordat zo'n formalisme werd (en wordt) opgetrokken op een empirisch fundament van uitsluitend taaloordelen. Weliswaar volstaan deze oordelen om een afbeelding te specificeren van invoer (bijvoorbeeld woordreeksen) op uitvoer (bijvoorbeeld welgevormdheidsoordelen), dat wil zeggen een grammatica; maar ze schieten ten enenmale tekort als empirische grondslag voor een ontbinding in componenten (met name de procedurele componenten). Dat een grammatica taaloordelen correct voorspelt, is geen voldoende basis voor cognitieve statusclaims.¹⁵ Naast taaloordelen moet van meet af aan elke andere beschikbare vorm van gedragsmatige evidentie betrokken te worden bij ontwerp, uitwerking en evaluatie van grammaticaformalismen die cognitieve adequaatheid ambiëren.¹⁶

Inachtneming van deze richtlijn kan belangrijke voordelen met zich meebrengen. De proliferatie van grammaticaformalismen in de literatuur kan worden ingedamd, en psychologisch onplausibele kandidaten kunnen sneller worden omgebogen in de gewenste richting, of helemaal afgeschreven. Aldus kunnen de schotten tussen taalpsychologie en linguïstiek worden geslecht, en ontstaat een cognitiewetenschap van de taal met een rijkgeschakeerde methodologie voor empirisch onderzoek en theorievorming. Talrijke taalgerelateerde vraagstukken die schreeuwen om een gecombineerde aanpak met behulp van alfa-, bèta- en gammamethoden kunnen daarvan profiteren. Een willekeurige greep: dyslexie, afasie, *specific language impairment*, ontwikkeling van fonologisch besef, tweetaaligheid, *code switching*, spelling- en ontleedonderwijs, eerste- en tweedetaalverwerving, grammatische inductie en *machine learning*, *neurolinguistic computing*, taalverandering en -evolutie, taal- en spraaktechnologie, tekstbegrip en -productie.

Wilhelm Wundt zou meteen aan de slag willen...

Een bedrijvenfusie van linguïstiek met psychologie en andere taalgeïnteresseerde disciplines kan aanzienlijke winsten opleveren. Daar staat tegenover dat onderlinge afstemming van de bedrijfsculturen van partners die een eeuw lang gescheiden zijn opgetrokken, hoge kosten met zich meebrengt. Ik heb het als mijn taak opgevat aan te tonen dat in het onderhavige geval de partners tot elkaar veroordeeld zijn en dus vroeg of laat wel moeten fuseren. Het woord is nu aan bedrijvendokters en -financiers die het fusieproces weten te faciliteren.

Noten

- ¹ Discussiestuk geschreven op verzoek van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam in het kader van de *Verkenning Taal- en Letterkunde*. Ik dank Pim Levelt en Pieter Seuren voor hun commentaar op een voorversie.
- ² Zie het eindrapport *De kennisraffinaderij* van de ocv Verkenningcommissie Cognitiewetenschappen onder voorzitterschap van prof. dr. J.A. Michon. Amsterdam: KNAW.
- ³ Een bekend citaat van Chomsky (1968): ‘Linguistics is a chapter of human psychology.’
- ⁴ Voor een gedetailleerde beschrijving en kritische evaluatie van deze werkwijze, zie Levelt (1973).
- ⁵ Vroege publicaties over dit thema zijn te vinden in Hayes (1970) en Halle, Bresnan & Miller (1978).
- ⁶ Zie bijvoorbeeld Pickering (2000) en de daarin genoemde literatuurverwijzingen.
- ⁷ Voor recente overzichten zie Hagoort, Brown & Osterhout (1999) en Indefrey & Levelt (2000).
- ⁸ Zie met name Kolk (1997).
- ⁹ Men kan hiertegen inbrengen dat het temporeel en spatieel oplossend vermogen van *brain imaging*-technieken (nog) onvoldoende is om tijdens uitvoering van een zinsbouwtaak onderscheid te kunnen maken tussen het *ophalen* van grammaticaregels en het *toepassen* ervan. Dit bezwaar laat het afasiologische argument echter onverlet.
- ¹⁰ Zie Anderson (1989) voor een leertheorie waarin automatisering van vaardigheden wordt voorgesteld als (procedurele) compilatie van (oorspronkelijk declaratieve) kennis.
- ¹¹ Vosse en Kempen (2000) hebben een zinsbouwsysteem ontworpen dat zowel kan decoderen als encoderen.
- ¹² Zie Kempen (2000) voor een samenvatting van empirische argumenten.
- ¹³ Voor details zie eerder genoemde hoofdstukken van Hagoort, Brown & Osterhout en Indefrey & Levelt.
- ¹⁴ Voor een verantwoording van deze criteria zie Palmer (1999), die zich onder meer baseert op een befaamd boek van Marr (1982).
- ¹⁵ Al in 1973 heeft Levelt laten zien dat het met de betrouwbaarheid en validiteit van de gebruikelijke taalkundige werkwijze om taaloordelen te verzamelen droevig gesteld was. De schaalmethoden die hij heeft uitgewerkt, hebben helaas echter nauwelijks navolging gekregen. Onlangs zijn in Edinburgh nieuwe

pogingen ondernomen om taaloordelen op verantwoorde wijze te meten, nu speciaal met het oog op de verkrijging van genuanceerde acceptabiliteitsoordelen. Zie Bard, Robertson, & Sorace (1996), Keller (2000) en Keller & Alexopoulou (2001). Hun werkwijze is gebaseerd op beproefde psychofysische methoden voor de uitlokking en mathematische behandeling van oordelen over eigenschappen van fysische stimuli.

- ¹⁶ De beschikbare psycholinguïstische evidentie geeft aanleiding tot onder meer de volgende algemene criteria voor een psychologisch reële grammatica:
- Lexicalisme; zinsbouwregels zijn zoveel mogelijk gekoppeld aan trefwoorden
 - Conceptueel-syntactische synchronie; lexicale items specificeren mappings tussen ongeordende conceptuele structuren met thematische relaties enerzijds en ongeordende syntactische structuren met grammatische relaties anderzijds, in beide richtingen
 - Scheiding tussen een hiërarchische en een lineaire grammaticacomponent; de eerste bepaalt dominantierelaties tussen woordgroepen en zinsdelen, de tweede beregelt hun volgorde
 - Incrementaliteit; grammatisch encoderen en decoderen verlopen niet alleen top-down en bottom-up, maar ook van links naar rechts.

Daarnaast moet rekening gehouden worden met de specifieke effecten die in psycholinguïstische experimenten zijn gevonden, zoals *syntactic priming*.

Literatuur

- Anderson, J. R. (1989). 'A theory of the origins of human knowledge'. In: Carbonell, J.G. (ed.) (1990), *Machine learning: Paradigms and methods*. Cambridge MA: MIT Press.
- Bard, E., Robertson, D. & Sorace, A. (1996). 'Magnitude estimation of linguistic acceptability'. In: *Language*, 72, 32-68.
- Chomsky, N. (1968). *Language and mind*. New York: Harcourt.
- Elman, J.L. (1991). 'Distributed representation, simple recurrent networks, and grammatical structure'. In: *Machine Learning* 7, 195-225.
- Hagoort, P., Brown, C. & Osterhout, L. (1999). 'The neurocognition of syntactic processing'. In: Brown, C. & Hagoort, P. (eds.). *Neurocognition of language*. Oxford: Oxford University Press.
- Hayes, J.R. (1970). Hayes, J.R. (ed.). *Cognition and the development of language*. New York: Wiley.
- Halle, M., Bresnan, J. & Miller, G.A. (eds.) (1978). *Linguistic theory and psychological reality*. Cambridge MA: MIT Press.
- Indefrey, P. & Levelt, W.J.M. (2000). 'The neural correlates of language production'. In: Gazzaniga, M. (ed.), *The new cognitive neurosciences – Second Edition*. Cambridge MA: MIT Press.
- Keller, F. (2000). *Gradience in grammar. Experimental and computational aspects of degrees of grammaticality*. Ph.D. Thesis, University of Edinburgh.
- Keller, F. & Alexopoulou, Th. (2001). 'Phonology competes with syntax: experimental evidence for the interaction of word order and accent placement in the realization of Information Structure'. In: *Cognition*, 79, 301-372.
- Kempen, G. (2000). 'Could grammatical encoding and grammatical decoding be subserved by the same processing module?' In: *Behavioral and Brain Sciences*, 23, 38-39.
- Kolk, H.H.J. (1997). 'Disorders of syntax in aphasia'. In: Stemmer, B. & Whitaker, H.A. (eds.), *Handbook of neurolinguistics*. San Diego: Academic Press.
- Levelt, W.J.M. (1973). *Formele grammatica's in linguïstiek en taalpsychologie. Deel III: Toepassingen in de taalpsychologie*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Marr, D. (1982). *Vision: a computational investigation into the human representation and processing of visual information*. New York: Freeman.
- Palmer, S.E. (1999). *Vision science: photons to phenomenology*. Cambridge MA: MIT Press.
- Pickering, M. (2000). 'No evidence for traces in sentence comprehension'. In: *Behavioral and Brain Sciences*, 23, 47-48.

- Vosse, Th. & Kempen, G. (2000). 'Syntactic structure assembly in human parsing: A computational model based on competitive inhibition and a lexicalist grammar'. In: *Cognition*, 75, 105-143.
- Wundt, W. (1900). *Die Sprache*. Leipzig: Engelmann. (Banden I en II van *Völkerpsychologie*).

Taalkunde en letterkunde in de ‘de kleine letteren’

C.H.M. Versteegh

Kleine letteren

Er is al vaker op gewezen dat de uitdrukking ‘kleine letteren’ die na het uitbrengen van het rapport *Baby Krishna* van de Commissie Staal in de Nederlandse universitaire wereld gemeengoed geworden is, eigenlijk een wat moeizame term is: het doet vreemd aan talen als Chinees en Arabisch met vele miljoenen sprekers als ‘kleine letteren’ te bestempelen. Bovendien is de ontwikkeling van de studentenaantallen in de laatste tien jaar van dien aard dat zelfs afdelingen als Frans en Duits zich tegenwoordig in een vergelijkbare positie met de echte ‘kleine letteren’ bevinden.

Voor die echte kleine letteren werd op grond van het Staal-rapport een speciale status gecreëerd in een convenant tussen universiteiten en minister, wat een zekere bescherming garandeerde. Nu die extra bescherming grotendeels is verval- len, is het tekenend dat de door de KNAW ingestelde Commissie Gerritsen, die het *Kleine Letteren Convenant* moet evalueren, inmiddels alle kleine taalopleidingen onder haar hoede heeft genomen.

Dit betekent dat de uitdrukking ‘kleine letteren’ tegenwoordig een groot aantal afdelingen van heel verschillende aard omvat, van Scandinavisch of Keltisch tot Chinees of Indonesisch. Het is onmogelijk een overzicht te geven van wat in al die afdelingen op taalkundig en letterkundig gebied gedaan wordt, zowel in onderwijs als onderzoek. Vandaar dat ik mij hier zal concentreren op één probleem dat zij gemeen hebben: de verhouding tussen de ‘eigen’ taal- en letterkunde en de algemene taal- en letterkunde. In het Nederlandse academische systeem worden die laatste in afzonderlijke afdelingen gedoceerd, die organisatorisch los staan van de taalafdelingen.

De scheiding tussen taal- en letterkunde van taal X en algemene taal- en letterkunde heeft natuurlijk gevolgen voor de onderzoekers die bij de verschillende afdelingen werkzaam zijn. Anders dan in bijvoorbeeld de Verenigde Staten zijn in Nederland specialisten op het gebied van een specifieke taal of literatuur meestal werkzaam bij een taalafdeling, terwijl theoretisch taalkundigen en literatuurwetenschappers meestal verbonden zijn aan een afdeling ATW/ALW. Binnen een taalafdeling werken de specialisten op het gebied van de taalkunde en de letterkunde gezamenlijk aan de opleiding die door die afdeling verzorgd wordt.

Met name bij de 'echte' kleine letteren is de mate van multidisciplinariteit heel hoog: als je Chinees of Sanskriet bestudeert, kun je niet volstaan met kennis van de taal en de letterkunde. De betrokken taal is zo nauw verbonden met de cultuur dat zonder een grondige kennis van de geschiedenis, de samenleving, vaak ook de filosofie/theologie van het betrokken gebied onderzoek naar de taal en de letterkunde nauwelijks mogelijk is. Japanologen, arabisten en classici worden in eigen kring niet geaccepteerd als zij niet goed op de hoogte zijn van de cultuur en de geschiedenis van hun regio, en die eis bepaalt ook de invulling van het studieprogramma.

De samenwerking tussen verschillende disciplines binnen een kleine letteren-afdeling wordt dus grotendeels door de aard van het vakgebied ingegeven. Door het nauwe verband tussen verschillende disciplines hebben dergelijke afdelingen echter ook de neiging in zichzelf gekeerd te zijn: als je de Sanskriet literatuur bestudeert, is je naaste collega niet degene die de Turkse letterkunde bestudeert, en al helemaal niet de algemeen literatuurwetenschapper, maar degene die de taalkunde of de geschiedenis van India binnen je eigen afdeling doet. Zulke afdelingen zijn dan ook sterk regionaal gericht: er ontstaat een gemeenschap van docenten (en studenten) die samengehouden wordt door gemeenschappelijke belangstelling voor een bepaalde regio vanuit allerlei verschillende invalshoeken en, niet in de laatste plaats, door de gedeelde kennis van de taal van die regio.

Dit relatieve isolement van de kleine letteren heeft tot gevolg dat onderzoekers hun contacten vooral met gelijkgestemden in het buitenland zoeken en vooral naar congressen gaan die regionaal georganiseerd zijn. Arabisten gaan bijvoorbeeld naar congressen waar onderwerpen uit de Arabische taalkunde, letterkunde, filosofie, geschiedenis naast elkaar behandeld worden. Algemeen taalkundigen zal men daar niet aantreffen, en omgekeerd gaan diegenen die zich met Arabische taalkunde bezighouden niet vaak naar congressen voor algemeen linguïsten.

Ook de organisatie van het onderzoek in Nederland werkt met gescheiden circuits. De grootste onderzoeksschool op het terrein van de kleine letteren, het CNWS in Leiden, is in feite een verzameling van clusters die betrekkelijk zelfstandig opereren. Pogingen thematische groepen in te stellen over de grenzen van de vakopleiding heen blijven vaak papieren constructies, en pogingen samenwerking tot stand te brengen tussen vertegenwoordigers van de specifieke talen en de algemene disciplines worden vaak in de kiem gesmoord door gebrek aan belangstelling van beide zijden.

Natuurlijk zijn er overal persoonlijke contacten over de grenzen van de afdelingen heen en natuurlijk is het niet zo dat alle onderzoekers in de kleine letteren

afwijzend staan tegenover alles wat zweemt naar moderne taalkunde of literatuurwetenschap. Maar in de onderzoekspraktijk van alledag is er eenvoudigweg weinig plaats voor een vruchtbare samenwerking tussen de afdelingen, de programma's en de individuele onderzoekers. Geen enkele van boven opgelegde poging de grote diversiteit aan onderzoek in een keurslijf te dwingen heeft kans van slagen: de verandering moet van binnenuit komen en gedragen worden door de onderzoekers zelf. Het probleem is alleen dat die onderzoekers zelf uit een traditie voortkomen die niet altijd openstond voor contact naar buiten, waardoor er veel wantrouwen bestaat tegenover nieuwere ontwikkelingen. De beste mogelijkheid voor verandering lijkt daarom te zijn de basis voor samenwerking te zoeken in de opleiding van de toekomstige onderzoekers.

Vakopleiding en algemene discipline

De multidisciplinaire samenstelling van afdelingen kleine letteren wordt weerspiegeld door het programma van de door hen verzorgde opleidingen. Zij kennen afstudeerrichtingen voor de taalkunde, de geschiedenis of de letterkunde van een bepaalde taal, en binnen het curriculum is plaats ingeruimd voor inleidingen in die vakken. Zo heeft men in de propedeuse een inleiding in de Zweedse letterkunde of de Spaanse taalkunde of de Chinese geschiedenis, en in de specialisatiefase komen deze vakken terug in doctoraalwerkgroepen en uiteraard in het scriptieonderwerp.

Ook opleidingen als Duits en Frans kennen een indeling in taalkunde, letterkunde en, in mindere mate, cultuurkunde. Ook daar moet steeds meer rekening gehouden worden met leerlingen van de middelbare school die maar een zeer flauwe notie hebben van het door hen gekozen cultuurgebied. Vandaar dan ook dat vakken als *Landeskunde* en *civilisation* vaste, hoewel niet zeer uitgebreide, onderdelen zijn in de opleidingen Duits en Frans, en dat ook daar studenten vertrouwd raken met heel diverse aspecten van het vak.

De inleidingen in de taalkunde en de letterkunde in de taalafdelingen zijn heel nadrukkelijk op de eigen taal en op de eigen letterkunde gericht. Inleidingen letterkunde van een bepaalde taal behandelen vooral de literatuurgeschiedenis, waarbij algemene noties als genretheorie en literaire analyse wel een rol spelen, maar altijd voor zover zij van toepassing zijn op de eigen letterkunde. Bij de taalkunde van een bepaalde taal wordt vooral aandacht besteed aan de grammaticale structuur van de eigen taal, vaak met de nadruk op de historische taalkunde, eventueel de dialectologie en – afhankelijk van de taalsituatie in het betrokken gebied – een zekere inbreng van de sociolinguïstiek.

Natuurlijk besteden de docenten in opleidingen kleine letteren in hun cursussen aandacht aan algemene aspecten van de taalkunde en de literatuurweten-

schap. Een docent die de fonologie van het Perzisch behandelt kan er niet omheen uit te leggen wat fonemen zijn, en iemand die de Indonesische letterkunde doceert zal de studenten ook enigszins vertrouwd moeten maken met de instrumenten van literaire analyse. Maar de vraagstelling wordt altijd bepaald door de eisen van het vak en de terminologie is veelal afkomstig uit de traditie van het eigen vakgebied. Algemene noties dienen ter verduidelijking van de problemen binnen het eigen taalgebied, niet als uitgangspunt voor een theoretische vraagstelling.

Een en ander betekent dat de vakopleidingen – opleidingen die een bepaalde taal tot onderwerp hebben – betrekkelijk losstaan van algemene disciplines als algemene taalwetenschap (ATW) en algemene literatuurwetenschap (ALW). De verstandhouding tussen beide laat vaak te wensen over. In veel vakopleidingen heerst nog het al of niet onuitgesproken idee dat je pas iets over Oud-Egyptisch of Klassiek Birmees mag zeggen als je dat eerst 27 jaar bestudeerd hebt (hetgeen natuurlijk haaks staat op de gegeven realiteit dat studenten maar vier jaar hebben om te studeren, en dat een promovendus daarna binnen vier jaar een proefschrift op dat gebied geschreven moet hebben). Dit idee leidt tot een wijdverbreid wantrouwen tegenover vertegenwoordigers van algemene disciplines, die pretenderen in staat te zijn algemeen-theoretische dingen te zeggen over allerlei talen en letterkundes zonder dat zij die eerst uitputtend bestudeerd hebben. Men heeft het idee dat een buitenstaander niet in staat is iets zinvol te zeggen over het vakgebied waar men zelf zo lang op gestudeerd heeft, en men is zelf ook zeer huiverig iets te zeggen over andere vakgebieden. Zelfs voor vergelijkingen met belendende vakgebieden schrikt men vaak terug.

Taalkundigen en literatuurwetenschappers van een bepaalde taal gaan er dan ook van uit dat algemeen taalkundigen en literatuurwetenschappers geen flauw idee hebben van de gecompliceerdheid van de problemen. Doordat zij uitsluitend secundaire gegevens kunnen gebruiken, verzanden zij in theoretische algemeenheden en trekken veel te gemakkelijk conclusies die absoluut niet gewettigd zijn zonder veel meer en diepgaander onderzoek. Bovendien bestaat er bij de specialisten van andere talen grote achterdocht tegen het anglocentrisme van dergelijke disciplines die de taal en de literatuur uitsluitend door een Engelse bril bekijken en daardoor modellen en categorisering ontwerpen die volkomen nutteloos zijn voor andere talen en letterkundes.

Iedereen die wel eens geprobeerd heeft een traditionele kleine letterenopleiding warm te maken voor problemen en theorieën van de algemene taal- of literatuurwetenschap, of geprobeerd heeft samenwerking tot stand te brengen tussen beide groepen, zal deze reacties herkennen: de afwerende houding, het wantrouwen

tegen alles wat van buiten komt, en de neerbuigende benadering van ieder die niet op de hoogte is van het vakgebied.

Van hun kant halen linguïsten en literatuurwetenschappers natuurlijk hun neus op voor wat zij zien als de filologische benadering van de bestudeerders van de specifieke talen en letterkundes. Zij gaan ervan uit dat iemand die een taal bestudeert per definitie geïnteresseerd is in de algemene taalkunde (of dat in elk geval zou moeten zijn), en dat iedereen die zich bezighoudt met de Japanse of Italiaanse letterkunde ook geïnteresseerd is in algemene en vergelijkende literatuurwetenschap (of dat in elk geval zou moeten zijn). Als deze interesse dan niet altijd blijkt te bestaan, wordt dat toegeschreven aan de gebrekkige opleiding van de onderzoekers, die geen enkel theoretisch inzicht gekregen hebben in taalkundige en letterkundige fenomenen, en daar dan ook als amateurs binnen een verouderd kader en terminologie over praten. Iedereen die wel eens een onderzoeksaanvraag vanuit een kleine letterenafdeling heeft ingediend bij een forum van algemeen linguïsten of literatuurwetenschappers zal deze reactie herkennen: het onbegrip, de vergaande theoretische eisen, de onderschatting van de problemen van het vakgebied, en de onwelwillende ontvangst van de aanvraag door vertegenwoordigers van algemene disciplines.

De hier geschetste verhouding tussen vertegenwoordigers van vakopleidingen en algemene disciplines mag karikaturaal lijken, zij geeft toch wel degelijk de al of niet uitgesproken gevoelens weer van veel vertegenwoordigers van beide kampen: in feite vinden beide partijen elkaar amateurs en dilettanten. In het beste geval blijven de beoefening van een bepaalde taal- en letterkunde en de algemene taal- en letterkunde gescheiden circuits, in het slechtste bestrijden zij elkaar.

De voorgestelde oplossingen

De verschillende universiteiten in Nederland hebben de laatste jaren onderwijsvernieuwingen voorgesteld die onder meer tot doel hadden een einde te maken aan de hier beschreven scheiding. Op zich is dat een goed idee: door de opleiding te veranderen, kan men toekomstige onderzoekers een andere instelling tegenover het onderzoek geven. De oplossing die veel onderwijskundigen en universitaire bestuurders kiezen houdt in dat het veel beter zou zijn wanneer studenten eerst een breed en algemeen programma volgen en daarna pas langzamerhand hun eigen vak. Soms blijft zo'n breed programma beperkt tot de propedeuse, maar soms strekt het zich uit over meer jaren. In de discussie over de invoering van het *bachelor/master*-model wordt bijvoorbeeld veel gesproken over de noodzaak van brede *bachelor*-programma's.

In dergelijke programma's krijgen de studenten te maken met algemeen vormende vakken als wetenschapsfilosofie en filosofie, met vaardigheidstrainingen

als alfa-informatiekunde en communicatieve vaardigheden, en ook met algemene disciplines als algemene taalkunde en algemene literatuurwetenschap. De opbouw van zo'n programma is piramidaal: een brede, algemene basis met naar verhouding weinig vakinhoud, gevolgd door een opleiding in een specifiek vakgebied. De invoering van brede programma's heeft in veel gevallen een bezuinigingsachtergrond. Maar daarnaast worden ook inhoudelijke argumenten gegeven. Er wordt gesteld dat studenten aan het begin van hun studie nog helemaal niet weten wat zij willen, waardoor zij gebaat zouden zijn met een uitgestelde keuze. En er wordt gesteld dat de huidige vakopleidingen veel te geïsoleerd blijven, waardoor de studenten niet de kans krijgen 'buiten de deur te kijken'.

De vraag is of het argument van uitgestelde keus wel op alle studenten van toepassing is. Vooral in de kleine letteren kiezen studenten voor een taalopleiding om uiteenlopende redenen: zij willen een bepaalde taal leren spreken, zij hebben belangstelling voor een bepaalde regio, zij willen literatuur in een bepaalde taal lezen, of zij zijn gefascineerd door de godsdienst, cultuur of geschiedenis van een land of regio. In de opleiding wordt met die diversiteit aan motieven rekening gehouden: omdat de afdelingen kleine letteren altijd multidisciplinair zijn georganiseerd, maken studenten kennis met verschillende aspecten van de betrokken regio. In een later stadium van de studie kunnen zij zich dan specialiseren in één van die aspecten.

Voor veel studenten geldt dat zij na de middelbare school met haar veelvoud aan vakken eindelijk het gevoel hebben dat zij de studie van hun eigen keuze volgen. In de beginfase van hun opleiding willen zij niet meer gedwongen worden andere vakken te volgen die daar volgens hen weinig mee te maken hebben. Zij willen zich vooral wijden aan die belangstelling die hun oorspronkelijke keuze bepaalde. Vakken als algemene taalkunde en algemene literatuurwetenschap liggen op dat moment van de studie meestal buiten hun belangstellingsfeer en de inhoud staat ver af van datgene waar zij op dat moment mee bezig zijn.

Toegegeven, studenten weten niet altijd precies wat de opleiding van hun keuze inhoudt, en een aantal van hen zwaait na de propedeuse naar een andere studie om. Dat probleem wordt echter niet opgelost door de studiekeuze uit te stellen en er van uit te gaan dat kennismaking met zoveel mogelijk andere, algemene vakken helpt bij de oriëntatie. Traditioneel waren in alle opleidingen cursussen ATW/ALW in de propedeuse opgenomen, en ook in het huidige bestel maken studenten kennis met algemene disciplines in de beginfase van hun studie, als zij nog nauwelijks zijn begonnen met hun eigen vak. Dit gebeurt meestal in de vorm van inleidingen, vaak gegeven aan grote groepen studenten. Uit zichzelf gaan studenten in hun eerste jaar niet naar die inleidingen, vandaar dat zij als

verplichte elementen in de curricula staan. Evaluaties van dergelijke inleidingen zijn zelden positief, niet omdat zij slecht gegeven worden, maar omdat de formule niet deugt. Men krijgt zelfs de indruk dat zij eerder averechts werken: door het ontbreken van een relatie met het eigen vak, zien studenten er het nut niet van in.

De verplichting tot het opnemen van steeds meer algemene vakken in het curriculum van de verschillende opleidingen kleine letteren verloopt niet zonder verzet van de kant van die opleidingen. Van alle kanten wordt door hen geprotesteerd tegen wat zij zien als de verwatering van de opleiding door allerlei algemene vakken ten koste van de serieuze beoefening van het eigen vak. Het effect is voorspelbaar: de vakopleidingen gaan dwarsliggen omdat zij naar hun gevoel de greep verliezen op het curriculum, en de bestuurders begrijpen niet waarom er zo'n weerstand is. De opleidingen zijn steeds meer geneigd te vergeten dat er buiten het eigen vak ook nog een wereld is, de bestuurders vergeten dat elke opleiding haar eigen behoeften heeft. Bij een opleiding Engels, waar studenten komen die al in het vwo een hoge mate van taalvaardigheid bereikt hebben, ligt die behoefte bijvoorbeeld heel anders dan bij een opleiding waar een niet-schooltaal onderwezen wordt.

Daar komt nog een ander punt bij dat speciaal betrekking heeft op opleidingen in de wat meer 'exotische' talen. In die opleidingen zijn studenten in hun eerste jaar vooral bezig zich met grote intensiteit de taal eigen te maken die zij gekozen hebben. Zeker voor de wat ongebruikelijker talen neemt de taalverwerving een flink gedeelte van de beginopleiding in beslag. In feite geldt dit langzamerhand natuurlijk ook voor opleidingen als Frans, Duits, en klassieke talen, gezien het betrekkelijk lage niveau van taalkennis dat in het vwo bereikt wordt. Als je als student op dat moment geconfronteerd wordt met algemene disciplines, terwijl je nog nauwelijks het gevoel hebt de taal meester te zijn en waarschijnlijk nog weinig literaire werken zelfstandig gelezen hebt, vallen die algemene disciplines je rauw op het dak en krijg je het gevoel dat de inhoud ervan niets te maken heeft met wat je in je eigen opleiding leert.

Bovendien weten studenten op dat moment van hun studie nog nauwelijks of hun belangstelling vooral bij de taalkunde of de letterkunde van hun gebied ligt (of bij een andere afstudeerrichting zoals geschiedenis of cultuurkunde). Die keuze kunnen zij pas maken tegen het einde van het tweede jaar, begin van het derde jaar, als zij zich enigszins thuis beginnen te voelen in de taal van hun keuze en als zij binnen hun eigen opleiding wat uitvoeriger hebben kennism gemaakt met de taal-, letter-, en cultuurkunde van de regio. Meestal vormen de colleges binnen de eigen opleiding de basis voor een keuze tussen één van de afstudeerrichtingen. Door die colleges komen studenten er geleidelijk achter waarin zij vooral

geïnteresseerd zijn: de structuur van de taal, de literaire werken geschreven in die taal, de geschiedenis, of de cultuur van de regio. Die keuze bepaalt de afstudeer-richting en het scriptieonderwerp.

In de eerste jaren van de studie zijn er voor studenten erg weinig aanknopingspunten in wat zij leren in de algemene inleidingen. Daarom kunnen die inleidingen nauwelijks een bijdrage leveren aan de keuzes die de studenten binnen hun opleiding moeten maken. In een later stadium kunnen zij wel degelijk een noodzakelijke ondersteuning leveren aan de verdieping van de studie, namelijk als de studenten eenmaal een bepaald niveau in hun vak bereikt hebben en begonnen zijn aan hun afstudeerrichting. Als je eenmaal het niveau hebt bereikt waarop je een scriptie over Japanse zinspartikels of het Maleise heldendicht kunt schrijven, heb je dringend behoefte aan een wat bredere kijk op de problemen die je bestudeert dan alleen die van het eigen vakgebied.

Het probleem is echter dat er door de piramidale opbouw van de studie in dat stadium van de studie, als de studenten wel de relatie zouden kunnen leggen tussen de eigen taal- en letterkunde en de algemene discipline, geen ruimte meer in het programma is voor disciplinaire training. De meeste opleidingen gaan ervan uit dat de studenten 'toch al een inleiding ATW/ALW' hebben gehad, zodat het niet meer nodig is dat zij nog meer dingen van buiten de eigen opleiding leren. Daardoor kan een scriptieonderzoek gemakkelijk een gemiste kans worden: interessante verbanden met zaken buiten het eigen vakgebied worden niet gelegd en bestaande expertise op taalkundig of letterkundig terrein wordt niet benut.

De inleidingen ATW/ALW voldoen dus niet als introductie in de algemene taalkunde en literatuurwetenschap. Maar ook verdergaande pogingen die hier en daar worden ondernomen om door de hele studie heen een compleet curriculum voor deze disciplines te ontwerpen dat voor studenten van alle talenopleidingen verplicht is, bieden geen soelaas: ook een dergelijke oplossing gaat voorbij aan het didactisch principe dat inzicht in de problemen van het vak vooraf moet gaan aan algemene inzichten, en houdt geen rekening met het multidisciplinaire karakter van kleine letterenopleidingen, waardoor studenten heel verschillende richtingen kunnen kiezen.

De gevolgen van al deze ontwikkelingen zijn ook in het onderzoek te zien. De kloof tussen algemene taal- en literatuurwetenschap en de kleine letterenopleidingen is in de laatste jaren alleen maar groter geworden. Ook als de persoonlijke relaties tussen de medewerkers van de verschillende opleidingen goed zijn, blijft de situatie moeizaam zo gauw er structurele samenwerking in de organisatie van onderwijs en onderzoek wordt voorgesteld. Dit is goed te zien in de manier waarop dissertaties tot stand komen. Een enkele uitzondering daargelaten zijn

dissertaties in de kleine letteren overwegend filologisch of literair-historisch van aard, en zij sluiten niet aan bij ontwikkelingen in de algemene taal- of literatuurwetenschap. Het is dan ook niet verrassend dat de resultaten van dat onderzoek nauwelijks doordringen tot de algemene taal- en letterkunde.

Naar een alternatieve oplossing

Het beeld dat ik hier schets van de mogelijkheden tot integratie van de verschillende expertises in de taal- en letterkunde is vrij zwart, maar dat betekent niet dat er geen alternatieve oplossingen te bedenken zijn. Sterker nog, die oplossingen moeten er komen omdat de nadelen van de huidige situatie evident zijn: er loopt een grote scheidslijn tussen disciplines en vakopleidingen, onderzoekers op het gebied van de kleine letteren hebben in het algemeen weinig contact met hun collega's taalkunde en letterkunde, er is een geringe acceptatie van specifieke taal- en letterkundigen in de wereld van de algemene taalkunde en literatuurwetenschap, en er zijn leemtes in de opleiding van studenten in vreemde talen, die veel te weinig leren over de disciplinaire aanpak van hun vak.

De uitdaging bestaat er nu in een oplossing te kiezen die zowel recht doet aan de noodzaak tot inhoudelijke verbetering, als optimaal gebruik maakt van de bestaande expertise binnen zowel algemene disciplines als vakopleidingen. Bovendien moet een dergelijke oplossing aansluiten bij de bestaande plannen voor *bachelor/master*-programma's, en als het enigszins kan, een visie bieden op het schaalprobleem, dat wil zeggen het probleem dat veel opleidingen nauwelijks levensvatbaar zijn gezien het aantal studenten.

Kwaliteitsverbetering van de kleine letterenopleidingen is zonder meer mogelijk en noodzakelijk. Binnen de huidige opleidingen krijgen studenten veel te weinig taalkundige en literatuurwetenschappelijke training. Zij leren de door hen gekozen taal, zij bestuderen de taalkunde en de letterkunde ervan, maar krijgen nauwelijks te maken met algemene taalkundige of literaire theorieën. Het gevolg is dat de meeste doctoraalscripties nauwelijks een verbinding leggen tussen de beide werelden. Misschien is het daarom geen slecht idee te kijken of er toenadering mogelijk is in het eindstadium van de studie, het schrijven van de scriptie. Een van de beste manieren om de bestaande expertise van de verschillende afdelingen te benutten is gemeenschappelijke begeleiding van scripties, door vertegenwoordigers van zowel de vakopleiding als de algemene discipline. Hiervan profiteren niet alleen de studenten die leren het onderzoek van twee kanten te bekijken en er de theoretische relevantie van te zien, maar ook de docenten die op die manier vertrouwd raken met elkaars aanpak. In het algemeen verdient het toch al aanbeveling scripties te laten schrijven onder begeleiding van

meer dan één docent. Een gunstig neveneffect kan dan zijn dat docenten er op die manier ook veel eerder toe komen gezamenlijke onderzoeksaanvragen voor getalenteerde studenten te ontwerpen.

Om studenten in staat te stellen van een dergelijke begeleiding te profiteren is het uiteraard nodig dat zij een behoorlijke kennis van de methoden van algemene wetenschappen hebben. Dat betekent dat zij voorafgaand aan het scriptieonderzoek in het kader van hun afstudeerrichting moeten kennismaken met die disciplines die zij daarbij nodig hebben. Voorwaarde is dan wel dat het aanbod van de algemene disciplines toegesneden is op studenten die al een bepaald niveau in hun eigen opleiding bereikt hebben. In de curricula moet dan in het tweede/ derde jaar ruimte gemaakt worden voor deelname aan cursussen bij andere afdelingen, waarbij de keuze van de afstudeerrichting bepaalt welke cursussen vooral van belang zijn.

De inmiddels op gang gekomen onderwijsvernieuwing in het kader van de invoering van de *bachelor/master*structuur biedt in feite een ideale gelegenheid fundamenteel na te denken over de verhouding tussen vakspecifieke en algemene onderdelen binnen de opleiding. Aan alle letterenfaculteiten in Nederland wordt op dit moment hard gewerkt aan de invoering van dergelijke programma's. Aan de Universiteit van Nijmegen begint de nieuwe structuur op 1 september 2001, aan de andere letterenfaculteiten een jaar later. Steeds meer wordt duidelijk dat een beleidsarme invoering, zoals die aanvankelijk werd voorgestaan, misschien toch niet zo haalbaar of wenselijk is. Dit betekent dat alle programma's, ook die van de kleine letterenopleidingen, forse veranderingen zullen ondergaan.

De voor de hand liggende oplossing waar bestuurders graag voor kiezen is de hierboven genoemde invoering van verplichte onderdelen voor alle studenten, en het inrichten van brede *bachelor*-programma's waarbij zoveel mogelijk studenten gemeenschappelijk opgeleid worden. Het gevolg is dat een groot gedeelte van de studenten de algemene disciplines worden tegengemaakt, dat er antagonisme tussen de verschillende opleidingen ontstaat en dat er kwaliteitsverlies optreedt doordat er in die cruciale eerste fase van de opleiding te weinig ruimte is voor het eigen vak.

In de hier gekozen benadering wordt de disciplinaire ondersteuning gekoppeld aan de afstudeerrichting. Dat vraagt niet alleen een andere instelling van de bestuurders die eraan moeten wennen dat niet alles via maatregelen van bovenaf geregeld kan worden. Ook de taalopleidingen zouden zich moeten realiseren dat de tijd voorbij is dat studenten zuiver en alleen als akkadist, sinoloog of hispanist getraind konden worden. Het moet vanzelfsprekend worden dat studenten bij hun specialisatie de gelegenheid krijgen te profiteren van alle expertise die bij de letterenfaculteiten voorhanden is.

Ook de afdelingen ATW/ALW kunnen van een dergelijke oplossing profiteren. Een aantal van die afdelingen heeft een volledige opleiding ATW/ALW ingericht, inclusief propedeuse. Het probleem is dat erg weinig leerlingen die net van de middelbare school komen er voor kiezen taalkunde of letterkunde als vak te gaan studeren. Net zoals de afdelingen voor 'kleine letteren' leiden deze afdelingen dan ook een noodlijdend bestaan en worden voortdurend bedreigd met inkrimping en bezuinigingen. Geen wonder dat bij sommige afdelingen ATW/ALW het idee bestaat dat zij om te overleven een belangrijker rol moeten spelen binnen de taalopleidingen. Deze wens van ATW/ALW een rol te spelen bij de taalopleidingen kan heel goed gecombineerd worden met de hier bepleite samenwerking bij het opleiden van studenten die al wat verder in hun opleiding zijn. Gezamenlijke scriptiebegeleiding en *minors* ATW/ALW in de afstudeerrichtingen zijn goede ingangen voor disciplinaire ondersteuning. Bovendien is het ook voor de opleidingen ATW en ALW een groot voordeel dat zij bij een dergelijke combinatie studenten in huis krijgen die nog iets anders kennen dan alleen de schooltalen. Omgekeerd biedt een dergelijk systeem studenten ATW en ALW de mogelijkheid een gedeelte van hun programma te besteden aan het leren van andere talen waarmee hun eigen studie meer inhoud krijgt.

Het zou mooi zijn als de letterenfaculteiten de gelegenheid zouden krijgen tweejarige *masters* te ontwikkelen. Dan zouden er veel mogelijkheden ontstaan voor flexibele invullingen. Maar ook als dat niet gebeurt, geven eenjarige *masters* wel degelijk kansen voor interessante combinaties. In de oude opzet van de letterenprogramma's bestond de mogelijkheid na het kandidaatsexamen een kopstudie ATW of ALW te doen, waarbij de doctoraalruimte zo werd ingevuld dat studenten als hoofdvak een algemene discipline kozen en als bijvak de taal van hun oorspronkelijke opleiding. Aan een doctoraaldiploma van een dergelijke opleiding was de lesbevoegdheid verbonden, zodat het civiele effect hetzelfde bleef. Voor een aantal studenten lijkt een dergelijke combinatie een ideale manier hun belangstelling voor de taalkunde of de letterkunde die zij in de loop van de studie ontwikkeld hebben te volgen, zonder dat zij daarmee losraken van hun eigen opleiding.

De onderzoekers

Als afdelingen kleine letteren er in slagen binnen het curriculum van hun opleidingen plaats in te ruimen voor ATW en ALW, zal het voor de studenten die die opleiding volgen een vanzelfsprekendheid worden bij hun onderzoek gebruik te maken van wat zij elders aan methoden leren. De gezamenlijke begeleiding door specifieke en algemene experts kan dan naadloos voortgezet worden in

onderzoekstrajecten na het doctoraalexamen. Nieuwe aio's en oio's zullen vanaf het begin deel hebben gehad aan twee verschillende werelden, zodat voor hen de scheidslijn niet meer bestaat en zij het vanzelfsprekend vinden hun proefschrift op die manier te schrijven. Door die natuurlijke inbedding zal aan beide zijden de kennis over elkaars werk alleen maar toenemen.

Wat voor effect zal dit hebben op de senior-onderzoekers die nu in het onderzoek werkzaam zijn, zowel in de kleine letterenafdelingen als in de afdelingen ATW/ALW? Het kan bijna niet anders dan dat zij door de voortdurende contacten beïnvloed worden bij de richting en de methode van hun onderzoek. Zoals bij zoveel zaken binnen de academische wereld is spontane samenwerking altijd vruchtbaarder dan van boven opgelegde structuren die aan alle kanten ontdoken worden. Natuurlijk zullen er altijd onderzoekers blijven die het liefst binnen hun eigen, nauw begrensde onderwerp blijven. Maar die groep wordt ook niet bereikt door kunstmatig programma's en zwaartepunten tot stand te brengen.

Het lijkt er de laatste tijd op dat de hoogtijdagen van de grote interuniversitaire onderzoeksscholen voorbij zijn. Aanvankelijk kozen de universiteiten ervoor een steeds grotere bundeling van onderzoek tot stand te brengen, maar bij steeds meer letterenfaculteiten bestaat tegenwoordig de neiging deze verbanden los te laten en het onderzoek lokaal te organiseren. Als dat betekent dat volkomen divers onderzoek noodgedwongen ondergebracht wordt in lokale thematische programma's die bedacht zijn door universitaire bestuurders, is dat geen goede ontwikkeling. Maar als het lokale verband ertoe leidt dat onderzoekers de kans krijgen zelf samenwerking te zoeken, zou het loslaten van de grote onderzoeksscholen wel eens heel bevorderlijk kunnen zijn voor de opbloei van het onderzoek binnen een faculteit.

Dat vergt van alle partijen nogal wat flexibiliteit. De bestuurders van faculteiten en universiteiten moeten hun natuurlijke aandrift tot het maken van organisatorische verbanden beteugelen. De algemeen linguïsten en letterkundigen moeten meer belangstelling krijgen voor het empirisch onderzoek naar kleine talen, ook als dat verricht wordt op een manier die zij als theoretisch oninteressant beschouwen, en zij moeten gaan inzien dat de resultaten van dat onderzoek een schat aan materiaal bevatten waarop zij hun theorieën kunnen toepassen. De onderzoekers binnen de kleine letterenafdelingen moeten hun angst voor de theorieën en modellen van de algemene disciplines verliezen en gaan inzien dat het gebruik van nieuwe methodes tot nieuwe inzichten in het vertrouwde materiaal kan leiden.

Het klinkt allemaal heel idealistisch, maar zo utopisch is het beeld nu ook weer niet: er zijn genoeg voorbeelden van buitengewoon plezierige samenwer-

king te vinden. Het moeilijkst zal het waarschijnlijk zijn de bestuurders ervan te overtuigen een stapje terug te doen. Het lijkt erop dat de laatste jaren niet alleen de universiteiten maar vooral ook NWO en de KNAW hun heil juist gaan zoeken in het schrijven van strategische nota's om de agenda te bepalen voor de inhoud van het onderzoek.

Slotopmerkingen

Uiteindelijk dreigt het gevaar voor de 'kleine letteren' van een heel andere kant. Op het moment dat ik dit schrijf zijn de decanen van de Nederlandse letterenfaculteiten bezig een plan te bedenken dat tegemoet komt aan de wensen van de minister tot verhoging van de efficiency en schaalvergroting binnen de bedreigde letterenstudies. In weerwil van het rapport van de Commissie Vonhoff, *Men weegt kaneel bij het lood*, waarin van onverdacht liberale zijde een lans werd gebroken voor het loslaten van de modelfinanciering voor opleidingen zoals de traditionele taalstudies binnen de letterenfaculteiten, wordt in toenemende mate uitsluitend naar de studentenaantallen of naar het *output*trendement gekeken om vast te stellen of een opleiding levensvatbaar is.

Toepassing van dergelijke modellen op kleine opleidingen is zinloos omdat iedereen al van tevoren weet dat die daar aan onderdoor zullen gaan. Soms probeert men daarom landelijke *master*-programma's tot stand te brengen tussen kleine opleidingen met meerdere vestigingen, waarbij dan studenten of docenten heen en weer moeten reizen. Die oplossing voldoet zelden. In feite ontstaan er dan rompfaculteiten die niet meer in staat zijn de studenten een goed overzicht van het vakgebied te geven. Landelijke samenwerking tussen zusterafdelingen is natuurlijk wel van groot belang voor het uitbreiden van het aanbod voor studenten zonder dat daar extra middelen voor nodig zijn. Maar het schaalprobleem wordt er niet door opgelost.

Dat wil natuurlijk niet zeggen dat elk willekeurig vak overal gegeven moet worden, en dat elke faculteit letteren een eigen afdeling Portugees, Berbers, Tsjechisch en Tibetaans moet hebben. Het is niet reëel voor studentenaantallen van landelijk veertig of vijftig eerstejaars een groot aantal vestigingen te eisen. Bij dergelijke getallen is het onvermijdelijk vestigingen te sluiten en enkele iets grotere afdelingen aan te houden, die door een redelijke stafbezetting een goede en veelzijdige opleiding kunnen bieden. Maar ook bij zo'n taakverdeling tussen de universiteiten zal de bekostiging nooit modelmatig kunnen zijn.

In de aanpak die ik hier heb beschreven wordt de oplossing voor kleine opleidingen niet in landelijke samenwerking gezocht, maar in samenwerking tussen vakopleidingen en disciplinaire opleidingen binnen de faculteit. Dat die samen-

werking mogelijk is zal in een rekenvoorbeeld duidelijk gemaakt worden. Dat die samenwerking nodig is, heb ik geprobeerd in het voorafgaande aan te tonen. Dat die samenwerking ten slotte ook leuk is, weet ik uit eigen ervaring door de contacten die ik in de loop der jaren met collega's van allerlei verschillende disciplines heb gehad.

Een rekenvoorbeeld

Om een idee te geven van de beschikbare ruimte voor disciplinaire ondersteuning binnen een kleine letterenopleiding geef ik hier een voorbeeld van een mogelijke indeling voor een *bachelor*- en een *master*-programma, die wellicht niet helemaal onrealistisch is.

Binnen een *bachelor*-opleiding in een niet-schooltaal moet een flink gedeelte van de opleiding besteed worden aan taalverwerving. Gemiddeld zijn er ongeveer 42 studiepunten mee gemoed om studenten een niveau van taalkennis te geven waarmee zij een specialisatie kunnen beginnen. Daarnaast moet er ruimte zijn voor de verschillende 'cultuurvakken' (inleidingen in verschillende deelgebieden, zoals taalkunde, letterkunde, geschiedenis, godsdienst), gemiddeld ongeveer 18 studiepunten op inleidend niveau, 18 studiepunten op werkgroepniveau, en 6 studiepunten voor een afsluitend werkstuk. Hierbij moet bedacht worden dat een gedeelte van de cursussen in dergelijke vakken ook een bijdrage levert aan de taalkennis van de studenten. De 84 studiepunten voor taalverwerving en cultuurvakken vormen gezamenlijk de *major* van de opleiding. Dit betekent dat er in totaal 42 studiepunten beschikbaar is voor *minors*. Stel dat wij uitgaan van drie *minors* van 14 studiepunten, die in principe vrij gekozen kunnen worden uit het aanbod van de faculteit. De verschillende *master*-opleidingen kunnen via de toegangseisen tot hun programma de keuze van de *minors* reguleren. Daarom is het geen probleem als de studenten de vrijheid houden een eigen weg te kiezen, bijvoorbeeld als zij niet voor een van de *masters* opteren.

Er moeten natuurlijk grenzen gesteld worden aan het opstellen van toegangseisen. Het zou verkeerd zijn als taalopleidingen studenten verplichten alle drie de *minors* binnen de eigen opleiding in te vullen als zij in de *masters* van die opleiding willen instromen. Hier zou bijvoorbeeld vastgesteld kunnen worden dat opleidingen als voorwaarde voor een vervolgmasters binnen de eigen opleiding invulling van maximaal één *minor* als vereiste stellen, die dan bij voorkeur gebruikt zou moeten worden voor een buitenlandverblijf. Daarmee zou in totaal aan het eigen vak 96 studiepunten besteed zijn.

Met het *bachelor*-diploma kunnen studenten instromen in *master*-programma's. De discussie over de duur van het programma is nog in volle gang en de

nota's, adviezen en richtlijnen buitelen over elkaar heen. Stel dat er alleen maar eenjarige *master*-programma's komen. In zo'n programma schrijven studenten in elk geval een scriptie (15 studiepunten) en volgen werkgroepen (15 studiepunten). Een student die bijvoorbeeld geïnteresseerd is in taalkunde en daarin twee *minors* gevolgd heeft, zou in het *master*-programma dan nog eens 12 studiepunten aan ATW kunnen besteden. De totale verdeling over de hele studie (BA + MA) zou dan neerkomen op 126 studiepunten voor de taalopleiding en 42 studiepunten voor de disciplinaire ondersteuning. Dat komt ongeveer overeen met wat in de oude tweefasenprogramma's het programma was van een student die de gehele vrije ruimte met ATW vulde (of in de omgekeerde formule een student ATW die de hele vrije ruimte met een taalstudie vulde).

Het is evident dat als er inderdaad tweejarige *master*-programma's in de letterenfaculteiten zouden komen, er veel meer mogelijkheden ontstaan. Een student zou ervoor kunnen kiezen aan de taalopleiding 30 studiepunten te besteden en aan ATW 54. In totaal zou dan de besteding aan de taalopleiding 126 studiepunten zijn, en aan ATW 84 studiepunten. Dat betekent dat in een dergelijke combinatie het niveau van de oude kopstudie ATW ruimschoots gehaald zou kunnen worden, want dat was immers gebaseerd op twee jaar doctoraalstudie min een verzwaaard bijvak in het vak van de kandidaatsstudie.

Op het moment ziet het er echter naar uit dat de sceptici die vanaf het begin zeiden dat alle gepraat over tweejarige *masters* luchtftetserij was, gelijk gaan krijgen, zodat wij het zullen moeten doen met de hierboven geschetste invulling van eenjarige *masters*. Wat ik geprobeerd heb hier aan te tonen is dat ook die programma's wel degelijk ruimte bieden aan een vergaande samenwerking tussen de verschillende disciplines bij het opleiden van de onderzoekers van de toekomst, en dat die samenwerking ook nu al een gunstige uitwerking kan hebben op het bestaande onderzoek.

Bijlagen

**Bijlage I Deelnemerslijst conferentie taal- en letterkunde
14 maart 2002**

(Foutieve en onvolledige vermeldingen zijn niet uitgesloten)

NAAM	FUNCTIE
Prof. dr. A.E. Baker	Hoogleraar algemene taalwetenschap, i.h.b. de psycholinguïstiek en de taalpathologie, alsmede de Nederlandse gebarentaal
Mw. prof. dr. R.I. Bartsch	Hoogleraar taalfilosofie aan de Universiteit van Amsterdam; lid Commissie Geesteswetenschappen
Prof. dr. A. van de Beek	Hoogleraar symboliek; directeur International Reformed Theological Institute aan de Vrije Universiteit Amsterdam; lid Commissie Geesteswetenschappen
Prof. dr. W. van den Berg	Emeritus hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam
Prof. dr. P. den Boer	Hoogleraar Europese cultuurgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam; lid Commissie Geesteswetenschappen
Mw. prof. dr. C. van Boheemen-Saaf	Hoogleraar moderne Engelse letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam
Prof. dr. G.E. Booij	Hoogleraar algemene taalwetenschap aan de Vrije Universiteit Amsterdam
Mw. drs. A.M. Bos	Waarnemend directeur NWO Geesteswetenschappen, Den Haag
Prof. dr. C.L.J. de Bot	Hoogleraar toegepaste taalkunde aan de Katholieke Universiteit Nijmegen
Prof. dr. P.H.A. Coopmans	Hoogleraar taalverwerving aan de Universiteit Utrecht

Prof. dr. N.F.M. Corver	Hoogleraar Nederlandse taalkunde aan de Universiteit Utrecht
Mw. prof. dr. A. Cutler	Directeur Max Planck Instituut voor Psycholinguïstiek, Nijmegen
Prof. dr. Th.L. D'haen	Hoogleraar Engelse alsmede Amerikaanse letterkunde aan de Universiteit Leiden; Directeur Onderzoekschool Literatuurwetenschap
Prof. dr. G.R.W. Dibbets	Hoogleraar historische taalkunde aan de Katholieke Universiteit Nijmegen
Prof. dr. H. van Dijk	Hoogleraar oudere Nederlandse letterkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen
Mw. dr. S. van Dijk	Onderzoeker Huizinga Instituut, Amsterdam
Prof. dr. G.J. Dorleijn	Hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen
Prof. dr. F.J.M. de Feijter	Hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde aan de Katholieke Universiteit Nijmegen
Prof. dr. O.C.M. Fischer	Hoogleraar taalkunde van de Germaanse talen, i.h.b. de historische Engelse taalkunde aan de Universiteit van Amsterdam
Mw. prof. dr. E.M.P. van Gemert	Hoogleraar historische Nederlandse letterkunde na 1500 aan de Universiteit Utrecht
Prof. dr. E.K. Grootes	Emeritus hoogleraar Nederlandse taal- en letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam
Prof. dr. C.H.M. Gussenhoven	Hoogleraar algemene en experimentele fonologie aan de Katholieke Universiteit Nijmegen
Prof. dr. G.J. de Haan	Hoogleraar Friese taal- en letterkunde; decaan Faculteit der Letteren aan de Rijksuniversiteit Groningen

Mw. dr. O.M. Heynders	Universitair hoofddocent theorie en geschiedenis van de literatuur aan de Katholieke Universiteit Brabant
Prof. dr. H.A. Hendrix	Hoogleraar Italiaanse taal en cultuur aan de Universiteit Utrecht
Dr. B. van Heusden	Universitair hoofddocent literatuurwetenschap aan de Rijksuniversiteit Groningen
Dr. K. Hilberdink	Secretaris Commissie Geesteswetenschappen, KNAW
Dr. A.J. Hoenselaars	Universitair hoofddocent historische Engelse letterkunde aan de Universiteit Utrecht
Dr. W.J.J. Honselaar	Universitair hoofddocent Slavische taalkunde aan de Universiteit van Amsterdam
Prof. dr. R.W.N.M. van Hout	Hoogleraar methoden en technieken van taalgedrag-onderzoek aan de Katholieke Universiteit Nijmegen; onderzoeksdirecteur Center for Language Studies, Nijmegen
Prof. dr. mr. P.J. van den Hoven	Hoogleraar linguïstiek, in het bijzonder de toegepaste tekstlinguïstiek en de Nederlandse taalbeheersing aan de Universiteit Utrecht
Mw. prof. dr. A.C.J. Hulk	Hoogleraar taalkunde en taalverwerving van de Romaanse talen aan de Universiteit van Amsterdam
Prof. dr. J.H. Hulstijn	Hoogleraar tweede taalverwerving aan de Universiteit van Amsterdam
Mw. prof. dr. I.J.F. de Jong	Hoogleraar klassieke Griekse letterkunde, in het bijzonder vanuit vertelhistorisch perspectief aan de Universiteit van Amsterdam

Mw. prof. dr. A.M.C. van Kemenade	Hoogleraar Engelse taalkunde aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen
Prof. dr. G.A.M. Kempen	Hoogleraar cognitieve psychologie aan de Universiteit Leiden
Dr. M.G. Kemperink	Universitair hoofddocent Nederlandse letterkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen
Dr. E.S. Kooper	Universitair hoofddocent Middeleeuws Engels aan de Universiteit Utrecht
Mw. prof. dr. E.J. Korthals Altes	Hoogleraar algemene literatuurwetenschap en moderne Franse letterkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen
Mw. prof. dr. G. Laureys	Hoogleraar Scandinavistiek aan de Rijksuniversiteit Gent
Prof. dr. H.A. van der Liet	Hoogleraar Scandinavische taal- en letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam
Dr. E.H. van der Linden	Universitair hoofddocent tweede taalverwerving aan de Universiteit van Amsterdam
Prof. dr. v. Lo Cascio	Emeritus hoogleraar Italiaanse taalkunde aan de Universiteit van Amsterdam
Dr. J.J.H. van Luxemburg	Hoogleraar algemene literatuurwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam
Prof. dr. J.J.A. Mooij	Emeritus hoogleraar algemene literatuurwetenschap aan de Rijksuniversiteit Groningen
Prof. dr. P. Muysken	Hoogleraar algemene taalwetenschap aan de Katholieke Universiteit Nijmegen; lid Commissie Geesteswetenschappen
Prof. dr. B.M. Naaijkens	Hoogleraar Duitse letterkunde en vertaalwetenschap aan de Universiteit Utrecht

Prof. dr. A.H. Neijt-Kappen	Hoogleraar Nederlandse taalkunde aan de Katholieke Universiteit Nijmegen
Prof. dr. S.G. Nooteboom	Hoogleraar linguïstiek aan de Universiteit Utrecht
Mw. drs. N.M. Olsthoorn	Psycholinguïst aan de Universiteit Leiden
Mw. prof. dr. I.M. van der Poel	Hoogleraar Franse letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam
Prof. dr. H.C. van Riemsdijk	Hoogleraar taalwetenschap aan de Katholieke Universiteit Brabant
Mw. prof. dr. A. Rigney	Hoogleraar algemene literatuurwetenschap aan de Vrije Universiteit Amsterdam; lid Commissie Geesteswetenschappen
Prof. dr. ir. R. Scha	Hoogleraar computerlinguïstiek aan de Universiteit van Amsterdam
Mw. prof. dr. M.A. Schenkeveld-van der Dussen	Hoogleraar historische letterkunde na 1500, in het bijzonder de Nederlandse aan de Universiteit Utrecht; lid Commissie Geesteswetenschappen
Dr. P.J. Slagter	Universitair hoofddocent Spaans aan de Universiteit Utrecht
Prof. dr. P.J. Smith	Hoogleraar Franse taal- en letterkunde aan de Universiteit Leiden
Dr. W.H.M. Smulders	Universitair docent Nederlands aan de Universiteit Utrecht
Prof. dr. H.A. Steinmetz	Emeritus hoogleraar algemene literatuurgeschiedenis
Prof. dr. M. Stol	Hoogleraar in het Akkadisch en Ugaritisch, en de geschiedenis van het Nabije Oosten in de oudheid aan de Universiteit van Amsterdam; lid Commissie Geesteswetenschappen
Prof. dr. A. Verhagen	Hoogleraar Nederlandse taalkunde aan de Universiteit Leiden

Prof. dr. H.J. Verkuyl	Hoogleraar linguïstiek, in het bijzonder de semantiek met betrekking tot de Nederlandse taalkunde aan de Universiteit Utrecht
Prof. dr. C.H.M. Versteegh	Hoogleraar talen en culturen van het Midden-Oosten en leer en instellingen van de Islam aan de Katholieke Universiteit Nijmegen
Mw. prof. dr. G. Verstraete	Hoogleraar contemporaine intellectuele geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam
Prof. dr. J.P. Vet	Hoogleraar Romaanse taalkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen
Mw. drs. S. van Vugt	Beleidsondersteunend medewerker Commissie Geesteswetenschappen, KNAW
Prof. dr. P.W.M. Wackers	Hoogleraar historische Nederlandse letterkunde voor 1500 aan de Universiteit Utrecht
Prof. dr. F.P. Weerman	Hoogleraar Nederlandse taalkunde aan de Universiteit van Amsterdam
Prof. dr. B. Westerweel	Hoogleraar oudere Engelse letterkunde aan de Universiteit Leiden; directeur Pallas, instituut voor historische, kunst-historische en letterkundige studies
Prof. dr. W.G. Weststeijn	Hoogleraar Slavische letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam; lid Commissie Geesteswetenschappen
Prof. dr. W.L.M. Wetzels	Hoogleraar Franse taalkunde, Portugese taalkunde (Braziliaans Portugees), inheemse talen van Brazilië (Nambikwara) aan de Vrije Universiteit Amsterdam
Prof. dr. W. Zwanenburg	Emeritus hoogleraar Franse taalkunde aan de Universiteit Utrecht
Prof. dr. F. Zwarts	Hoogleraar Nederlandse taalkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen; lid Commissie Geesteswetenschappen

Bijlage 2. Overzicht van relevante door de KNAW erkende onderzoekscholen op het gebied van taalkunde en letterkunde

I. Landelijke Onderzoeksschool Taalwetenschap (LOT)

Participanten: UVA, VU, UL, UVT, KUN

Missie: de missie LOT is onderzoek te doen naar de cognitieve elementen die ten grondslag liggen aan structuur en gebruik van de menselijke taal en door welke principes dit gereguleerd wordt. Daarnaast wil deze onderzoeksschool een wetenschappelijke gemeenschap creëren waarbinnen dit onderzoek kan plaatsvinden en een nieuwe generatie onderzoekers opleiden die open staat voor nieuwe ontwikkelingen, theoretische alternatieven en mogelijke toepassingen.

Onderzoeksthema's:

1. Theorie van de grammatica
2. Taalverwerving
3. Fonetiek
4. Taalvariatie
5. Toepassingsgebieden taal en spraak

II. Onderzoeksschool Literatuurwetenschap (OSL)

Participanten: UU, VU, KUN, UVT, UM

Missie: De missie van OSL is het verrichten van onderzoek naar teksten die als literatuur worden beschouwd, naar hun historische inbedding en hun institutioneel functioneren vanaf 1800, door middel van het handhaven en verbeteren van de kwaliteit van het onderzoek, het stimuleren van nieuwe projecten en initiatieven, het versterken van de samenwerking op landelijk en op lokaal niveau, het uitbouwen van bestaande internationale contacten en het verbreden van internationale samenwerking, het verhogen en uitbreiden van het aantal promoties en het organiseren van de opleiding van aio's met regelmatige medewerking van buitenlandse geleerden.

Onderzoeksthema's:

1. Keuze- en verwerkingsprocessen van literatuur en media
2. Culturele identiteit en postmodern schrijven
3. Modernisme
4. Literatuurgeschiedenis
5. Poëzie-analyse

III. Huizinga Instituut

Participanten: UU, KUN, UM, EUR, UL, VU, OU, UT

Missie: De missie van het Huizinga Instituut is het verzorgen van de postdoctorale opleiding en het stimuleren van onderzoek op het terrein van de cultuurgeschiedenis, waarbij onderlinge confrontatie wordt gezocht van de verschillende varianten van cultuurhistorisch onderzoek, w.o. mentaliteitsgeschiedenis, intellectuele geschiedenis, sociale ideeëngeschiedenis, historiserende psychologie en vormen van sociologie en antropologie.

Onderzoeksthema's:

1. Intellectuele geschiedenis
2. Infrastructuur van het culturele leven
3. Opvattingen en vormen in literatuur en kunsten
4. Cultuurprocessen in context

